

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984, LET. XXI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

11

IZ VSEBINE

Ciril Zlobec: Muka literature, muka identitete

Marjan Svetličič: Jugoslavija in transnacionalke

Marjan Tepina: Slovenija na pragu energetske prihodnosti

Andrej Kim: Ukinjanje razlik v temni noči duha, ljubezni, sprave
in pozabe

Sanja Lokar: Odnos do lika komunista v našem komunističnem
gibanju

Pogovor: Henri Lefebvre o sebi in dvajsetem stoletju

Franco Pernek: Potrošniške organizacije v predpisih in praksi

Janko Jeri: Razvojni preskok — nastajanje moderne Italije

TEORIJA IN PRAKSA

1984

11

revija za družbena vprašanja, let. XXI, št. 11, str. 1153—1312,
Ljubljana, november 1984, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Sruck, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Milnar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROCNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

CIRIL ZLOBEC: Muka literature, muka identitete (poskus kulturnopolitičnega esaja) 1155

ČLANKI, RAZPRAVE

MARJAN SVETLIČIČ: Jugoslavija in transnacionalke 1161

MARJAN TEPINA: Slovenija na pragu energetske prihodnosti 1177

SOOČANJA

ANDREJ KIRN: Ukinjanje razlik v temni noči duha, ljubezni, sprave in pozabe 1188

ZVEZA KOMUNISTOV DANES

MILAN FABJANČIČ: Uresničevanje odgovornosti v zvezi komunistov 1201

SONJA LOKAR: Odnos do lika komunista v našem komunističnem gibanju 1208

SOCIALISTIČNA MISEL V SVETU

Henri Lefebvre o sebi in dvajsetem stoletju 1218

IZ DRUŽBOSLOVNIH RAZISKAV

FRANC PERNEK: Potrošniške organizacije v predpisih in praksi 1231

DRUŽBA IN UMETNOST

DIMITRIJ RUPEL: Alienacija in participacija v umetnostni proizvodnji 1249

NAŠA SOSEDA ITALIJA

JANKO JERI: Razvojni preskok – nastajanje moderne Italije 1260

MIRO KOČJAN: KP Italije: za moralno očiščevanje političnega življenja 1270

MEDNARODNI ODNOSI

IZTOK SIMONITI: O nekaterih trajnih značilnostih bližnjevzhodne krize 1281

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

Ziherlovi dnevi 1984 1292

PRIKAZI, RECENZIJ

ADOLF BIBIČ: Zasebnštvo in skupnost (Albin Igličar) 1302

VLADIMIR GOATI: Suvremene političke partije (Dubravka Stajić) 1303

GEORGES LABICA: Kritični besednjak marksizma (Leo Šešerko) 1305

ERNEST PETRIČ: Pravica do samoodločbe (Bogdan Kozič) 1307

Iz domačih revij 1310

Avtorski sinopsisi 1311

CONTENTS

CIRIL ZLOBEC: Torments of Literature, Torments of Identity (a trial of a cultural and political essay) 1155

ARTICLES, STUDIES

MARJAN SVETLIČIĆ: Yugoslavia and the Transnationals 1161

MARJAN TEPINA: Slovenia at the Threshold of Future Power-stations 1177

DISPUTES

ANDREJ KIRN: Annihilation of Differences in the Dark Night of Mind, Love, Reconciliation and Oblivion 1188

THE LEAGUE OF COMMUNISTS TO-DAY

MILAN FABJANČIČ: The Implementation of Responsibility in the League of Communists 1201

SONJA LOKAR: The Attitude towards the Image of the Communist in Our Communist Movement 1208

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD

Henri Lefebvre on Himself and the Twentieth Century 1218

FROM SOCIAL RESEARCH

FRANC PERNEK: Consumers' Organizations in Legal Acts and Practice 1231

SOCIETY AND ARTS

DIMITRIJ RUPEL: Alienation and Participation in Artistic Production 1249

OUR NEIGHBOUR ITALY

JANKO JERI: The Developmental Leap – the Formation of Modern Italy 1260

MIRO KOCJAN: Italian Communist Party – for Moral Purification of Its political Life 1270

INTERNATIONAL RELATIONS

IZTOK SIMONITI: On Some Perpetual Characteristics of the Near-East Crisis 1281

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS

The Days of B. Žihnerl 1984 1292

REVIEWS, NOTES

ADOLF BIBIČ: Privacy and Community (Albin Igličar) 1302

VLADIMIR GOATI: Contemporary Political Parties (Dubravka Stojić) 1303

GEORGES LABICA: Critical Vocabulary on Marxism (Leo Šešerko) 1305

ERNEST PETRIČ: The Right to Self-determination (Bogdan Kozic) 1307

From Domestic Reviews 1310
Authors' Synopses 1311

СОДЕРЖАНИЕ

ЦИРИЛ ЗЛОБЕЦ: Муки литературы, муки тождественности (попытка культурно политического эссе) 1155

СТАТЬИ ОБСУЖДЕНИЯ

МАРЯН СВЕТЛИЧИЧ: Югославия и транснациональные компании 1161

МАРЯН ТЕПИНА: Словения на пороге энергетического будущего 1177

СОПОСТАВЛЕНИЯ

АНДРЕЙ КИРН: Отменение разниц в темной ночи духа, лбвы, примирения и забвения 1188

СОЮЗ КОММУНИСТОВ СЕГОДНЯ

МИЛАН ФАБЯНЧИЧ: Осуществление ответственности в Союзе Коммунистов 1201

СОНЯ ЛОКАР: Образ коммуниста и отношение к нему в нашем коммунистическом движении 1208

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ

Генри Лефевре о себе и двадцатом веке 1218

ИЗ ОБЩЕСТВЕННО НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ФРАНЦ ПЕРНЕК: Организации потребителей в предписаниях и в практике 1231

ОБЩЕСТВО И ИСКУССТВО

ДИМИТРИЙ РУПЕЛ: Алиенация и партиципация в производстве искусства 1249

НАШ СОСЕД ИТАЛИЯ

ЯНКО ЙЕРИ: Эволюционный скачок возникновение современной Италии 1260

МИРО КОЦЯН: КП Италии – моральная очистка политической жизни 1270

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

ИЗТОК СИМОНИТИ: О некоторых постоянных отличительных чертах близко-восточного кризиса 1281

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

Дни Б. Зихерла 1984 1292

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

АДОЛФ БИБИЧ: Частно собственностиство и совокупность (Албин Игличар) 1302

ВЛАДИМИР ГОАТИ: Современные политические партии (Дубравка Стойич) 1303

ГЕОРТЕС ЛАБИЦА: Критический словарь марксизма (Леон Шешерко) 1305

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Право на самоопределение (Богдан Козич) 1307

По страницам отечественных журналов 1310
Сынописы авторов 1311

Muka literature, muka identitete

(Poskus kulturnopolitičnega eseja)

Današnji čas (pri nas in v svetu) ni kaj posebno naklonjen »tihemu« kulturnemu snovanju, ne izkazuje posebne pozornosti delom, ki skrivajo svojo vrednost za pajčolan sramežljivosti: v dobi hrupa slišimo samo tisto, kar je še bolj hrupno, pozorni smo samo (ali vsaj predvsem) na dela, ki nas silijo in prisiljujejo, da se z njimi ukvarjamo, taka, ki jih opazimo in čutimo, tudi ko nočemo vedeti zanja. Današnja kultura postaja, ali pa je že postala, angažirana kultura, marsikdaj poudarjeno tendenčna. Vendar v obliki, ki je v preteklosti nismo poznali.

Ob tej zakonitosti, ki je rezultanta temeljnih zakonitosti družbe in časa, je skoraj samo po sebi razumljivo, da je v ospredju predvsem literatura, beseda v vseh svojih možnostih: napisana, govornjena, igrana (tudi upodobljena). Zakaj prav beseda? Najbrž zato, ker je še zmerom temeljno človekovo sporazumevalno sredstvo, hkrati pa tudi tista izrazna oblika, ki omogoča najnatančnejša sporočila, najmanj dvoumen angažma. Kadar je to njen namen, seveda; v določenih zvezah in okoliščinah je eno njenih najmočnejših orožij še zmerom metafora. Miselna ne manj kot poetska.

To domnevo, trditev, bi zlahka podprla že najbolj priložnostna sociološka raziskava, ki bi morala ugotoviti, da je prav literatura v najširšem pomenu besede (književnost vseh vrst, gledališče, vsebinska, tekstovna plat filma, radijske in televizijske igre) tista duhovna pozicija družbe in naroda, ki jo tako ali drugače ves čas poskušamo urejati in bi jo radi dokončno uskladili s tistim, kar se nam kaže kot osrednja pozicija naše skupne nacionalne in družbene usode. In prav v tej zagledanosti v osrednje cilje in zaverovanosti v glavno smer na poti do njih, se literatura razkriva kot bolj ali manj stalno moteča navzočnost: zbujajo skepso v izbrano pot, premika ali vsaj zamegljuje cilje, ustvarja posebno razpoloženje, zna in zmora oblikovati naš emotivni svet.

Zdi se, da je takšna slovenska literatura tudi danes ali vsaj tisti njen del, ki nas sili, da se z njim ukvarjamo.

Naša majhnost (populacijska, ekonomska, vojaška in vrsta drugih) nas tudi v sedanjem času zavezuje duhovnim vrednostim, ki v srečnih okolišči-

nah zmorejo biti pomembna moč in višje (zgodovinsko?) opravičilo za naš obstoj, za naše svobodno in dostojanstveno trajanje v prostoru in času. Z drugimi besedami: zaradi same narave moderne (po)industrijske družbe je naš največji ustvarjalni uspeh bolj ali manj uspešno vključevanje v mednarodno delitev dela, zanesljivo pa ne moremo znotraj ekonomike doseči tiste izvirnosti, ki bi lahko odločilneje oblikovala našo individualno in skupnostno identiteto (kot na primer Japonska), zato to identiteto iščemo in odkrivamo še zmerom v svetu »ideologije«, pojmovane v najširšem smislu besede. Tako naš odnos do samoupravljanja ni že zdavnaj več samo vprašanje družbenega sistema in delovnih razmerij, marveč že tudi osrednje etično vprašanje družbe, nekaj, kar se nam zdi, da nas na poseben način določa. Prav ta etična prvina, ki jo hočemo dati samoupravljanju, ali jo v njem ohraniti, najbolj zgovorno priča, da nam je zavest o drugačnosti in posebnosti potrebna in nujna. Kajti samo tako je mogoče razumeti izjemen pomen, ki ga tudi slovenska politična misel daje vsestranskemu osmišljanju vsega našega početja in bivanja. Zato je tudi povsem razumljiva misel, da je literatura že po svoji naravi ena od temeljnih možnosti pri oblikovanju te zavesti, ki nenehno in neprizanesljivo tehta in meri, koliko je v tej naši identiteti moči in vrednosti življenja. In v tem prizadevanju sta si politična in literarna misel po svojem vzgibu enaki, privreli sta iz istega studenca, vendar se v nadaljnjem toku pogosto razhajata, včasih druga drugi zanikujeta nedolžnost izvira in sta ob naraslih vodah lahko tudi druga drugi objektivna nevarnost.

Kakšna je ta soodvisnost v sedanjem trenutku?

Povejmo kar takoj, da določena napetost med njima obstaja. Je plodna? Je škodljiva? Vsaj eno je gotovo: smo sredi krize, ki zagotovo ni samo ekonomska, kot bi nas nekateri želeli prepričati, temveč tudi in morda predvsem kriza identitete. Preprosto rečeno: nismo več čisto prepričani, kaj pravzaprav smo, zato toliko spraševanja na vseh ravneh, toliko vsakršnega prepričevanja drug drugega. Če ne bi globoko dvomili, se ne bi toliko spraševali, zaposlovalo nas bi predvsem delo, tisto ustvarjalno delo, ki v nas in vseokrog nas prši svojo radostno svetlobo smisla. Jasno razvidna identiteta sebe, naroda in družbe je že tudi pot v prihodnost. In prav takšne poti nam manjka. Omajana identiteta nas sili, da je ves naš pogled uprt v preteklost. Tudi literatura se upogiba temu zakonu. Mnogo je stvari, ki smo jih v spominu že brisali, pa se zdaj vračajo in postajajo pomembne. Treba se je soočiti z njimi. Ne samo literarno, tudi politično. Vse kaže, da tudi etično, saj smo narod, ki ob slehernem pogledu nazaj vidi greh, lahko bi ponovili s cerkveno terminologijo: greh v mislih, besedah in dejanjih. In prav zdaj smo v takšnem vrtincu navzkrižnega izpraševanja vesti: smo (bili) kot narod, kot družba, kot posamezniki vredni svoje podobe? In prav v tem je našel dovršen del slovenske sodobne literature (gledališča, filma, itd.) svojo »možnost«, navdihuje ga občutek dolžnosti, zaradi katerega sproža in spodbuja širši pretres stvari,

ki bi po svoji naravi sodila prej na druga področja, zlasti v zgodovinsko raziskavo, še prej pa bi bila potrebna trezna politična analiza. Vsekakor je našla literatura v teh temah posebne vrste angažma in v mnogih primerih se ne izogiba tendenčnosti, kakršne doslej nismo poznali.

Je literatura s tem prekoračila svoje naravne meje in se znašla v isti staji s politiko, zaradi česar je dialog, ki se neizbežno med njima vzpostavlja, nujno političen? Predvsem ali celo samo političen?

Nanovo odprta vprašanja so težka in boleča: nedvomno, da je v veliki epopeji narodnoosvobodilnega boja in revolucije tudi nekaj temnih strani: jih želi literatura samo prebrati skozi lupo neobremenjene resnice? Ne dovoli politika, da bi nekaj temnih listov zasenčilo veliko svetlobo, ki je, naš največji zaklad, zaprta v tej veliki knjigi naroda za trenutke naših omahovanj in zgled prihodnjim rodovom? Enako pri dachauskih procesih, pri Golem otoku, memoarskih ali romaneskni življenjepisih pisateljev, ki so nedolžni šli skozi zapore itd., itd. Z vso pozornostjo sem pred dnevi poslušal na nekem simpoziju v Trstu Josipa Tavčarja, ki je poskušal zarisati ustvarjalne vzgibe pisateljev treh sosednih civilizacij (slovanske, romanske in germanske) v prostoru med Alpami in Jadranskim morjem, prav ob misli na pravkar omenjene teme, s katerimi se s tolikšno zavzetostjo ukvarja sodobna slovenska literatura (zlasti proza in gledališče); sprejemljiva se mi je namreč zdelo njegova ugotovitev, da slovanski pisatelj (v tem primeru slovenski) najpogosteje ustvarja iz bolečine, žalosti, iz nečesa skratka, kar ga prizadeva, muči. Kakršenkoli naj že bo delež resnice v tej Tavčarjevi misli, ostaja zunaj slehernega dvoma, da je »primarni vzgib« pri večini pisateljev te moralno kritične usmeritve predvsem bolečina, muka, stiska. Delež občanskega v tej literaturi je pogosto večji in močnejši od umetniškega, zato tako malo ustvarjalne radosti, zamaknjenosti v lastno pripoved in toliko strasti v razkrivanju nečesa, na kar naj bi dokončno odgovorila politična ocena. In tako sta se znašli politika in literatura v neprijetnem prepletu, druga drugi nadležna realnost, vendar obe zazrti v tisto usodno slovensko identiteto, ki se v takih trenutkih zdi še toliko bolj potrebna, čeprav morda prav zaradi teh krčev in muk zamegljena in omajana.

Dialog med politiko in literaturo sicer obstaja, vendar še zmerom samo v posredni obliki: literatura vznemirja politični mir z odpiranjem tem, ki so »obdelane« sicer literarno, vendar je njihovo sporočilo politično, in bolj kot na estetsko delujejo na bralčevo politično zavest. In tako se je literatura (govor je samo o enem njenem delu, vendar ta trenutek najbolj odmevnem) hočeš nočeš socializirala, postala je eden izmed dejavnikov dnevnega političnega življenja. Je takšna njena pot pravilna? Jo moramo obžalovati? Stanje traja že nekaj let, vsaj od Jovanovićeve Osvoboditve Skopja, in se v zadnjem času stopnjuje. Kaže, da je prav sedanjí čas najugodnejši zanjo: nekdanjemu interesu kritike se je pridružilo nenavadno zanimanje občinstva (Primer igre Alenke Goljevšček Pod Prešernovo glavo). Zanimivo, kako še pred dobrimi desetimi leti (1973) ni

mogel Kavčičev Zapisnik zlesti občinstvu pod kožo, čeprav se brez sprenevedanja loteva tabu teme in je prav gotovo eden najboljših romanov te vrste pri nas. Zakaj se javnost takrat ni posebno vznemirila, ko je roman doživel precej skromno formulirane politične zavrtnitve (pisatelj je zaradi njih bil ob že napovedano nagrado Prešernovega sklada)? Res je sicer, da ga ni podprla, vsaj ne dovolj, strokovna literarna kritika, čeprav ga je ocenila zelo pozitivno, medtem ko se danes kritika uspešno zavzema za takšna dela in jih z nekajkrat povečano odzivnostjo posredno podpira tudi javnost (dve izdaji *Leviatana* in Prešernova nagrada njegovemu avtorju Zupanu, dve izdaji in vrsta prevodov Hofmanovega romana *Noč do jutra*, v zelo kratkem času dve izdaji Torkarjevega *Umiranja na obroke*, navdušeno občinstvo, ki Pod Prešernovo glavo že dolgo polni dvorano Mestnega gledališča ljubljanskega). Seveda se je mogoče ob teh in nekaterih drugih (manj znanih) tekstih izrekati tako ali drugače, v vsakem primeru pa ostane dejstvo, da gre za bolj ali manj uspešno literaturo, ki vsaj v svojem prvem srečanju z občinstvom deluje predvsem na njegovo politično zavest. Del uspeha gre najbrž pripisati tudi tistemu znanemu pričakovanju: bo knjiga lahko izšla?, bo predstava lahko stekla? Vendar ne gre ob tem prezreti, da pogojuje tolikšno odmevnost te literature tudi, če ne celo predvsem, naša zamajana duhovna (nacionalna, družbena, zgodovinska, individualna) identiteta. Naše občutje, da se ne moremo s posebno veliko zaupljivostjo opreti nanjo, v naši psihi ter zgodovinski in socialni izkušnji pa nam je taka identiteta, kot rečeno, potrebna in nujna. Je kratkomalo usoda. Zato tega pojava ne kaže podcenjevati, ga kot nadležno muho poskušati odpoditi z zamahom roke, najmanj, kar je mogoče in potrebno ob tej literaturi reči, predvsem pa ob odmevu nanjo, je to, da jo gre jemati kot opozorilo, da moramo ponovno razmisliti o sebi v tem povojnem času, ki že postaja zgodovina, čeprav naše zgodovinopisje še zmerom ne ve, kako bi se ga lotilo, in na tem prostoru, ki ni po božji milosti in od vekomaj na vekomaj slovenski, neodvisno od temeljnih razlogov našega bivanja v njem.

Povsem razumljivo je, da je z odzivnostjo, ki jo ta literatura v javnosti zbujala, mogoče politično manipulirati, in sicer v obe skrajnosti, tako z bagateliziranjem kot s predimenziniranjem tega pojava. Namreč: literatura, tudi ko je dokumentarna, ustvarja, poleg informacije, ki jo prinaša, in umetniškega užitka, ki ga nudi, tudi ne zmerom povsem razburljivo razpoloženje, ki ima, ko pride do vrelišča ali v njegovo bližino, tudi svojo iracionalno razsežnost. Če literatura sproža in ponuja zgodovinske teme, jih zgodovinopisje mora sprejeti v pretres in jim odmeriti kar najbolj objektivno mesto v naši vednosti o sebi. Izgovor na časovno, zgodovinsko in kdove kakšno distanco še, ni več upravičen. Moderni svet se vrti mnogo hitreje kot včasih, štirideset let je že cela doba, takoj po vojni smo verjeli v moč krampa in lopate, zdaj si že očitamo, da zamujamo pri najširši uporabi računalnikov. Zgodovinopisje torej ne more zaostajati za tehnološkim razvojem kar za celo civilizacijsko ero.

Že nekaj časa je v javni razpravi projekt Slovenija 2000, doslej torej prav gotovo najambicioznejši dokument, kakršenkoli že je, vendar je razprava o njem tako zelo skromna in neizrazita, da skoraj ne zasluži tega imena. Smo res tako strašno usmerjeni v preteklost, da nam ni mar, kaj sami o sebi načrtujemo za prihodnost? Nimam namena mešati dveh stvari, naravno in neizogibno je, da noben list iz neenako razsvetljene knjige naše preteklosti ne ostane neprebran in da ni nobena stran našega življenja na indeksu, vendar bi morali biti vseeno zaskrbljeni ob ugotovitvi, da zmore že en sam dogodek, dejanje, moralna drža v preteklosti zdramiti našo brezdušnost, ne more pa nas pritegniti v odgovorno razmišljanje to, kar predvidevamo, da bo naša jutrišnja usoda. Materialna in duhovna. Najbrž smo spet pri sami naravi slovenskega človeka: bolečina in muka, ki ju rojeva izkušnja, sta močnejši in globlji kot morebitna skepsa nad možnostjo tega, kar šele prihaja, čeprav bodo ti projekti že čez petnajst, dvajset let slovenska družbena in nacionalna obsodba. Narod, ki ni več ustvarjalno radoveden, kakšna bo njegova jutrišnja podoba in usoda, je nedvomno v hudi stiski.

Smo v takšni hudi stiski tudi ta trenutek?

V svojevrstni stiski je prav gotovo tudi literatura (tu, kot rečeno, je ves čas govor samo o njenem najbolj kritičnem delu), znašla se je v precepu med umetniško ambicijo in političnim učinkom, ki ga s svojim sporočilom sproža. Modreci vedo, da nič, kar se je bilo zgodilo, ne more ostati skrito, zato gre tej literaturi zasluga, da je pospešila raziskavo še neraziskanega ali premalo raziskanega. Je tendenciozna, enostranska? Morda, v določeni primerih zagotovo, vendar še zmerom v marsikaterem segmentu našega življenja zapolnjuje vrzel, ki so jo druge dejavnosti vedoma ali iz nevednosti in slabega poznavanja človeške duše obšla. Primer igre Pod Prešernovo glavo je več kot podučen: če bi našo šolsko reformo in ves sistem izobraževanja lahko sproti in neobremenjeno spremljala kritika, odgovorna in ustvarjalna, ki bi imela tudi javno moč, da že v načrtih neustrezne poteze odpravlja, bi taka igra sploh ne bila mogoča, zanseljivo pa ne bi bilo takšnega pritrdjevanja občinstva njeni sicer povsem razvidni paraboli o usodi neke šole, ki je poskušala kritično sodelovati in odgovorno sooblikovati reformo, a ji ni bilo dano, da bi se kritično izrazila. Kaj nas bi moralo bolj prizadeti: pamflet ali dejanje, ki ga je navdihnilo? Lažje se je seveda jeziti na pamflet, ni pa modro.

Literatura se je socializirala per negationem. Z moralno kritiko, z obtožbo, včasih že s preprostim razkrivanjem skritega, je spet postala javna zadeva. Bralci spet z večjo osveščenostjo segajo po domači knjigi, da bi v njej našli resnico, morda tudi samo odgovor, ki ga drugje ne najdejo. Ta nenadni »vdor« literature v območje politične emocije priča predvsem o tem, kako je naše življenje, javno in intimno, sprepleteno med sabo v vseh svojih pojavnih oblikah, kako je vsak posamezen del tega življenja pomemben, nepogrešljiv, ko v takšni ali drugačni stiski resnično

začutimo potrebo, da morda zbegani, a s pričakovanjem zatipamo za svojo podobo.

Seveda: umestno je tudi vprašanje, ali ni v političnem angažmaju, v tendenčnosti te literature tudi kaj nečednega, pozitivna prizadevanja naroda in družbe spodkopavajočega, in če kaj takšnega je, zakaj nihče znotraj kulture same tega ne razkrije. Izkušnja kaže, da so poskusi takšnega »notranjega« razčiščevanja redki, predvsem pa neučinkoviti, so olje, ne voda v ogenj. Najbrž zato, ker to literaturo (imenujmo jo politična) odklanjajo v celoti z njihovimi avtorji vred: očitno bo potreben čas, da se tok, ki zdaj dere po brežini, umiri na ravnici, da se njegove vode zbistre, sedanji prevladujoč občutek pa je, da je ta tok potreben, da se njegove vode razlivajo v suho zemljo in da mu ne gre postavljati jezov za elektrarne, ki ne bodo nikoli proizvajale humane energije. Ta tok literature žene posebna strast in tudi naše odzivanje nanj ni brez strasti. Morda se bomo morali šele naučiti, kako ostati modri in razsodni, ne da bi morali zato potlačiti strasti v sebi. Takrat, v takšni človeški in politični zrelosti, bomo sposobni tudi pravično gledati na to literaturo. Brez idolatrije in slepega zanikanja.

Nujna pripomba na koncu tega razmišljanja: vse, kar je bilo tu izrečenega, se nanaša na literaturo, ki je sicer politična, vendar pisana z umetniško ambicijo in je delo avtorjev, ki so nezavrgljivi del sodobne slovenske književnosti. Povsem drugačna razprava bi bila potrebna za zelo razvejano in pogosto zelo spolitizirano esejistiko, kritiko, recenzijo in razne vrste priložnostnih zapisov, ki to literaturo spremljajo, jo upravičeno in neupravičeno podpirajo, nanjo prisegajo, povzdigujejo v kulturno obveznost za vse in vsakogar, predvsem pa od nje živijo. Drugačna razprava, ki tudi terja drugačno strokovno usposobljenost, kot je moja. Pa tudi to, kar je tu zapisano, ne želi in ne poskuša biti nič ve kot to, kar je: osebno razmišljanje o skupnih stvareh, ki so naša današnja muka in bolečina, pa tudi vzrok mnogih nesporazumov, ko se med seboj in sami bojujemo, včasih kot z mlini na veter, za svojo identiteto. Osebno, nacionalno, družbeno. Brez nje je naša trdnost v tem prostoru in času omajana.

Ljubljana, sredi novembra 1984

MARJAN SVETLIČIČ

UDK 334.726(497.1)

Jugoslavija in transnacionalke

Analiza sodelovanja Jugoslavije s transnacionalnimi podjetji¹ je prva te vrste v Jugoslaviji in razkriva dejanski obseg našega sodelovanja s temi giganti mednarodnih gospodarskih odnosov.² Zajema le razvitejše ekonomsko-tehnološke oblike sodelovanja s tujino (dolgoročno industrijsko kooperacijo, skupna vlaganja in druge oblike poslovno-tehnološkega sodelovanja); ne analizira torej finančnih in trgovinskih odnosov, ki so bili in so še vedno prevladujoča oblika naših ekonomskih odnosov s tujino; ne obravnava tudi predstavništev teh podjetij v SFRJ. Zato pomeni analiza le prvi korak k temeljitejšemu spoznavanju razsežnosti našega sodelovanja s transnacionalnimi podjetji in njihove vloge v našem vključevanju v mednarodno delitev dela.

Kljub temu pa je tej analizi uspelo, da je prva odgrnila tančico s prevladujočih ideologiziranih in politiziranih črno-belih klišejev o tej problematiki. Doseđanje analize namreč niso izhajale iz dejanskega pregleda nad realnimi razsežnostmi tega sodelovanja. Druga skupna značilnost teh razprav je bila alarmantnost, češ da smo postali odvisni od transnacionalnih podjetij, da so si ta podjetja razdelila naše jugoslovansko tržišče in da je ogrožena naša suverenost; druga – povsem nasprotna – plat pa so pojmovanja, da je treba na široko odpreti vrata tujemu kapitalu, ker bi z njegovo pomočjo zlahka presegli naš težaven gospodarski položaj.

Preden se lotimo analize pomena in vloge sodelovanja naših podjetij s transnacionalnimi podjetji, moramo najprej opredeliti temeljne značilnosti teh gospodarskih velikanov, hkrati pa tudi svoja vrednostna izhodišča pri ocenjevanju njihove vloge v našem mednarodnem gospodarskem sodelovanju.

Transnacionalna podjetja so produkt dolgoročnih teženj po koncentraciji in centralizaciji kapitala v okviru svetovnega kapitalističnega sistema. Gibalo njihove dejavnosti je maksimirati dobiček in druge svoje

¹ Avtor tega prispevka je imel daljši razgovor z uredništvom Naših razgledov. Zato v tem članku ne obravnava nekaterih vidikov, ki jih je podrobneje pojasnil tam (glej NR št. 18, 28. 9. 1984).

² Študija je sestavni del makroprojekta o novi mednarodni ekonomski ureditvi in podlaga za razpravo o odnosih SFRJ s transnacionalnimi družbami v Zveznem družbenem svetu za mednarodne odnose in v svetu za ekonomski razvoj in ekonomsko politiko. Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju je bil koordinatorska te analiza, avtor tega prispevka pa njen vodja.

interese za vsako ceno.³ Pri tem se ne odrečejo nobeni metodi – ne ekonomski ne politični ne vojaški. Tega se moramo zavedati, ker bi bilo vsakršno idealiziranje njihove vloge nevarno, saj bi že vnaprej razoroževalo in slabilo našo obrambno sposobnost in možne razvojne učinke sodelovanja z njimi. Prav tako nevaren pa je tudi vsakršen defetizem, ki bi se porajal iz zavesti o ogromni moči transnacionalnih podjetij, ki da so »nepremagljiva«. Dejstvo pa je, da so države v svetu v zadnjem desetletju našle uspešna orožja, s katerimi lahko uravnavajo njihovo delovanje, tako da bi lahko trdili, da je neovirana, nenadzorovana ekspanzija delovanja transnacionalnih podjetij že stvar preteklosti. To poudarjam zato, ker je skupna značilnost številnih radikalističnih kritik transnacionalnih podjetij v tem, da napihujejo moč transnacionalnih podjetij, opredeljujejo številne »ekscese« v njihovem delovanju (ki jih res ni malo) kot zgodovinsko zakonitost, puščajo pa vnemar mnoge druge pomembne sestavine njihove dejavnosti.

Takšna stališča so kljub navideznemu radikalizmu lahko dejansko reakcionarna, ker (ne glede na svojo atraktivnost) odvrčajo pozornost od dejanskih gonilnih sil delovanja transnacionalnih podjetij k imaginarnim, subjektivističnim in z zgodovinskega vidika napačnim kolesnicam in ker vzroke za takšne negativne učinke iščejo le na strani transnacionalnih podjetij oziroma v njihovi organizacijski obliki. Ustvarjajo dojem, kot da bi lahko z »operacijo« tega rakastega tkiva mednarodna ekonomija delovala spodbudno na razvoj držav v razvoju. Ta stališča ne upoštevajo, da so transnacionalna podjetja le zrcalo in proizvod kapitalističnega družbenoekonomskega sistema, pa tudi tistih sistemov, ki težijo k nadvladi in vsiljujejo svoje hegemonistične interese drugim. Zgolj z odpravo teh podjetij – če ostanejo družbenoekonomske značilnosti in vsebina sistema, ki jih poraja, nespremenjena – pa zgodovinskega preobrata ni mogoče doseči.

Upoštevanje odprtosti našega družbenoekonomskega razvoja postaja očitno, da se sodelovanju s transnacionalnimi podjetji ni mogoče izogniti. Če hočemo uživati sadove sodobne tehnologije hitreje, kot pa smo to sami sposobni uresničiti, potem jo moramo tudi uvažati od tistih, ki z njo razpolagajo. Zato je naša temeljna naloga, da se vnaprej zavarujemo in omejimo možne negativne vplive njihovega delovanja na naš družbenoekonomski razvoj, da preprečimo, da bi se nam to sodelovanje postavilo po robu pri uresničevanju lastnih ciljev samostojnega razvoja samoupravnega socializma. Zato je sodelovanje s transnacionalnimi podjetji lahko razvojno koristno samo do tiste meje, ko ne ogroža reprodukcije temeljnih razvojnih postulatov in družbenoekonomskih vrednot našega sistema. Prispevati bi moralo k uveljavljanju ekonomskih meril, zviševanju kakovosti gospodarjenja, rasti produktivnosti dela, ustvarjalnosti in ustvarjal-

³ Več o nastanku, značilnostih, razvoju, učinkih in odnosih Jugoslavije s transnacionalnimi podjetji razgrinja avtor v svoji knjigi »Zlate mreže transnacionalnih podjetij«, ki jo bo v decembru 1984 izdala Delavska enotnost.

nemu tehnološkemu razvoju. Izhodišče našega sodelovanja z njim je torej, da z vsemi možnimi sredstvi poskrbimo za uresničevanje lastnih razvojnih ciljev, kar je mogoče uspešneje dosežati s kolektivno akcijo držav v razvoju; kajti akcije na ravni ene same države ne morejo biti tako učinkovite kot skupna akcija vseh držav v razvoju na različnih ravneh. Ena sama država namreč ne more spremeniti njihovega obnašanja ali učinkovito uravnavati njihovega delovanja. To ni moralna ali politična parola, to je že večkrat potrjena stvarnost, čeprav jo je kratkoročno le težko zaznavati.

To velja tako za uravnavanje bilateralnih odnosov, kakor tudi za prizadevanja za uveljavljanje novega sistema mednarodnih ekonomskih odnosov. Sedanji je omogočal in celo pospeševal izkoriščanje slabotnejših v mednarodnih odnosih, pri čemer imajo vodilno vlogo prav transnacionalke. Vsekakor pa nas nujna in dolgotrajna borba za spremembo mednarodnih ekonomskih odnosov ne sme napeljevati k temu, da bi zanemarjali uvajanje kratkoročnih ukrepov, s pomočjo katerih se je mogoče tudi v obstoječih razmerah uspešneje upirati vsiljevanju pritiskov transnacionalk.

Temeljni kazalci in ocena sodelovanja s transnacionalnimi podjetji⁴

Kljub temu, da se je po letu 1968 – to je po sprejetju zakona o skupnih naložbah – do leta 1980 število pogodb o dolgoročnem ekonomsko tehnološkem sodelovanju s tujimi partnerji stalno večalo in da smo letno sklenili približno 200 takih pogodb, je očitno, da to sodelovanje po svojem pomenu bistveno zaostaja za finančnim in trgovinskim sodelovanjem s transnacionalnimi podjetji. Leta 1981 je na celotni izvoz prek ekonomsko-tehnoloških oblik sodelovanja s tujino odpadlo 10% celotnega jugoslovanskega izvoza in 7% pri tovrstnem uvozu. Le manjši del tega odpade na konkretno sodelovanje s transnacionalnimi podjetji. Pri nekaterih od teh oblik je to sodelovanje pomembnejše, saj znaša npr., delež transnacionalnih podjetij pri skupnih naložbah v obdobju 1968–1980 skoraj polovico vseh tujih vloženih sredstev; kljub temu predstavljajo tuja vložena sredstva le 21% celotne vrednosti naložb, izpeljanih skupaj s tujimi partnerji. Glede na vloženi tuji kapital se nahajamo tako absolutno kot relativno (na prebivalca) med državami, ki imajo najmanjši delež tujih naložb. V obdobju 1968–1980 so skupne naložbe s tujimi partnerji sestavljale – upoštevaje skupno vložena sredstva – le okoli 2,3% naložb v osnovna sredstva.⁵

Za primerjavo naj navedem, da je bilo do konca leta 1978 v Španiji investiranih 5700 mio. \$ tujih naložb, v Grčiji 1050 mio. \$, na Portugal-

⁴ Navajam le manjše število izbranih kazalcev – delno zaradi omejenega prostora, delno pa zato, ker jih ni mogoče javno uporabljati.

⁵ Foreign investment in Yugoslavia, OECD, 1982, str. 22.

skem 560 mio. \$, v Jugoslaviji pa 170 mio. \$. Med državami v razvoju smo med tistimi, ki imajo najmanjšo udeležbo tujega kapitala: od latinskoameriških držav ima manjšo udeležbo samo Urugvaj, v Afriki ima enako udeležbo kot Jugoslavija le Alžir, v Aziji samo Indija, večina drugih držav pa ima večjo udeležbo. Tudi po številu osnovanih afiliacij smo po podatkih Centra združenih narodov o transnacionalnih družbah na repu razpredelnice, saj navaja, da imamo 35 afiliacij,⁶ medtem ko jim ima Alžir 78, Ciper 87, Malta 98, Peru 413, Indija 787 in Argentina 872.⁷ Tuje naložbe članic OECD so pomenile v primerjavi z drugimi finančnimi prilivi samo 1,8% skupnega dotoka kapitala v SFRJ, medtem ko so bančna posojila znašala 84,7%. Samo posojila Svetovne banke so bila v obdobju 1968–1978 šestkrat večja od tujih kapitalskih vlog. Če pa upoštevamo tudi druga tuja posojila, so bile naložbe v Jugoslaviji v istem obdobju za več kot 56-krat manjše.⁸

Na drugi strani pa so bile skupne naložbe in dolgoročna industrijska kooperacija v dokajšnji meri osredotočene na največja transnacionalna podjetja, to je na 60 z liste 200 največjih. Z liste 100 največjih je takih 38, z liste 50 največjih pa 22; tudi z liste 10 največjih sta dve podjetji – in sicer General Motors in Texaco. Največ pogodb imamo s Fiatom in AEG ter Telefunknom. Sicer pa prevladujejo pogodbe z ameriškimi, zahodnonemškimi, francoskimi, švedskimi in britanskimi podjetji, čeprav imamo pomembne pogodbe tudi s podjetji iz vzhodnoevropskih socialističnih držav.⁹ Zanimivo je, da so v regionalnem pogledu tako kooperacija kot skupne naložbe po obsegu medsebojnih dobav iz naslova ekonomsko-tehnološkega sodelovanja relativno enakomerno porazdeljene na podjetja iz zahodnih in vzhodnih držav, čeprav je število pogodb, sklenjenih z zahodnimi državami, bistveno večje.

Kljub temu, da je bilo največje število pogodb o tovrstnem sodelovanju sklenjenih v naših najrazvitejših republikah, pa podatki o številu pogodb na prebivalca in o deležu vloženih sredstev v osnovna sredstva industrije kažejo na mnogo bolj enakomerno republiško in pokrajinsko razporeditev ekonomsko-tehnološkega sodelovanja s tujimi partnerji, kot se nasploh misli.

Kljub temu, da ti količinski kazalci govorijo o relativno marginalni vlogi, ki jo ima ekonomsko-tehnološko sodelovanje s transnacionalnimi podjetji v celostnem ekonomskem sodelovanju s tujino, pa je potrebno upoštevati, da ta podjetja zaradi svoje tehnološke in tržne prevlade tudi z

⁶ V Jugoslaviji dejansko ni mogoče ustanoviti prave afiliacije transnacionalnih podjetij, ker tuji naložnik ni lastnik kapitala, ki ga vlaga; med jugoslovanskimi in tujim naložnikom se v bistvu vzpostavlja pogodbeno razmerje.

⁷ Manj afiliacij, kot jih je bilo ustanovljenih v Jugoslaviji, imajo: v Latinski Ameriki samo Gvajana (25), Paragvaj (34), v Afriki Zgornja Volta (25), Benin (28), Togo (34), Mauricius (32), v Aziji pa le Oman (25); Transnational Corporations in World Development, ST/CTC/46, 1983, str. 330–334.

⁸ OECD, op. cit. 1982.

⁹ Čeprav te dežele odločno nasprotujejo temu, da bi njihova podjetja vključevali v zvrst oz. definicijo transnacionalnih, v svoji analizi ne delam razločkov glede na geografsko poreklo podjetij, ker menim, da so odločilne kriteriji lahko le značilnost njihovega poslovanja, odnosi, ki jih ustvarjajo, ne pa samo poreklo.

relativno skromno soudeležbo lahko pomembno vplivajo na celoten razvoj gospodarstva oziroma njegovih posamičnih vej, če se to sodelovanje nanaša na nekatere tehnološko pomembnejše segmente. To velja zlasti za industrijo prometnih sredstev, na barvno metalurgijo ter kemično industrijo. Skoraj celoten izvoz barvnih kovin je na primer plod ekonomsko-tehnološkega sodelovanja, pri prometnih sredstvih odpade 41% na ekonomsko-tehnološko sodelovanje s tujimi partnerji. V posameznih vejah je delež dohodka, ki je ustvarjen na podlagi skupnih naložb s tujimi partnerji, v celotnem dohodku posameznih vej nekajkrat večji od povprečnega in pomeni pomembno postavko. Pri zdravilih dosegajo licenčna proizvodnja, uvoz in zdravila, ki so rezultat skupnih naložb s tujimi partnerji, več kot 50% domačega prometa zdravil. 67% majoneze proizvajamo v sodelovanju s tujimi partnerji; pri gorčici in pire krompirju znaša ta delež približno 50%, pri juhah, žvečilnih gumijih in kisu pa približno 33%.

Čeprav je ekonomsko-tehnološko sodelovanje v dokajšnji meri osredotočeno na nekaj največjih transnacionalnih podjetij in na manjše število pogodb (z večjimi vrednostnimi postavkami) z našimi velikimi podjetji, pa je moč zaznati relativno veliko razpršenost tega sodelovanja glede na število sklenjenih pogodb. Na enega našega partnerja odpade približno 1,57 pogodbe. Največ organizacij je sklenilo le po eno pogodbo in samo štiri organizacije imajo po več kot 10 pogodb. Na dodatno razpršenost opozarja podatek, da je bilo največ pogodb sklenjenih na ravni TOZD in manj na ravni sestavljenih organizacij združenega dela. Očitno je torej, da se gigantska transnacionalna podjetja, ki imajo tudi več kot 100.000 zaposlenih, povezujejo z našimi malimi delovnimi organizacijami, ki po podatkih iz leta 1975 zaposlujejo v povprečju po 172 delavcev – v vsej industriji pa po 282 delavcev.¹⁰ To lahko že od samega začetka vzpostavi pri domačih in tujih partnerjih neenakopravne odnose glede na koncentracijo kadrov, znanja, sposobnosti ter sredstev, ogroža rentabilnost poslovanja in transnacionalnim podjetjem omogoča, da vsiljujejo svoje interese. Zato je potrebno natančno ločevati med nosilci poslovanja in med samim sklepanjem pogodb, pogajanjem oziroma koordinacijo, planiranjem in strateškim odločanjem. Strateške odločitve in sama pogajanja morajo potekati na višjih ravneh, torej na ravni delovne ali sestavljene organizacije – za razliko od izvajanja pogodb, ki je na ravni TOZD. Med drugim omogoča tako ločevanje tudi širšo uporabo pri nakupu pravic do tehnologije na področju, ki ga pokriva domači partner v Jugoslaviji in zmanjšuje možnosti za neutemeljene vzporedne in negativne vplive na skupno jugoslovansko tržišče.

Na dosedanje nekritično uravnavanje sodelovanja s transnacionalnimi podjetji opozarja tudi podatek, da se kar 40 do 80% vseh pogodb o ekonomsko-tehnološkem sodelovanju nanaša na tako proizvodnjo, ki

¹⁰ Janez Jerovšek, Ekonomisti niso dobri terapevti; Delo, 10. marca 1984.

najbolj onesnažuje okolje.¹¹ Kljub temu bi bila napačna trditev, da so nam transnacionalke takšno tehnologijo vsilile, saj bi tako lahko sklepali le, če bi bil največji del te proizvodnje usmerjen v izvoz. Pa ni tako. Torej je bila to predvsem naša odločitev. Imamo celo pogodbe za proizvodnjo izdelkov, ki so zaradi škodljivosti za zdravje v matičnih deželah prepovedani. Ti vidiki zaslužijo večjo pozornost in ustrezno zakonsko ureditev, zlasti pa pogodbeno urejanje, ki bo tujim podjetjem nalagalo ustrezno sodelovanje pri nameščanju čistilnih naprav oziroma pri odpravljanju posledic onesnaževanja okolja; to med drugim predvidevajo tudi že usklajeni členi Kodeksa ravnanja transnacionalnih podjetij, ki ga že pripravljajo.

Podobne ugotovitve veljajo tudi za omejitvene klavzule, ki jih v naših pogodbah o poslovno-tehnološkem sodelovanju s tujino kar mrgoli, čeprav se je po sprejetju nove zakonodaje (1980–1981) število teh restrikcij zmanjšalo za približno 40%. Največ se jih je nanašalo na prepoved uporabe tehnologije in prodaje proizvodov ali storitev po preteku pogodbe, na omejevanje izvoza, omejevanje samostojnega določanja cen proizvodov itn. V več kot 54% vseh pogodb leta 1981 je vključena tudi klavzula o omejevanju izvoza.

Čeprav imamo bistveno manjše število pogodb o ekonomsko-tehnološkem sodelovanju z vzhodnimi podjetji, pa pri omejitvenih klavzulah ni bilo opaziti med enimi in drugimi bistvenih razlik niti glede števila niti zvrsti omejitev. Tesna povezanost države s temi podjetji daje tem omejitvam še dodatno, specifično težo, ki jo kaže pri ocenjevanju pomena omejitev pravilno ovrednotiti.

Seveda nas zniževanje števila omejitev ne sme zapeljati v napačno sklepanje, da bo s tem že kar avtomatično prišlo tudi do bistveno boljših okoliščin in razvojnih učinkov uvoza tehnologije. Formalne omejitve so se namreč lahko spremenile v neformalne; morda smo uvoz modernejše tehnologije, ki ga spremljajo številne restrikcije, nadomestili z uvozom standardizirane tehnologije z manj omejitvami, ali pa so manj pomembne odpravljene, ohranjajo pa se pomembnejše. Neposredne omejitve se lahko z omejevanjem proizvodnje do ravni, ki zadovoljujejo le potrebe domačega trga, s kontrolo kakovosti proizvodov, dobav reprodukcijskega materiala (bodisi v samih pogodbah ali pa v neregistriranih prilogah) spremenijo v posredne omejitve itn. Obenem to tudi kaže, da pogojev za nakup tehnologije ne bi smeli obravnavati ločeno od kritične analize samih zvrsti tehnologije, se pravi od izbora tehnologije, ki jo uvažamo. Zdi se, da smo doslej preveliko pozornost dajali pogojem za nakup tehnologije, manj pa samemu izboru. To se bo v prihodnje moralo spremeniti, kajti razvojni učinki so mnogo bolj odvisni od izbora tehnologije kot pa od samih pogojev za nakup – čeprav tudi teh ne kaže podcenjevati. Na ta vidik opozarjam zato, da nas ne bi stremljenje po

¹¹ Delež je odvisen od definicije onesnažujočih industrij. Če vanje vključimo tudi avtomobilsko industrijo, je ta delež najvišji, če pa jo izvajamo, je za približno 20 procentnih točk nižji.

odpravljanju omejitev pripeljalo do uvoza standardizirane zastarele tehnologije z vsemi njegovimi negativnimi razvojnimi učinki. Razvitost tehnologije namreč v dobršni meri opredeljuje sam konkurenčni položaj proizvajalca, njegove izvozne možnosti. Zastarela tehnologija lahko prodor na zahtevna mednarodna tržišča mnogo bolj zavira kot pa nekatere omejitvene klavzule, ki se jim je – pri modernejši tehnologiji in v blagovni proizvodnji – v celoti težko izogniti. Gre torej predvsem za to, da se njihovo število omeji na najmanjšo možno mero.

Navedeni objektivni kazalci navzočnosti transnacionalnih podjetij v našem ekonomskem prostoru – čeprav se nanašajo le na določen izsek iz celote tega sodelovanja – dajejo materialno podlago za ocenjevanje njihove vloge v gospodarskem razvoju. Ocena, ali smo s temi podjetji sodelovali preveč ali premalo, je odvisna od učinkov tega sodelovanja, alternativnih možnosti, izhodišč in ciljev našega razvoja. Njihove vloge ni mogoče analizirati, ne da bi upoštevali splošne razvojne probleme, inflacijo, neučinkovitost, nizko produktivnost, neučinkovito administriranje, nezadostno izrabo zmogljivosti in podobno. To poudarjam zato, ker izvira večina sporov pri pogodbah o ekonomsko-tehnološkem sodelovanju iz neugodnih gospodarskih in zunanje-gospodarskih gibanj. Jugoslovanski partnerji so v takšnih razmerah samo zato, da bi si zagotovili reprodukcijo, često nekritično sklepali tovrstne pogodbe o sodelovanju s tujimi partnerji in niso dovolj upoštevali varstva svojih lastnih interesov. O tem, da je velik del težav v tem sodelovanju potrebno iskati v teh splošnih gospodarskih razmerah, pričajo tudi izkušnje, da so se problemi pojavljali tudi pri sodelovanju, ki ga lahko ocenjujemo za uspešno. V naših razmerah je to sodelovanje doslej potekalo bolj kot trgovsko, manj pa kot razvojno-tehnološko in finančno sodelovanje. Tržna usmeritev tega sodelovanja je bila pretežno uvozno substitutivna, kar se je skladalo tudi s siceršno usmeritvijo našega gospodarskega razvoja. Prispevek k izvozu na podlagi tega sodelovanja je bil izredno skromen. Po nekaterih ocenah so skupne naložbe prispevale k deležu izvoza države samo s 3%.¹²

Po drugih podatkih je plačilnobilančni učinek skupnih naložb (vsaj v letu 1981) v celoti negativen (33,4 mlrd. din izvoza in 37,8 mlrd. din uvoza).¹³ Naša analiza kaže, da so bili slabši plačilnobilančni učinki doseženi prav v sodelovanju s transnacionalnimi podjetji.

Manj kot polovica anketiranih v eni naših republik meni, da so si s kooperacijo povečali izvoz. Nedvomno pa velja, da je količinski prispevek tega sodelovanja k rasti proizvodnje, oblikovanju domačih zmogljivosti, zaposlovanju in tako naprej, pozitiven. To seveda ne pomeni tudi kako-vostnih razvojnih učinkov, na katere bistveno – mnogo bolj kot se običajno zavedamo – vplivajo domače gospodarske razmere (sistemski ukrepi, proizvodna naravnost, stopnja inflacije, stabilnost gospodarstva, valutni tečaj itn.).

¹² V. Dragomanović, Joint Ventures in Yugoslavia, Yugoslave Survey, XIX, nov. 1978.

¹³ Oslobođenje, Prilog. Delegatske novine, Povoljniji uslovi za ulaganje stranog kapitala, 6. okt. 1984.

Pri ocenjevanju naložb ali pri analiziranju ovir zanje so tuji naložniki v Jugoslaviji največjo težo pripisali nekonvertibilnosti dinarja in omejitvam za odliv dobička. Ta dva dejavnika sta po njihovem mnenju najbolj ovirala naložbe v Jugoslaviji, medtem ko drugi niso imeli odločilnejšega vpliva. To velja za vlogo delavskih svetov, pa tudi za spremembe v jugoslovanski zakonodaji, pri katerih je bilo razmerje med njihovim nevtralnimi in negativnim vplivom 60% proti 40% v korist nevtrálnih učinkov. Pri vplivu samoupravljanja je bilo razmerje 71% proti 29%, pri tveganju glede nacionalizacije 80% proti 20%, glede omejitve dovoljene naložbe tujega kapitala do 49% glavnice pa 90% proti 10%.¹⁴

Vse te okoliščine so vzpodbujale uvozno substitucijsko naravnost ekonomsko-tehnološkega sodelovanja s transnacionalnimi podjetji. Domači partnerji so si želeli z njihovo pomočjo utrditi predvsem položaj na jugoslovanskem tržišču. Eden prvih pogojev za pozitiven plačilnobilančni prispevek takšnega sodelovanja je torej izvozna naravnost gospodarstva in agresivna tehnološka strategija. Ta pogoja lahko – seveda ob vrsti drugih – vplivata na pozitivne razvojne učinke tega sodelovanja mnogo odločilneje kot številni drugi predlagani zakonski ukrepi.

Izvozna naravnost namreč že sama po sebi terja uvoz sodobnejše tehnologije, ki jo narekuje konkurenčna pozicija v svetovnem merilu, to pa mora seveda vplivati na zmanjševanje (posebej izvoznih) omejitev in nasploh prispevati k uveljavljanju ekonomskih meril gospodarjenja.

Krepitev lastnih tehnoloških in razvojnih zmogljivosti, vlaganje v lastno razvojno-raziskovalno delo je tisti pogoj, ki omogoča, da bo uvoz tuje tehnologije lahko pospeševal naš gospodarski in družbeni razvoj. Samo tako je namreč mogoče asimilirati uvoženo tehnologijo in stopiti na pot agresivne tehnološke inovacije ali se ji – sprva – vsaj prilagoditi. Zato je treba odločno pospeševati tudi integracijske procese v Jugoslaviji, ki lahko omogočijo doseganje ekonomij obsega in pospešujejo razvoj lastne tehnološke infrastrukture. Pri tem ne gre, kot se pogosto sliši, za sukcesivne procese – torej, najprej domača integracija in šele potem mednarodno sodelovanje – temveč za vzporedne procese, ki se medsebojno oplajajo in krepijo. Takšna integracija je tudi prvi pogoj za to, da dosežemo ustrezno optimalno število dovolj močnih partnerjev za sodelovanje s transnacionalnimi podjetji. Mnogi paralelni aranžmaji, ki smo jih doslej sklepali s transnacionalnimi podjetji in ki smo jih pogosto obtoževali, češ da so povzročali partikularizacijo jugoslovanskega tržišča, so posledica predvsem naših odločitev, medtem ko so transnacionalna podjetja lahko takšno neenotnost uspešno izrabljala in jo pospeševala. Dejstvo je namreč, da je znašal leta 1978 delež prometa med republikami in pokrajinama na domačem tržišču le okoli 20% celotnega prometa in da so le nekaj več kot 1% celotnega jugoslovanskega dohodka ustvarjala tista podjetja, ki temeljijo na medrepubliških povezavah, da imajo naša

¹⁴ Artisien, Joint Ventures in Yugoslave Industry, University of Bradford, 1982, str. 267.

podjetja le 6% svojih denarnih depozitov plasiranih zunaj svojega sedeža, in da je bilo leta 1978 le 2% sredstev za raziskovanje in razvoj namenjenih skupnim jugoslovanskim projektom.¹⁵

Za pospeševanje združevanja dela in sredstev v Jugoslaviji je bistveno pomembno uveljaviti načelo, da proizvajalci dejansko obvladujejo reprodukcijo in da odločajo o dohodku; naprej na ravni posamičnih organizacij združenega dela, potem na ravni družbenopolitičnih skupnosti republik in pokrajin, ne pa – kot se sedaj pogosto dogaja –, da se največji del dohodka razporeja zunaj OZD. Če bi proizvajalcem ostal večji del dohodka, bi se po logiki ekonomske racionalnosti povečal tudi njihov interes za investicije tam, kjer bi dale največ dohodka, torej tudi zunaj »matičnih« področij, posebej če bi jim ekonomska politika in sistemski ukrepi zagotavljali ustrezno stabilnost in zanesljivost pri združevanju dela in sredstev. Samo dejstvo, da bi OZD morale večji del sredstev za razširjeno reprodukcijo zagotavljati same, bi objektivno peljalo k pospeševanju integracijskih procesov na širšem jugoslovanskem prostoru, saj bi že majhnost temeljnih nosilcev gospodarjenja preprečevala odločitve za večje naložbe in bi bilo združevanje ekonomska nuja. Hkrati bi to preprečilo tudi doslej opazne težnje po centrifugalnem razvoju, torej razvoju, ki je bil intenzivneje naravnan k povezovanju ekonomskih subjektov s tujimi partnerji, kot pa k sodelovanju na domačem tržišču. Kot glavni argument podjetja navajajo, da samoupravni sporazumi kot »pravni« okvir integracije dela in sredstev v Jugoslaviji niso dovolj zanesljiv in učinkovit okvir za takšno združevanje, medtem ko – kot menijo v OZD – pogodbe s tujimi podjetji zagotavljajo večjo stopnjo stabilnosti. Tudi v tem pogledu bi torej kazalo kritično analizirati učinkovitost samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov ter vpeljati ustrezna dopolnila, ki bi spremenila sedanje stanje in pospeševala bolj notranjo kot zunanjo integracijo.

Eden od prvih splošnih pogojev za izpolnitev tega cilja so nedvomno stabilnejše okoliščine gospodarjenja. Pogoj za dobro gospodarjenje so čimbolj stabilne gospodarske razmere, kar velja seveda tudi za sodelovanje s transnacionalnimi podjetji. To je celo bolj pomembno za domače OZD, kot pa za tuja podjetja. Dosedanje pogostno spreminjanje zakonodaje na tem področju – zlasti glede vlaganja tujega kapitala – je neugodno vplivalo na tokove tega sodelovanja. To velja tudi za vse spremljajoče predpise, ki so včasih bolj pomembni kot sami zakoni. Gre, npr. za devizne in zunanjetrgovinske predpise. Številni argumenti govorijo celo v prid tezi, da so za tuje vlagatelje sprejemljivejši tudi manj privlačni zakoni, kot pa njihovo pogostno spreminjanje (čeprav na bolje), zlasti še, če temu ne sledijo ustrezne spremembe drugih zakonov, ki uravnavajo tekoče poslovanje. Zato bi kazalo razmišljati tudi o zakonu, ki bi bil

¹⁵ T. Popović, Svetska privreda do 2000. godine, delovna verzija projekta NMEU, 1982, str. 64 in Razvoj Jugoslavije 1947–1981, SZS in SZPD, Beograd, maj 1982, str. 11, 39 in 43.

sestavljen iz dveh delov: iz prvega dela, ki bi opredeljeval temeljna načela in ne bi bil podvržen pogostnim spremembam, in drugega, ki bi obravnaval tekoče sodelovanje in ki bi ga bilo mogoče bolj sprotno prilagajati razmeram. Zakon namreč ne more nikoli predvideti vse pestrosti življenja. Vsekakor pa si je bolje vzeti več časa in pripraviti temeljit in domišljen zakon, kot pa na hitro pripravljati spremembe, ki niso dovolj domišljene in jih bo treba kmalu spet dopolnjevati. Preveč podrobna zakonodaja namreč pripelje do pretiranega administriranja, nasprotujočih si rešitev in do svoje neučinkovitosti. Namen zakonov bi torej moral biti uresničevanje le temeljnih družbenih in razvojnih interesov, medtem ko bi z večjo strokovnostjo in informiranostjo ter splošno usposobljenostjo gospodarskih subjektov morali povečati samoregulativno funkcijo na ravni OZD, s tem pa okrepiti tudi varstvo družbenih interesov.

Višja stopnja odgovornosti za poslovanje, višja stopnja avtonomnosti ob večji veljavi ekonomskih zakonitosti in končno tudi dejansko razpolaganje z dohodkom, ki ga je doslej pretežno razporejala neekonomska sfera – vse to bi bilo učinkoviteje kot množica predpisov.

Kaj storiti?

Čeravno še vedno nimamo vseh elementov, ki so potrebni za oceno naših odnosov s transnacionalnimi podjetji v vseh oblikah tega sodelovanja, je vendarle možno nakazati vsaj glavne sestavine prihodnje strategije do teh velikanov mednarodnih ekonomskih odnosov. Ta strategija je nujna, kajti samo socialistični družbenoekonomski sistem ne zagotavlja učinkovite obrambe pred vsiljevanjem njihovih neenakopravnih ekonomskih in političnih odnosov – do česar seveda lahko pride. Sodelovanje z njimi bi morali razvijati samo do tiste točke, ko to ne bi oviralo uveljavljanja naših interesov in koncepta dolgoročnega družbenoekonomskega razvoja, ko to ne bi peljalo v nastajanje odnosov odvisnosti. Ko poudarjam potrebo po celoviti strategiji, ne mislim na kakšen nov dokument, ki bi bil le eden v množici že sprejetih dokumentov, pač pa predvsem na vrsto kriterijev, s pomočjo katerih bi sami nosilci sodelovanja s transnacionalnimi podjetji lahko dosegali optimalne razvojne učinke. Kajti, končno je le od ljudi, njihove sposobnosti, znanja in informacij, ustreznih nacionalnih zakonov in njihovega učinkovitega izvajanja – ter seveda od splošnih okoliščin gospodarjenja, administrativne učinkovitosti,¹⁶ produktivnosti in tehnične opremljenosti odvisno, ali bo socialistični samoupravi

¹⁶ Anketirani tuji partnerji so, na primer, kot bistveno razliko med svojim poslovnim ravnanjem in ravnanjem jugoslovanskega partnerja omenjali počasen in birokratski proces kolektivnega odločanja v Jugoslaviji in premajhno koordinacijo. Le v enem od 42 primerov skupnih naložb je bila pogodba (od idejne zasnove) sklenjena v enem letu, v 30 primerih je to trajalo 1 do 3 let, v 7 primerih od 3 do 5 let in v 4 primerih celo več kot 5 let. Seveda dolgotrajnost pogajanj na uspeh naložbe ni vplivala ugodno, marveč obratno: čim krajša so bila pogajanja, tem trajnejša je bila naložba (Artisien, op. cit. 1982, str. 310 in 216).

sistem lahko dosledno preprečeval, da transnacionalna podjetja v odnosih z nami ne bodo uresničevala ciljev, ki bi bili v nasprotju z našimi interesi.¹⁷

Pri tem moramo seveda izhajati iz realne ocene, da so transnacionalna podjetja subjekti, ki želijo maksimirati realizacijo profitov in v skladu s tem vsiljevati svoje želje in modele vsem, s katerimi sodelujejo. Strategija bi morala biti celovita, izoblikovana tako za raven federacije, republik in pokrajin, pa tudi panog – in končno za raven samih ekonomskih subjektov, predvsem z namenom zmanjšati možne negativne učinke in pospešiti pozitivne.

Zakonska regulativa je le nujno potreben infrastrukturni pogoj, ki omogoča, da bi bila konkretna politika učinkovita. Kar zadeva naše kratkoročne in celo srednjeročne cilje, bi lahko trdili, da je ravnanje transnacionalnih podjetij stalnica, na katero nimamo odločilnega vpliva. Celo na sistem mednarodnih ekonomskih odnosov – četudi vsiljuje odnose neenakopravnosti – lahko vplivamo le na daljši rok, – najbolj učinkovito seveda skupaj z drugimi državami v razvoju. Pri tem se zavedamo dejstva, da je prav v tem treba iskati vzroke za izkoriščanje in zaostajanje držav v razvoju. Če imamo na zunanje okoliščine potemtakem le omejen vpliv, pa lahko odločilno vplivamo na svoj odnos do transnacionalnih podjetij, na svoje sodelovanje in institucionalno ureditev. To mora biti bistvo naše strategije. Vsako drugačno ravnanje bi bilo idealiziranje stvarnosti, bilo bi voluntaristično in neustvarjalno, ker bi praksi vsiljevalo neživiljenjske odnose.

Zelo privlačno, toda neplodno je transnacionalnim podjetjem pripisovati krivdo za vse probleme sodobnega sveta in tudi za lastne razvojne probleme in se slepiti, da bi bili z njihovo odpravo razrešeni vsi problemi. To je tako, kot je nekoč zapisal Marx: »Če je bil zločin storjen z nožem, to še ne pomeni, da je potrebno nož odpraviti kot nevarno orodje.« Boja za spremembo odnosov – kot pravi Janez Stanovnik v drugačnem kontekstu – ni mogoče izbojevati tako, da pobegnemo z bojišča. Tudi nobeno moraliziranje ne bo spremenilo stanja, pač pa ga lahko spremeni le vsakodnevni boj, v katerem bodo – kot vedno – zmagovali močnejši, sposobnejši, spretnejši, bolj prebrisani, dolgoročno pa tudi pravičnejši, bolj humani in enotni, če bodo za boj le ustrezno oboroženi. V arzenalu te oborožitve so vsekakor najpomembnejši znanje in informacije o sodobnih oblikah poslovanja, prednostih in slabostih posameznih oblik in različnih instrumentov, ki omogočajo učinkovito poslovanje v različnih razmerah.

Dosedanja praksa kaže, da smo pogosto sklepali pogodbe nestrokovno, da nismo bili dovolj pripravljeni in informirani o tujih partnerjih in

¹⁷ Najnovejša številka Business International v članku »Dvakrat premisliti« na primer trdi, »da bodo multinacionalke z novo zakonodajo o skupnih naložbah v SFRJ na boljšem, vendar bo kljub spremembam le malo spodbud za širjenje njihovega delovanja v Jugoslaviji. Glavni problem vidijo v dragi delovni sili. Čeprav so plače nizke, je produktivnost še nižja. Pravijo tudi, da po časopisnih poročilih sklepajo, da je vsak dan 5% delavcev odsotnih«. Tisti, ki prihajajo na delo, veliko svojega časa porabijo za igranje šaha ali za izpolnjevanje športne napovedi ali lota. Članek omenja tudi delavca, ki je izgubil zaposlitev zaradi lenarjenja in neupravičenih izostankov šele po treh letih. »Skupne naložbe imajo v takih razmerah le pičle šanse za uspeh« (Business International, 5. 10. 1984, str. 320).

o podobnih pogodbah, ki so jih sklepali v drugih državah, o alternativnih rešitvah itn. Ekonomsko-tehnološko sodelovanje s tujino nam zato narekuje ustrezen informacijski sistem, hkrati pa izpeljavo ustreznega prilagajanja izobraževalnih programov na univerzah, njihovo modernizacijo in ustanovitev ustreznih posvetovalnih organizacij, ki bi OZD lahko ponudile pomoč. Če bi bile te organizacije neodvisne od »države«, bi lahko že od vsega začetka ponudile najbolj ustrezno pomoč pri pogajanjih in urejanju sodelovanja s transnacionalnimi podjetji, ker bi pač omogočale, da bi OZD »odkrile« vse svoje karte. Pri tem seveda ne gre za administrativno-nadzorno komisijo, pač pa za pomoč v fazi zasnove in pogajanj, torej za preventivno dejavnost. Eden prvih pogojev za njihovo uspešno delovanje je seveda tudi zmanjševanje obsega zaupnih podatkov o ekonomsko-tehnoloških oblikah sodelovanja s tujino, ki je doslej bistveno zaviral spoznavanje teh oblik sodelovanja nasploh in pridobivanje izkušenj iz drugih podobnih pogodb. Čimbolj so namreč ti odnosi tajni, toliko manj se lahko naučimo iz izkušenj (in napak) drugih in več je možnosti za ribarjenje v kalnem. Pomen informacij in znanja lahko ilustriramo s primeri, ko so bile nezadostne in neustrezne informacije ali neusposobljenost vzrok za neučinkovito poslovanje. Direktor ene izmed večjih OZD v Sloveniji je v intervjuju na primer poudaril, da je njihov partner, transnacionalno podjetje, ravnal »nefer«, ker v času sklepanja pogodbe našega partnerja ni obvestil o tem, da ukinja podobno pogodbo z drugimi državami. Ta primer nas opozarja na to, kako zapeljivo je iskati zunanje vzroke za težave, čeprav je očitno, da takšne pogodbe ne bi smeli podpisati, dokler naš partner ne bi spoznal celotne dejavnosti bodočega partnerja, izkušenj iz podobnih poslov v drugih državah itn. Očitno je, da noben zakon ne more nadomestiti znanja neposrednega pogajalca in mu je zato potrebno dati največjo veljavo. Zakon in drugi sistemski ukrepi lahko bistveno olajšajo pogajanja in boj za čim boljše razmere, vendar pa so ti končno odvisni predvsem od strokovnosti in informiranosti pogajalca, pri čemer pa se seveda lahko opirajo na ustrezno družbeno infrastrukturo, na izobraževanje, informacijske sisteme, možnosti za izpopolnjevanje v tujini in podobno.

Kaže, da bi bilo koristno izdelati priročnik za pogajanja s transnacionalnimi podjetji, kakršnega ima, na primer, Indija. Tak priročnik naj bi določal kritične točke, na podlagi katerih je možno ocenjevati prednosti in pomanjkljivosti določenih aranžmajev, to, kakšne informacije je potrebno zahtevati, kakšne so možne odločitve. Vseboval naj bi različne alternative, prednosti in pomanjkljivosti vsake od njih glede vseh ključnih odnosov s transnacionalnimi podjetji. Opozarjal naj bi na tiste kritične točke, ki jim je treba nameniti posebno pozornost, kaj je treba preveriti pred podpisovanjem pogodb, na to, kakšne informacije zbrati, kateri so možni viri teh informacij, kakšne so alternative itn.

Eden od pogojev za učinkovitejše sodelovanje s transnacionalnimi podjetji je tudi ustrezna koncentracija (ne centralizacija) kadrov in sred-

stev na celotni jugoslovanski ravni, kajti le tako bi se naši partnerji lahko enakovredneje kosali s temi velikani. Iluzorno je namreč pričakovati, da se lahko ena sama temeljna organizacija uspešno pogaja s transnacionalnimi podjetji. S tem bi dosegli tudi ugodnejše pogoje glede popustov pri nakupih večjih količin blaga in podobno, kar je količinsko mnogo pomembnejše, kot pa so na primer učinki posameznih omejitvenih klavzul.¹⁸ Cena tovrstne razdrobljenosti namreč nekajkrat presega stroške licenčnih in drugih izdatkov za uvoz pravic do tehnologije.

Sodelovanje s transnacionalnimi podjetji je lahko uspešno samo tedaj, če je vključeno v dolgoročno strategijo lastnega tehnološkega razvoja in ni njegov nadomestek, kot se je dogajalo doslej. Uvožena tehnologija mora postati sestavni del domačega razvojnega raziskovalnega dela in ga mora dopolnjevati. Računalnik, na primer, je za tistega, ki ne zna izrabiti njegovih prednosti, le nekakšen pisalni stroj. Domišljena domača tehnološka infrastruktura in spodbujevalni mehanizmi morajo pospeševati vsrkavanje uvožene tehnologije in omogočati njeno oplajanje. Če je razlika med ravni uvožene tehnologije in domačo tehnološko infrastrukturo prevelika, potem ta uvoz ne more optimalno spodbujati razvoja uvoznika. Izdatke za uvoz tehnologije bi kazalo neposredno povezovati z vlaganji v lasten razvoj tehnoloških zmogljivosti.

Dileme ob novem zakonu o skupnih vlaganjih

Očitno je, da dajemo pomenu zakonskega urejanja ekonomsko-tehnološkega sodelovanja nasploh večji poudarek, kot pa ga dejansko zasluzi. To velja tudi za sedanje razprave o osnutku novega zakona, saj zanemarjajo nekatere okoliščine, ki so za tovrstno sodelovanje čisto pomembnejše kot pa samo besedilo zakona. Pri tako visoki stopnji inflacije, kot jo imamo, pri nizki produktivnosti, nestabilnosti v svetovnem gospodarstvu, rasti obrestnih stopenj, splošnem upadanju investicijske dejavnosti, večji zadolženosti, naraščanju špekulacij in podobnem bi bilo napačno iskati vzroke za nezainteresiranost tujih partnerjev za vlaganja pri nas le v zakonskih določilih, ki obravnavajo te odnose. Kriza je namreč prispevala k temu, da se spreminjajo poslovna naravnost in oblike delovanja transnacionalnih podjetij v svetu, ki se v zadnjem času bolj nagibajo k posojanju finančnih sredstev kot pa k neposrednim naložbam in s tem k večjim tveganjem. Zato je usihanje teh interesov splošna značilnost, ne le značilnost naših odnosov z njimi.

¹⁸ Z bolj organiziranimi uvoznimi nakupi večjih količin je mogoče doseči tudi do 25% nižje cene, kar znaša nekajkrat več, kot so neposredni izdatki za nakup licenc – kot delež od vrednosti prodaje licenčnega blaga. Če k temu dodamo še devizne izdatke za vrsto neracionalnih naložb (npr. Feniji, Obrovci, INA Lendava, razne tovarne sladkorja itn.), nizko splošno izrabo zmogljivosti ali stroške v zvezi z zavrnjenimi izvoženimi proizvodi zaradi neustrezne kvalitete in včasih prav neverjetnih malomarnosti, stroške arbitraže ali »izvoza« strokovnjakov, potem vsaj neposredni stroški uvoza pravic do tehnologije postanejo prav malenkosti. S tem seveda ne trdim, da tudi na tem področju ni cele vrste neracionalnosti; kar precej jih je, vendar ne gre iskati poglobljenega vzroka za težave v njih, kar pogosto sicer počenjamo. Rešitve je torej potrebno iskati na obeh področjih.

Tudi ocene političnih in ekonomskih tveganj bistveno vplivajo na pripravljenost tujih naložnikov za sodelovanje z nami. V tem pogledu naš položaj v zadnjem času ni nič kaj zavirljiv, saj nas nekatere ocene političnega in ekonomskega tveganja uvrščajo v predzadnjo skupino držav – skupaj z državami, kot so Brazilija, Čile, Nikaragva, Nigerija, Salvador, Gvatemala, Irak, Filipini in Iran.¹⁹

Kljub problematičnosti takšnih ocen pa je potrebno upoštevati, da se tuji naložniki ravna po njih, ne glede na to, kaj mi o njih mislimo. Nedvomno te ocene ne odslkavajo dejanskega položaja, saj so očitno obremenjene s predsodki, ki izvirajo iz drugačnega družbenoekonomskega sistema ocenjevalcev. Odsevajo tudi nezadostno poznavanje naših razmer, kar je mogoče ublažiti s temeljitejšim informiranjem in tudi tako vplivati na izboljšanje ozračja v zvezi z naložbami. Mnogo bolj pozitivno ocenjuje našo posojilno sposobnost Institutional Investor (september 1984, str. 252), ki nas med 109 državami uvršča na 64. mesto – za Mehiko (49.), Brazilijo (63.) – in pred Kenijo, Romunijo itn. Kitajska je po tej oceni na 22. mestu, Alžir na 33., Indonezija na 38. in ČSSR na 46. mestu. To je lahko eno od izhodišč za ugotovitev, da je potrebno hkrati z zakonom spremeniti tudi nekatera druga področja, ki pomembno vplivajo na sodelovanje s tujimi partnerji; ne smemo si delati utvar, da bi lahko zgolj sprememba zakona bistveno predrugačila stanje, če ostane vse drugo nespremenjeno. V ta sklop sodi navsezadnje tudi poenostavitev naše izredno zapletene terminologije, ki je tujci ne obvladajo in s katero si vnaprej ustvarjamo določen odpor in nezainteresiranost. Zato bi bilo potrebno v prihodnje to stanje preseči, si prizadevati za uvajanje čim enostavnejše terminologije, ali pa se, če to ni mogoče, lotiti publiciranja ustreznih zakonov v tujih jezikih – v standardizirani in za njih razumljivejši terminologiji. Če nečesa ne razumeš, imaš do tega odpor – in to velja tudi za nerazumljiva zakonska besedila. S tem gotovo ne bomo odstopali od socialističnega samoupravljanja ali pa od izvirnosti svojega modela družbenoekonomskega razvoja.

Z večjo zagnanostjo je treba publicirati pozitivne izkušnje pri sodelovanju s tujimi partnerji in s tem prispevati k odpravljanju informacijske praznine in predsodkov, ki jih imajo tujci. Kar 67% anketiranih tujih naložnikov v Jugoslaviji je na vprašanje, ali bi njihovo boljše poznavanje našega družbenoekonomskega sistema pozitivno vplivalo na njihovo naložbeno naravnost, odgovorilo pritrdilno.²⁰

Takšnih razmišljanj ni zaznati ob predlogu najnovejših sprememb zakona o skupnih naložbah, ki v številnih elementih izhajajo iz napačnih podmen: gotovo je največja utvara v tem, da bomo z odpravo omejitve tujih naložb do višine 49-odstotnega deleža bistveno pospešili tuje na-

¹⁹ M. W. O., Leary, G. Coplin, Political Risk in 35 Countries, Euro Money, Risk Report, 1983, London. Podobno oceno daje tudi Business International (julij 1983) za obdobje 1983–1987, čeprav hkrati mnogo ugodneje ocenjuje položaj Jugoslavije glede na okoliščine vlaganj in naložbenih možnosti. Po tem kriteriju nam pripisuje 50. mesto med 67 državami.

²⁰ Artisien, op. cit., 1982, str. 279.

ložbe, ki naj bi nadomestile doslej prevladujoča posojila kot vir priliva tuje akumulacije. Čeprav imamo še veliko možnosti za zviševanje stopnje naložb s tujimi partnerji, pa te nikakor ne morejo nadomestiti posojilnih odnosov s tujino. Podatki za države v razvoju namreč kažejo, da so tuje neposredne naložbe znašale povprečno 14% njihove celotne zunanje zadolžitve, v Jugoslaviji pa 1,8%. Prevladujejo bilateralna in multilateralna posojila.

Iz takšne iluzije izhaja tudi osnutek novega zakona, ki predvideva odpravo omejitev tujega kapitala do višine 49%, češ da je bila ta doslej poglavitna ovira za priliv tujega podjetniškega kapitala. Številni argumenti, pa tudi vrsta raziskav – ne le domačih, ampak tudi tujih avtorjev (pa izkušnje tujih podjetij glede sodelovanja z našimi podjetji v obliki skupnih naložb) – kažejo, da takšno izhodišče ni pravilno. Analiza P. Artisiena in P. Buckleya, ki sta anketirala 42 zahodnoevropskih in severno-ameriških podjetij, ki so vlagala v Jugoslaviji v obdobju 1980–1982, je pokazala, da večina tujih vlagateljev ne navaja niti samoupravljanja niti omejitve vloge do 49-odstotnega deleža kot ovire za naložbe pri nas. 45% anketiranih je odgovorilo, da je vpliv delavskih svetov na aktivnost skupne naložbe nepomemben, medtem ko je 18% anketiranih vlogo delavskega sveta označilo kot konstruktivno. Pri tem je treba poudariti, da so te skupne naložbe po oceni tujih vlagateljev dosegle boljše rezultate kot pri drugih partnerjih, kar po mnenju Artisiena kaže na to, da je dal delavski svet pozitiven prispevek k uspehu skupne naložbe.²¹ Kar 80% od 42 vprašanih tujih podjetij je sodilo, da omejitev njihovih naložb do 49-odstotne kapitalske vloge za sodelovanje ni nobena ovira. Polovica tistih podjetij, ki so sprva menila, da je samoupravljanje ovira za njihove naložbe (to pa je bilo še pred sklenitvijo poslov z jugoslovanskimi OZD), je kasneje to mnenje spremenila. Hkrati so pojasnila, da je bilo takšno odklonilno stališče posledica nepoznavanja razmer v Jugoslaviji.

V nasprotju s splošnim prepričanjem, da tuji vlagatelji niso zadovoljni z uspehi svojih naložb v jugoslovanskem gospodarstvu, ta analiza razkriva, da jih 52% med njimi navaja, da so naložbe presegle njihova pričakovanja, 43% jih je mnenja, da so v okviru pričakovanj in da le 5% naložb ni izpolnilo pričakovanj. Upošteva še druge kriterije, to je učinkovitost, rast, izvoz, trije udeleženci ocenjujejo naložbe v Jugoslaviji kot zelo uspešne, 19 kot uspešne, 18 kot povprečno uspešne in samo 2 kot neuspešne.²² Več kot 83% tujih naložnikov je smatralo odločitev za skupno naložbo z jugoslovanskim partnerjem kot pravilno in le 9% jih je to odločitev obžalovalo.

Očitno je torej, da je predlagatelj zakona z zadnjo novelizacijo posegel tudi po tistih instrumentih, ki so za spodbujanje priliva tujega kapitala obrobne pomena (razen odprave omejitve odliva dobička, ki

²¹ Artisien, op. cit., 1982, str. 271.

²² Joint Ventures in Yugoslavia, *Comment Journal of Trade Law*, marec-april 1984, str. 166–168, in P. Artisien, *Joint Ventures in Yugoslave Industry*, doktorska teza, University of Bradford, 1982, str. 194 in 197.

bo nedvomno stimulatívna), zanemaril pa je prave vzvode, ki bi lahko bistveno pospeševali tovrstno sodelovanje s tujimi podjetji. Pri tem mislim predvsem na odpravo omejitve naložb do višine 49% ter na razne druge davčne olajšave, ki jih zakonodajalec predvideva. Velika večina anketiranih naložnikov je namreč smatrala, da jugoslovanski davčni sistem ni vplival na njihove investicijske odločitve (48% jih je menilo, da je vpliv davčnih olajšav minimalen).²³

Preskok iz ene skrajnosti (doslej dokaj restriktivnega zakona o skupnih naložbah) v drugo (v liberalizacijo tudi tam, kjer to ni ustrezno), verjetno ne bo prinesel zadovoljivih rezultatov. Posebej še zato, ker so ti predlogi toliko nedomišljeni, da jih bo treba v relativno kratkem času spet spreminjati. Npr.: težko si je zamisliti, kakšno naj bi bilo upravljanje s skupno naložbo v primeru, ko bi znašala finančna udeležba tujega partnerja blizu 100% deleža, njegova možnost upravljanja pa bi bila omejena na 50% – četudi je nerealno pričakovati, da se bodo pod takimi pogoji in zaradi teh sprememb deleži tujega kapitala bistveno povečali. Ni se nam treba bati poplave tujega kapitala, pač pa bolj posledic neuresničljivih iluzij, ki so jih motivirale, in izsiljenih rešitev, ki jih bomo morali sprejeti, ko se bodo iluzije razpršile. Razen tega tovrstne utvare lahko zavrejo spremembe na tistih področjih skupnih naložb, ki so mnogo bolj pomembna in ki lahko učinkoviteje pospešujejo priliv tujega kapitala – seveda na podlagi našemu družbeno političnemu sistemu ustreznih meril.

Rdeča nit predlagane dolgoročne strategije v odnosu do transnacionalnih podjetij je krepitev strokovnosti pri pogajanjih, podpisovanju pogodb in končno tudi pri opredeljevanju ukrepov, ki uravnavajo sodelovanje s tujimi partnerji – kar velja seveda tudi za zakonsko regulativo. Podlaga take usmeritve je le dolgoročna naravnost, sistematično proučevanje odnosov s transnacionalkami oziroma s tujimi partnerji nasploh. Samo to je lahko trdna podlaga za ukrepanje in izoblikovanje ustreznega sistema strokovnega proučevanja teh odnosov, za kar doslej nismo imeli pravih analitskih in metodoloških podlag. Naša analiza je prvi in zato seveda težak korak v tej smeri; če s tem ne bomo nadaljevali, si večjih uspehov ne moremo obetati. Tako ravnanje terja konec koncev tudi izkušnje, da moramo biti s transnacionalnimi podjetji sila previdni – to pa zaradi njihove moči in vloge v mednarodnem gospodarstvu ter zaradi obilice možnosti, da z vsiljevanjem svojih interesov potiskajo celotna gospodarstva v odvisnost.

Ljubljana, november 1984

²³ Artisien, op. cit., 1982, str. 329.

Slovenija na pragu energetske prihodnosti

Mnogi reki in izreki – če so prav izbrani in uporabljeni zadevajo bistvo svojega predmeta s tako natančnostjo, kot jo zahtevamo od znanosti. Za približevanje znanstvene misli tudi neznanstvenikom, za posploševanje znanstvene metode razmišljanja in sklepanja so zato pregovori, reki in izreki zelo koristni za prevajanje znanstvene misli v splošno družbeno zavest in pripravljenost za usklajeno družbeno akcijo.

Energetiki ponavljajo nekaj takih izrekov. Med njimi so najpogostejši: *energija je kri gospodarstva, najdražja je tista energija, ki je ni, vedno več in več energije ali pa druga civilizacija*. Kajti ta civilizacija, posebno po industrijski revoluciji in po nizu znanstvenih in tehnoloških revolucij zadnjih dvesto let, nastaja, živi in napreduje z vso njej značilno vztrajnostjo in z vse večjim pridobivanjem in porabo energije. Od svojih začetkov ima civilizacija nekaj stalnih in vztrajnih nosilcev razvoja, ki so zdaj vzrok, drugič pa naraščajočih človekovih in družbenih potreb. Med njimi, med pridelavo hrane, graditvijo prebivališč in izdelovanjem orodja, ima energija od prvega umetno zanetega ognja, prek parnega stroja in pogonskih motorjev do današnjih jedrskih reaktorjev osrednjo vlogo.

Merjenja in primerjanja številnosti svetovnega prebivalstva ter naravnih virov in pridobivanje energije, surovin in hrane so vedno manj futurološka. Večinoma segajo na začetek tretjega tisočletja, ki nam je vedno bližji, odkar merimo čas in prihodnost s pet in desetletji. Pri tem se zavedamo, da razvojnih nasprotij, ki so se kopičila desetletja, ni mogoče hitro obvladati in odpraviti.

Nasprotja med naravnimi viri in pridobivanjem ter porabo energije in potrebami po njej so z zamenjavo trdih goriv s tekočimi mineralnimi gorivi in kasneje z jedrsko energijo zavzela globalne in stoletne razsežnosti. Parni stroji, generatorji in motorji, jedrski reaktorji imajo svoja stoletja. Zdaj smo v stoletju reaktorjev na razcep težkih jeder; doba reaktorjev na spajanje ali zlivanje lahkih jeder, ki obeta najbolj revolucionarno premostitev energetske krize in zadovoljitev potreb po energiji, se še ni začela.

Geslo *energija, surovine, hrana* je največ zaradi demografske ekspanzije v nerazvitem delu sveta kmalu po drugi svetovni vojni zakrožilo zemeljsko oblo, najprej kot pogoj za napredovanje civilizacije, pozneje pa celo za njeno ohranitev in obstanek človeštva. Energija ima v novejši civilizaciji in v omenjenem geslu spet in še bolj osrednjo vlogo, svojo kontinuiteto in vztrajnost, a ne enakomerno, saj ima svoje lastne znanstvene in tehnološke revolucije, svoja nihanja, napredovanja ali zaostaja-

nja, svoje krize. Ker se ta civilizacija v resnici opira na vedno večje pridobivanje in porabo energije, prodirajo njena nihanja, posebno pa njene krize, v vse pore človekovega življenja in družbenega razvoja – od vsakdanjih človekovih skrbi do znanosti in filozofije. Napovedovanja prihodnosti, ki imajo večinoma za svoje izhodišče vedno večje nasprotje med rastjo svetovnega prebivalstva in naravnimi viri, pridobivanjem energije, surovin in hrane, nihajo od najbolj optimističnih do najbolj pesimističnih. Pesimistična groze z globalno ekološko krizo in jedrsko vojno, ki lahko uniči vse življenje, človeštvo in svet, optimistična pa zaupajo v ustvarjalno moč humanizma, znanosti in tehnologije. Evropski marksisti so zagovorniki enih ali drugih, hkrati pa tudi teorije spontanosti in konvergence, ki oznanja, da se bodo narodi in države zaradi dvojne grožnje uničenja začeli sporazumevati o skupnem upravljanju sveta ne glede na njegovo današnjo idejnopolitično in blokovsko razklanost. Znani francoski marksist Henri Lefèbvre prerokuje, da se bo vse to končalo z globalno urbano družbo.

Futurologi in teoretiki stalinistične deformacije socializma zaradi znanstvene nezanesljivosti in špekulativnosti svojih razvojnih analiz in teorij često zamenjujejo pojme civilizacije in družbenoekonomskih formacij. Kolikor ne moremo reči za pretekle, pa lahko rečemo za sodobne družbenoekonomske formacije, da pripadajo bolj ali manj isti civilizaciji. Futurologi nadevajo posameznim obdobjem civilizacije imena novih »družb« – predindustrijske, industrijske, poindustrijske družbe in podobnih – ne samo zato, da bi tako opisali tehnološke posebnosti teh obdobj, marveč tudi zato, da bi s tem pokazali in dokazali, da hkrati, spontano, tudi brez oblastvenih sprememb in razrednih preobrazb nastajajo nove »družbe«. Državni socializem se je brez pravega izbora zaprl pred mnogimi civilizacijskimi tokovi, za novo družbenoekonomsko formacijo je storil le prvi korak: prevzem oblasti kot izhodišče, »dohiteti in prehiteti« nasprotni svet pa kot smoter nove civilizacije in nove družbe, ki sta se pa pokazali novi bolj po imenu kot pa po svoji humanistični vsebini, čeprav sta obetali prav to.

Ker znanost o znanosti zanemarja izročilo klasičnega marksizma, lahko hkrati ugotavlja, da so naravoslovne znanosti v vsej industrijski in znanstveno tehnološki revoluciji dveh stoletij prehitevale sociološke znanosti. Zato je tehnološki razvoj prerasel v samostojno silo, tako da je začel vzbujati dvome, ali tehnološki napredek apriorno zagotavlja tudi splošni gospodarski in družbeni napredek ter človeško srečo.

Tudi marksistična sociologija po Engelsu in Leninu ni kdovekaj prispevala k združevanju socioloških in naravoslovnih ter tehnoloških znanosti, čeprav je dal klasični marksizem dovolj izhodišč za to.

To ni ostalo brez posledic na hogomenost usmerjenega gospodarskega in družbenega razvoja v razmerah socialistične resničnosti. V državnem in samoupravnem socializmu je vzporedno z zaostajanjem združevanja naravoslovnih in socioloških znanosti zaostajalo primarno gospodarstvo kot

element nacionalne identitete in podstati nacionalnega gospodarstva. Niti geslo, da je socializem elektrifikacija in sovjetska oblast, niti geslo, da je socializem elektrifikacija in industrializacija ter samoupravljanje, zaradi zanemarjanja agrokomplesa nista vodili v komplementarno stabilnost nacionalnega gospodarstva.

Slovenija kot ekosistem

Tudi pri nas se je energetska kriza pripravljala desetletja, celo vnaprej smo vedeli zanjo, a smo se nanjo kljub temu slabo pripravljali, zato lahko traja desetletja, preden jo bo mogoče umiriti in zagotoviti ravnotežje med potrebami, pridobivanjem in porabo. Naša razmišljanja, pričakovanja in napovedovanja, a tudi sporazumevanja o nujnosti družbene akcije so zdaj posegla na začetek tretjega tisočletja. Fiziki in energetiki, sociologi in filozofi enotno menijo, da je potrebno sprejeti dolgoročne, a pravočasne sporazume in odločitve. Vendar so energetiki slej ko prej zvesti geslom o več in več energije, o energiji kot krvi gospodarstva, ekologi, sociologi in filozofi pa menijo, da je tudi tod več možnosti, da jih je vsaj toliko kot pri tehnologiji pridobivanja in racionalizaciji porabe. Najbolj prepričljivo se strinjajo v tem, da se bo treba že v neposredni prihodnosti posloviti od približno desetletnega podvajanja in čimbolj racionalizirati pridobivanje in porabo. To sicer ne bo pomenilo nove civilizacije, gotovo pa povzročilo spremembe v ustroju in smotnosti pridobivanja in porabe energije, v navadah in načinu življenja, pri čemer morajo zastarele ali izgubljene kvalitete zamenjati nove, bolj humanistične, in take, ki niso neposredno in izključno odvisne od pridobivanja energije. Iskanje teh kvalitet pa ne zahteva nič manj ali celo več ustvarjalnega napa v razvojni teoriji in družbeni zavesti kot doseganje novih kvantitet energije.

Geslo *energija, surovine, hrana* poznamo seveda tudi v Sloveniji, še več, na njeni resničnosti se je pokazalo v ostro reliefni projekciji. Zaradi neizprosni zakonitosti o neuničljivosti in pretvarjanju energije in materije ju ne more nobena znanost odtrgati od narave, od zemlje, vode in zraka. Pridobivanje in poraba energije, surovin in hrane sta slej ko prej obliki izmenjavanja materije in energije med človekom, družbo in naravo. Znanost in tehnologija lahko povečata učinek tega izmenjavanja, a ne moreta človeka in družbe odtrgati od njiju. Taka zakonitost ima svoje relativne človeške, nacionalne, državne in globalne razsežnosti. Omejene so z naravnimi viri in zakonitostmi, a vendar gibljive z napredkom znanosti in tehnologije, najbolj na nacionalni, manj na državni in meddržavni, najmanj na globalni ravni, odvisno od odprtosti državnih skupnosti in razklanosti sveta na blokavske interese.

Sloveniji je narava odmerila skromne vire energije, surovin in hrane. Tudi ob največjih prizadevanjih lahko zadovolji le potrebam svojih ljudi po hrani. Od naravnih virov in surovin, ki nekaj zaležejo zdaj in v

prihodnje, ima gozd in les. Naravnih energetskih virov ima slej ko prej manj od svojih potreb in razvojnih ambicij. Take ugotovitve ne merijo na avtarkijo, marveč opozarjajo na resnico, da ima vsaka dežela, ki se lahko sama oskrbuje z energijo, surovinami in hrano, velike prednosti pred tistimi, ki tega ne morejo ali ne znajo.

Vsako zanemarjanje tega ali takega velelnika in zapiranje v svoj svet bi bilo pogubno za prihodnost Slovenije. Nobeden od dveh velelnikov ne sme poznati meja samemu sebi in mora zaupati v neizčrpno delovno in ustvarjalno sposobnost svojih ljudi. Poznavanje ekoloških in geoekonomskih značilnosti Slovenije in njene razvojne politike bi moralo postati obvezen del vseh razvojno izobraževalnih programov.

Slovenija ima – metodološko mišljeno in govorjeno – nekatere značilnosti ekosistema. Kolikor več jih ima, toliko bolj je ekosistem del njene nacionalne identitete. Komplementarne zakonitosti ekosistema nenehno nihajo od teoretičnega ravnotežja, pa tudi bliže ali dlje od njegove homeostaze ali kolapsa. Samo z ustreznim razmerjem med izkoriščanjem lastnih naravnih virov in mednarodno delitvijo dela lahko Slovenija vzdržuje homeostatičnost, ki jo njen ekosistem kot sistem in kot del njene nacionalne identitete zmore in prenese. Kolikor višja je raven komplementarnosti njenega ekosistema, toliko višja je njegova homeostatičnost.

Ko se je akademik Hrvoje Požar potegoval za enotni jugoslovanski elektrosistem, je trdil, da je »s stališča znanosti in tudi prakse povsem zanesljivo, da je velik sistem vedno boljši od majhnega, kot je tudi teoretično jasno, da je optimum velikega sistema boljši od seštevka optimov manjših sistemov«. (Glej Naše razglede od 18. 1. 1984, Iz omejitve elektrike delajo patriotsko parado!)

Taka trditev je prav z znanstvenega vidika preveč poenostavljena. Po najkrajši definiciji systemske teorije je sistem skupnost komplementarno delujočih delov. Ekologi pravijo, da so le odprti sistemi sposobni življenja, drugače pa nagnjeni h kolapsu, in da je moč sistema kot moč verige odvisna od njegovega ali njenega šibkejšega člana. Ne velikost sistema, marveč komplementarnost ter samostojnost akcije in odprtost sistema in podsistemov krepijo njegovo moč. Če posamezni deli nimajo teh lastnosti, začnejo živeti slabši deli na račun boljših, najslabši – pri tem tudi njegov center ni izvzet – pa lahko povzroči kolaps celega sistema. Matematična logika pove, da velikost sistema apriorno ne povečuje velikosti njegove skupne proizvodnje, da pa pri stopnji 88,7 odstotkov izgub pri distribuciji, pretvarjanju in koriščenju energije, kot je za leto 1975 ugotovljena v Jugoslaviji, povečuje izgube, ne pa pridobivanja in izkoristka energije.

Ko smo primorani izpolnjevati zahtevo po največjem izkoriščanju naravnih virov energije in surovin, ne smemo pozabljati resnice, da je odpornost Slovenije kot ekosistema in kot nacionalne identitete navsezadnje odvisna tudi od odprtosti in stanovitnosti tega ekosistema in od komplementarnih tehnoloških podsistemov.

Preveliki posegi v ekosistemska razmerja so za vedno nepopravljivi. Če je bila bistra Sava le majhen del sreče naših ljudi, je ta del sreče za vedno izgubljen zanje in za njihove potomce. To niso majhne stvari.

Vseh hidroelektrarn na slovenskem delu Save bo 19. Poznavalci poudarjajo, da se bo ob tem projektu treba »resno spopasti« s prostorskimi težavami in onesnaževanjem ter varstvom okolja. Na vprašanje »Naših razgledov« (Energija, viri, družba, 6. aprila 1984, stran 197), ali to pomeni, da se moramo sprijazniti z mrtvimi rekami, če se že rešimo strupenih, odgovarja Marijan Porenta: »Ste mnenja, da je v jezerih dravske verige hidroelektrarn mrtva voda?« Kot Sava in Drava, tako vprašanje ni odgovor.

Izhodišča

Slovenija je edina republika v Jugoslaviji, v kateri do leta 1973, to je od izbruha energetske krize, ni bilo nobenih pomembnih omejitev pri preskrbi z energijo.

Da bi lahko ohranili in še izboljšali sedanje energetske razmere, so potrebni takojšnji in dolgoročni znanstveni, programski in solidarnostni ukrepi, predvsem pa družbeni dogovor o dolgoročnem razvoju energetike.

Dileme in možnosti energetske prihodnosti lahko izvirajo iz treh izhodišč:

prvič, le čimvečje in nenehno naraščajoče pridobivanje in poraba energije jamčita gospodarski in družbeni napredek,

drugič, nezadržen razvoj tehnologije in energetike v njej ni apriorno pogoj za napredek, saj se lahko tudi deformira v sredstvo destrukcije,

tretjič, od namernosti in ustvarjalnosti družbene zavesti in organiziranosti njenega subjekta je odvisno, kaj lahko poraja tehnološki razvoj.

Iz teh izhodišč lahko povzamemo, da razvoj tehnologije sam po sebi ni dobre ali zle narave, problem ni »v spopadu moderne tehnologije oziroma odnosa proizvajalnih sil in narave, temveč v nasprotju, ki nastaja zaradi zaostajanja človekove zavesti o neobходимosti sistematičnega obvladovanja stihijnega delovanja materialnega razvoja družbe oziroma načina proizvodnje in družbenega vplivanja na naravo« (Edvard Kardelj).

Toda, dokler se morajo posamezni narodi in države zaradi mednarodnih nasprotovanj ter oboroževalne tekme in nevarnosti vojnega spopada nenehno pripravljati na obrambo, lahko le omejeno zbirajo nove »načine proizvodnje«, nove »načine in kvalitete življenja« nove »družbe« z večjo ali manjšo porabo energije, lahko pa oblikujejo razvojne usmeritve in smotre gospodarskega in družbenega razvoja. Zato je dileme dolgoročne energetske politike mogoče obvladati le z ustreznimi usmeritvami gospodarskega in družbenega razvoja, razvojni smotri pa so lahko le gibljive in zamenljive hipoteze, ki se lahko prilagajajo glavnemu razvojnemu toku.

Opiranje na lastne vire in sposobnosti je temeljno izhodišče nacionalne energetske politike. Slovenija ima precej premoga, manj vodnih

virov in najmanj nafte in zemeljskega plina. Večje izkoriščanje lastnih virov zastavlja vprašanje, kako bomo v Sloveniji ravnali, ko bodo primarni viri energije izkoriščeni do stopnje, ki jo Slovenija kot ekosistem zmore in še prenese. Čeprav je težko določiti, kdaj se bo to zgodilo, se bodo takrat pojavile v glavnem tri možnosti:

- ali nove jedrske elektrarne,
- ali uvoz primarne in/ali električne energije,
- ali tako prestrukturiranje industrije in taka racionalizacija družbene porabe, da bosta kakovostno napredovali tudi pri manjšem pridobivanju in porabi, pri konstantnem ali relativno manjšem pridobivanju in porabi energije po enoti družbenega proizvoda.

Ker je potrebno tudi jedrsko gorivo uvažati, kar pa terja proizvodnjo visoke tehnološke ravni, sposobno izvoza, je to skupni imenovalec vseh treh, pa tudi vsake druge možnosti.

Program 1977 in analiza 1984

Leta 1977 je Republiški komite za energetiko izdelal, tedanji Izvršni svet pa potrdil Program ukrepov za racionalizacijo pridobivanja, pretvarjanja, transporta in porabe energije. Izhodiščne ugotovitve, ki bi jih moral poznati sleherni delavec in občan, veljajo v bistvu še danes in bodo še naprej, čeprav so nekatere količine danes drugačne. Ponoviti pa jih je koristno, da bi lahko primerjali, kaj in kako smo mislili pred sedmimi leti ter kaj in kako mislimo o teh stvareh danes.

Slovenija lahko s svojimi viri zadovolji manj kot polovico svojih potreb, razliko mora dobiti iz drugih republik in uvoza. Do leta 2000 se bo energetska odvisnost Slovenije povečala za 60 odstotkov. Uvažali bomo surovo nafto in zemeljski plin. Zaloge premoga bodo zadostovale do leta 2025, nafte, ki lahko zadovolji le 10 odstotkov potreb, pa bodo izčrpane v 10 letih. Zaloge jedrskega goriva zadoščajo za 25 let, ob pravočasni uvedbi hitrooplodnih reaktorjev pa za nadaljnjih 80 let. Izkoriščena je polovica vodnega potenciala, do leta 1959 pa bo izkoriščen v celoti.

Program 1977 zavrača tezo, da pri obstoječi opremi ni mogoče popraviti razmerja med izgubami in izkoristkom energije, ki se pri nas v letih 1960–1975 vendarle popravlja s 76,0 odstotkov (izgube): 24 odstotkom (izkoristek) na 71,5 odstotkov: 28,5 odstotka.

Povprečna stopnja izkoristka v Sloveniji 28,5 odstotka je višja od stopnje v Jugoslaviji, kjer je bilo povprečje leta 1975 le 11,3 odstotka, v Nemčiji pa 36 odstotkov, v Franciji 30 odstotkov, v svetovnem povprečju 20 odstotkov. Ugotavljajo, »da zahteva uvajanje večje racionalnosti v energetiki širšo družbeno akcijo, ki mora poseči na najrazličnejša področja našega delovanja«. Na pragu naftne krize pa isti program ugotavlja, da je napredek treba pripisati predvsem večji porabi uvoženega plinskega olja in električne energije v prometu in ogrevanju. Program

racionalizacije obljublja, da bo omenjeno razmerje leta 1980 71:29 odstotkov.

Ne vemo, ali je to razmerje doseženo, a ker se tudi to razmerje naslanja na večjo porabo tekočih goriv (ki se je v ogrevanju že med leti 1960 in 1974 povečala skoraj 27-krat), pomeni za ekonomska merila taka racionalizacija prej nazadovanje kot napredek. Zato tudi ne vemo, kaj pomenijo predvidevanja iz leta 1977 za leto 1984 in poslej.

Marksistični center in Svet za varstvo okolja pri predsedstvu RK SZDL sta se odločila, da 12. decembra preteklega leta priredita javno tribuno o energetiki. Že z izbranim naslovom – *Energija in družbeni razvoj Slovenije* – sta spodbujala, naj bi problematiko obravnavali kot del družbenega razvoja, del naše sodobne resničnosti ter neposredne in dolgoročne prihodnosti, se pravi hkrati z ekoloških in tehnoloških, ekonomskih in socioloških, a ne nazadnje s političnih vidikov. Prav to pa je zbuvalo pomisleke in bojazen, da bi lahko razprava zašla od že začrtane energetske politike in njenih razvojnih programov.

No, čeprav so dobro pripravljeni uvodni referati napovedali načrtovani program te politike, se o njem ni razvila kritična razprava, čeprav so bili med udeleženci najbolj razgledani in odgovorni strokovnjaki, s tem pa tudi neposredni nosilci naše energetske politike. Razprava je nihala med geslom o energiji kot neobhodni nujnosti vsakršnega gospodarskega napredka in drugačnih poteh ter možnostih gospodarskega in družbenega razvoja. Čeprav je to obetalo nezaželene zaostritve mnenj, ker bi lahko zmanjšalo vrednost razprav, so pod pezo objektivnih dejstev našle svoj skupni imenovalc: minili so časi desetletnega podvajanja proizvodnje in porabe energije, minili so časi, ko so si države podobnega gospodarskega profila, kot je Jugoslavija, pomagale z uvoženo, a stežka, neredno in s posojilom plačevano nafto.

Iz uvodnih referatov (Milan Čopič, Peter Gregorc, Hubert Požarnik, Dušan Sajovic, Janez Sterniša, glej »Komunist« 9. 12. 1983), posebno pa iz analognega prispevka Janeza Sterniše k Analizi razvojnih možnosti SR Slovenije v obdobjih 1986–1995–2000¹, ki ga skrajšanega objavlja Komunist 30. 3. 1984 pod naslovom Razvoj energetike pod pezo naftnega šoka, je dobro razvidna nenačrtnost naše energetske politike v preteklem desetletju.

Od leta 1973 do leta 1982 so cene nafte skokovito naraščale. Razvite države so se lahko prilagajale novim razmeram, nerazvite pa so morale zaradi visokih stroškov za energijo zadržati tempo svojega razvoja. Zato se je tudi v Sloveniji v letih 1978–1982 poraba energije povečala le za 1,2 odstotka. Medtem se je v letih med 1960 in 1980 zmanjšala poraba premoga za energijo z 78 na 24 odstotkov, in temu ustrezno povečala poraba nafte. Nenačrtnost se vidi tudi v tem, da je družbeni proizvod, namenjen naložbam v energetiko v Sloveniji in Jugoslaviji, neustrezno

¹ Dokument objavlja Poročevalec Skupščine SRS in SFRJ, letnik X, priloga I, 16. 3. 1984.

nihal. V letih 1975–1980 smo v energetiko vlagali povprečno 3,8 odstotkov družbenega proizvoda, v letih 1978–1982 pa so se naložbe v energetiko zmanjšale s 3,6 na 2 odstotka.

Ko je nastajalo to besedilo, je »Komunist« v svoji idejno teoretični prilogi Marksističnega centra CK ZKS začel objavljati prve dokumente *Analize 1984* pod bolj obvezujočim naslovom *Razvoj Slovenije v luči stabilizacije: prostorski razvoj, razvoj energetike, možnosti in perspektive razvoja prometa in zvez*.

Za isto stvar uporabljeni pojmi, kot so »idejno teoretično«, »stabilizacija«, »možnost« in »perspektive«, za iste časovne razsežnosti in isti smoter, so si v nasprotju; gotovo pa pojem »idejno teoretično« obljublja mnogo več, kot daje. S tem se zavezuje, da bo prispeval nekaj več idejno teoretičnih pogledov na prihodnost Slovenije. »Komunist« začena idejno teoretično razpravo s prostorskim razvojem brez idejno teoretičnega pogleda nanj, zato se mora ta razprava vsaj skleniti s kritiko in predlogom za rekonstrukcijo našega sistema planiranja, potem ko je padel na takem izpitu, kot je energetska bilanca.

V nadaljevanju prispevka Janeza Sterniše so značilne besede s korenom *manj*: do leta 2000 moramo zmanjšati porabo energije za 7 odstotkov vrednosti, v industriji za 5, v prometu za 10 in pri drugih vrstah porabe za 8 odstotkov. Predvidena poraba energije 263 PJ (peta joule) se bo v letu 2000 zmanjšala na 245 PJ.²

Poraba po dejavnostih naj bi bila v odstotkih naslednja:

	1960	1980	2000
Industrija	49,5	48,0	48,0
Promet	14,8	20,3	18,0
Drugo	26,2	31,7	34,0
	100,0	100,0	100,0

Poraba korišćene energije po nosilcih primarne in sekundarne energije:

	1990		2000	
	Pj	%	PJ	%
Korišćena energija	183,3	100,0	244,8	100,0
Elektrićna energija	40,4	22,0	61,7	25,2
Trda goriva	36,5	19,9	44,7	18,3
Tekoća goriva	66,3	36,2	71,0	29,0
Plinasta goriva	30,1	16,4	50,2	20,5
Daljinska toplota	8,0	4,4	12,2	5,0
Novi viri	2,0	1,1	5,0	2,0

² V merskem sistemu MKS (meter-kilogram-sekunda) je peta joule 10^{15} joulov, joule pa delo, potrebno za premaganje sile 1 newtona ali 0,10 kiloponda na poti enega metra v smeri sile. Kilopond je kilogramu analogna enota za merjenje sile.

V Sloveniji bomo z uporabo svojih virov omogočili, da se bo odvisnost od energije od drugod leta 2000 zmanjšala s sedanjih 68 na 61 odstotkov. Celotna poraba primarne energije bo leta 2000 373 PJ; s premogom, vodno energijo, uranom in novimi viri lahko pokrijemo 147 PJ.

Struktura celotne porabljene primarne energije pa bo:

	2000	
	PJ	%
Primarna energija	373	100,0
Vodna energija	19	6,1
Trda goriva	170	45,6
Jedrska energija	28	7,5
Naftni derivati	91	24,4
Zemeljski plin	60	16,1
Novi viri	5	1,3

Industrija obljublja prestrukturiranje in intenziviranje, s čimer naj bi se poraba energije po enoti proizvoda zmanjšala. Zaradi ukinitve največjih porabnikov energije predvideva možnost za pridobivanje aluminija leta 1995, proizvodnjo umetnih gnojil pa povečuje za eno sedmino. V industriji naj bi privarčevali 5, v prometu 10, drugod pa 8 odstotkov energije.

Mejne možnosti (in omejitve)

Dovolj je podatkov, s pomočjo katerih lahko spoznamo izredno zahtevnost naloge. Program *Analize 1984* (15 hidroelektrarn na Savi, Muri in Soči) pomeni, da bo treba veliko vlagati v odkrivanje in mehanizacijo rudnikov premoga doma in na Kosovu, dograditi rudnik urana na Žirovskem vrhu, dobavljati plin iz SZ in Alžirije.

Popolnoma nemogoče je, da bi bile take naloge rešljive v energetiki sami.

Promet ne more posebej prispevati k racionalizaciji porabe energije, saj predvideva povečanje porabe nafte do leta 2000 z 1,8 na 2,2 milijona ton letno. Preusmeritev tovora s ceste na železnico predvideva predvsem niz vlaganj v nove hitre proge, izvozno-uvozne proge, dodatne tire, elektrifikacijo, posodobitev železniških križišč in vozlišč, modernizacijo signalno varnostnih in telekomunikacijskih naprav, od ljubljanskega kolodvora in avtocest do projekta za plovni kanal med Savo, Ljubljano, Sočo in morjem.

Po 40 letih izkušenj obnove in graditve bi morali biti bolj realni.

Energetika in promet, malo manj industrija, se s svojimi naložbenimi ambicijami ne glede na razpoložljivost surovin in kadrov nekritično

približujejo tisti stopnji izkoriščenosti naravnih virov, ki jo Slovenija kot ekosistem zmore in prenese. Projekti, kot so plovni kanal med Savo ter Sočo in morjem, projekti za akumulacije in hidroelektrarne na Savi in Soči, za akumulacijo na Cerkniškem jezeru ali Planinskem polju, za industrijo v celjski kotlini, za razvojni program železarne Jesenice in še za kaj, se srečujejo pred tem pragom, projekt za plovno pot med Savo in morjem pa ga je že prestopil. Vse to kaže, da investicijski in tehnološki prag kot kategorija dolgoročnega razvoja ni nobena fantazija in da je ugotovljiv. Dokument o prostorskem razvoju Slovenije ne pozna takih parametrov. Naša politika in zakonodaja o prostoru nimata nobenih zanesljivih znanstvenih ali vsaj teoretičnih osnov, zato nista niti prepričljivi niti učinkoviti.

Od prve gospodarske reforme je preteklo skoraj 20 let, do leta 1995 je pred nami dobrih 10 let. Danes pišemo v bistvu iste velebnike gospodarski stabilizaciji kot leta 1965, takrat smo celo še bolj poudarjali objektivne ekonomske zakonitosti in imeli manj naložbenih ambicij, a bolj prepričljiva teoretična izhodišča.

Danes ni težko ugotoviti, kaj je energetika v preteklih 10-ih ali 15-ih letih zgradila za povečanje svojih zmogljivosti, ni težko ugotoviti, kaj je v teh letih naredila železnica za svojo posodobitev in razširitev omrežja in koliko novih kolodvorov je zgradila. Zato ne bi smelo biti težko trezno izmeriti in sešteti, kaj lahko z naložbami storita v prihodnjih 10-ih ali 16-ih letih za razbremenitev energetske bilance. Mnogo bolj cenene so intervencije v razliko med pridobljeno in izkoriščeno energijo, med njenimi izgubami in izkoristki, zapisane v programu iz leta 1977, ki bi moral po sedmih letih vendarle pokazati večje rezultate, ne pa le terjati naložbe in prerokovati novo omejevanje pridobivanja in porabe energije.

Planiranje

Te primerjave zgovorno povedo, da je v tem in še v nekaterem pogledu naš sistem planiranja odpovedal kot znanstveno delo in kot družbenoekonomski odnos.

Govoriti o razvojni politiki, o znanstveni anticipaciji prihodnosti, pomeni hkrati govoriti o planiranju, a malo drugače, kot je ponavljanje neobvezujočih, skoraj standardnih besedil iz enega planskega dokumenta v drugega. Odkar so glavni nosilci planiranja delavci in občani, odkar je to sporazum med njimi, je za znanstvenika in strokovnjaka planiranje postalo znanost in znanost planiranje. Ko smo na Ziherlovih dnevih govorili o odgovornosti, smo tudi rekli, da je treba začutiti odgovornost ne samo do dejanja, marveč tudi do besede, znebiti se verbalizma v znanosti in planiranju, verbalizma in akademizma pri razpravljanju o naši preteklosti, sodobnosti in prihodnosti. Takoj ko ima planski dokument svoje časovne omejitve, to niso usmeritve in predvidevanja, marveč skupne obveznosti

nosilcev teorije in prakse planiranja. Predvidevanja in usmeritve pa spadajo v razvojno politiko, če jim ni moč zapisati obveznih planskih določil. Govoriti o planiranju, se pravi govoriti o »sintezi svobodne in ustvarjalne prakse vseh samoupravnih subjektov, vštevši družbenopolitične skupnosti, po drugi strani pa jasne socialistične in samoupravne idejne opredelitve, znanstvene analize stanja, nujnosti in možnosti kakor tudi strokovne opredelitve konkretnih nalog razvojne in družbene politike« (Edvard Kardelj: Sistem samoupravnega planiranja, TIP 12/1976, str. 1125).

Kakorkoli bi se prepričevali z izreki, kot sta *energija je kri gospodarstva, najdražja je tista energija, ki je ni*, se ni mogoče ubraniti tudi opozorilu, ki veje iz izreka *več energije ali pa druga civilizacija*.

Energetska kriza sedemdesetih let nas je znova opozorila na gospodarsko krizo, ki smo ji v šestdesetih letih dodajali pridevnik družbena, a ga prav tako zasluži tudi danes. Pošebnost te krize ni v njeni občasnosti in prehodnosti, kakršne so bile prejšnje. To je začetek dolgoročne krize. Tako tisti, ki ji obetajo kratkotrajnost, kot oni, ki ji prerokujejo 50 let, več ali manj zapirajo oči pred resnico. Kratkotrajna ne bo, njena dolgoročnost pa ni odvisna samo od številnih projekcij sedanjosti v prihodnost, marveč od globalnih razmerij, od miru ali vojne, od mednarodnih odnosov, a ne nazadnje od sposobnosti in stabilnosti nacionalnih političnih sistemov. Kakor je desetletna preteklost energetske krize prizadela bolj nerazvite kot razvite, bo lahko večje breme za prve tudi v prihodnje.

Marx pravi, da lahko človek zadovolji svoje resnično človeške potrebe prej, kot bi dosegel meje materialne proizvodnje. To ni nobena apologija primitivnega komunizma, marveč izraz prepričevanja, da si lahko človek in njegove skupnosti zadovolje svoje potrebe, če jim niso vsiljene od zunaj, ne da bi uničile svojo naravno podstat, ki je del njihove sreče. Res, nobena apologija primitivnosti in siromašne prihodnosti, pač pa ugotovitev, da ima razvita tehnologija do svojih skrajnih meja in čez tudi svojo transformacijo v absurd. Uporaba jedrske energije za uničevanje človeštva in sveta je to dokazala. Še preden je ali bo socialistična skupnost zadovoljila svoje materialne in človekove biološke potrebe, mora pripraviti merila za razlikovanje kvantitativne rasti in kvalitativnega razvoja in že prej z njim meriti svoja dejanja.

Če je res, da manj energije pomeni drugo civilizacijo, od kod jo lahko svet pričakuje, če ne od socializma.

ANDREJ KIRN

Ukinjanje razlik v temni noči duha, ljubezni, sprave in pozabe

(Odgovor na polemike Petra Vodopivca, Delo, 28. junija 1984; Tarasa Kermanunerja, Boga Grafenauerja, Boruta Trekmana, Rudija Koncilije – Nova revija št. 30, 1984)

Umetnost zmerjanja je najlažja govorna in miselna veščina, zato v njej ne mislim tekmovati, ampak želim dati samo nekaj pojasnil in komentarjev. Igrati duhovno simultanko s tako izbrano družbo je velik užitek in zahvaljujem se vsem udeležencem, ki so mi omogočili ta edinstveni doživljaj. Za igralnimi deskami imam zanimive osebnosti, škoda je edino, da med njimi ne vidim nasmejanega lica Matjaža Kmecla, njega, ki dal povod za bitko je veliko. V skupino sem moral uvrstiti še Petra Vodopivca, kajti odgovor, ki sem ga napisal že julija, ni bil objavljen zaradi znane odločitve uredništva Dela, da bo polemiko opustilo. Uredništvo Delo je torej ravnalo korektno do obeh nasprotujočih strani in ni prizadelo samo nekaterih protagonistov polemike – tak vtis skušajo namreč skonstruirati moji sogovorniki. Sicer pa je Matevž Krivic v Novi reviji že naredil statistično količinsko analizo, ki naj bi natanko pokazala, komu je uredništvo Dela z neobjavljenimi prispevki storilo večjo krivico.

Glede na svobodoljubno in demokratično naravnost Nove revije me je globoko prizadela izjava njenega *uredništva* (to pot ne posameznikov), ki je v št. 28–29 najavilo nadaljevanje polemike. Tako kot akademik Grafenauer se tudi celotno uredništvo ponorčuje z imenom in priimkom Lea Šešerka (*»slovenski šesušarčki, Lev«*), ne da bi se zavedali elementarne resnice, da je to najcenejša ironija, kajti za svoje priimke nismo niti malo zaslužni pa tudi ne krivi. Takšno smešenje je gotovo kulturno, olikano in s tem se najbrž strinjajo vsi tisti, ki so do sedaj pristransko ocenjevali stil Kirnove in Šešerkove polemike.

Uredništvo Nove revije karajoče očita Delu, kako to, da je sploh odprlo polemiko. Književni listi naj bi se namreč s polemičnimi zapisi Kirna in Šešerka že od *»vsega začetka zaleteli«*. Naj uredništvo Nove revije najprej pomete pred svojim pragom in oceni, kje vse se je zaletelo. Gladko trdijo, da je bil predmet polemike izmišljen. Takšno stališče

ocenjujem kot grožnja svobodi kritike. Uredništvo je bilo neznansko ogorčeno, ker je Delo Leu Šešerku zadnjemu dalo besedo v polemiki, kar bojda pomeni nezaslišano manipulacijo z javnostjo. Zdi se, da uredništvu Nove revije veliko pomeni svetopisemski izrek, da bodo prvi zadnji in zadnji prvi.

Ima mar uredništvo Nove revije Delo za svojo podružnico? Uredništvo Nove revije pozablja, da je Delo glasilo SZDL in da sta tako Kirn in Šešerko in ne samo člani uredništva Nove revije člana SZDL, in da je torej Delo tudi njuno glasilo, v katerem se imata pravico oglašati. Sedaj se kar celo uredništvo Nove revije postavlja v vlogo razsodnika o tem, koga Delo sme objaviti in koga ne. Resnično lep začetek za pohod svobode, demokracije in evropeizacije, na katera nekateri člani uredništva Nove revije vneto prisegajo.

Najbolje je, da začnem po vrsti, tako kot so se sami razvrstili moji sogovorniki.

Že na začetku svojega zapisa (»Kdo želi rehabilitirati škofa Rožmana?«, Delo, 28. junija 1984), je Peter Vodopivec zdvomil o koristnosti polemike, ki sta jo začela Kirn in Šešerko, zaradi njunega tona in ravni. Nič spotakljivega glede tona in ravni pa ni opazil pri kritikah Kirna in Šešerka. Od zgodovinarja bi pričakoval bolj pretanjen posluš za objektivnost in pravičnost. Peter Vodopivec se je pač že odločil, kaj bo spregledal in koga bo pokaral. Ali si je Vodopivec o Kirnu in Šešerku ustvaril že vnaprejšnjo sodbo, da z njima ni mogoče polemizirati? Ali mu je kdo to prišepnil, saj se zdi, da obeh sobesednikov ne pozna, ker ju je spremenil v politologa? Tako kot vsi učitelji na Filozofski fakulteti še niso filozofi, tako tudi vsi učitelji na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo še niso politologi. Vodopivec računa na učinke javnega razpoloženja določenega kroga ljudi do politike in preko nje do političnih znanosti, pa me je zaradi tega hitro samovoljno prekvalificiral v politologa. Z Vodopivcem še nisem prekrizal miselnega kopja in o njem nimam nobenega slabega mnenja. Od svojega sobesednika bi pričakoval enakovredno zaupanje.

Žal moram ugotoviti, da so se kritiki osredotočili zgolj na eno izmed spornih stališč, ki se je pojavilo v Novi reviji. Zakaj se Peter Vodopivec čuti prizadet kot izpraševalec Rudija Koncilije? Saj nisem trdil, da Vodopivec zagovarja Rožmanovo »taktično postopanje z okupatorjem«. S Šešerkom nisva nikjer trdila, da se Nova revija zavzema za rehabilitacijo škofa Rožmana, temveč le, da se v Novi reviji pojavljajo v zvezi s tem sporna stališča. Uredništvo vsake revije je odgovorno za to, kaj objavi ali ne objavi, toda to še zdaleč ni isto kot stališče uredništva revije. Vodopivec je naredil hudo zamenjavo predmeta kritike. Na podlagi te zamenjave in kot član uredništva Nove revije se je oglasil kot prizadeti izpraševalec v omenjenem intervjuju.

Zanimiva pa je postala Vodopivčeva obramba Koncilijivega odgovora. Kateremu Vodopivcu naj sledim: ali tistemu, ki se razkazuje v

citiranjem vprašanja Rudiju Konciliji in s katerim se globoko strinjam, ali tistemu, ki brani odgovor Rudija Koncilije na zastavljeno vprašanje? Simpatičen mi je Vodopivec v prvi vlogi. Obnoviti pa je potrebno ne samo vprašanje, ampak tudi odgovor. »Treba bo raziskati, kaj je pomenilo taktično postopanje z okupatorjem in kaj sodelovati z njim. Prav tako bo treba raziskati, kako je na Rožmana in njegove odločitve vplival tedanji stalinizem. Stalinizem tedaj namreč ni bil samo sovjetska stvarnost, ampak je širil svoje lovke daleč pred sovjetskih meja. O njegovi navzočnosti pri nas smo pred nekaj meseci brali v Naših razgledih. Tako smo brali ostro kritiko stalinizma, kolikor je ob priliki Dolomitske izjave represivno postopal s krščanskosocialističnimi partizani v NOB. (Nova revija, št. 22–23, str. 2552). Navsezadnje bodo še komunisti krivi za narodno izdajstvo škofa Rožmana in nastop bele garde na podlagi dokazovanja, da so bili komunisti stalinisti. Rudi Koncilija je ne preveč hipotetično, ampak že kar pozitivno razdelil ravnanje škofa Rožmana na dva dela: a) na taktično postopanje z okupatorjem in b) sodelovanje z okupatorjem. Najprvo je treba to klasifikacijo samo postaviti pod vprašaj, ne pa je sprejeti kot dejstvo. Izgleda, da Vodopivec ne vidi v citiranih stavkih nič spornega, čeprav vsaka trditev kar kliče po temeljitem zgodovinskem odgovoru. Za znanstveno postavljanje hipotez je pač treba imeti določene argumente. Rudi Koncilija ni navedel nobenih za svoje hipoteze, ki naj bi dozdevno bolj vsestransko osvetlili vlogo škofa Rožmana v kritičnem trenutku zgodovine slovenskega naroda, Vodopivec pa prostodušno brani njegove ad hoc miselne konstrukte.

Strinjam se z Vodopivcem, da je zelo pomembno ne samo to, kako so ljudje ravnali, ampak tudi to, zakaj so tako delovali. Osvetlitev osebne »krivde« kot dela širšega razredno-političnega in ideološkega konflikta je gotovo naloga vsakega teoretsko mislečega zgodovinarja, če noče ostati pri skrajno zoženem osebnem moraličnem okviru posameznega dejanja. Še zdaleč mi torej ne gre zgolj za nekakšno izolirano, empiricistično, faktografsko konstatacijo osebne krivde škofa Rožmana. Mislim, da so že dosedanje zgodovinske analize dokaj osvetlile širši zgodovinski okvir Rožmanovega narodnega izdajstva. Teh analiz ne bom zamenjal za nekakšne hipotetične domislice z zelo jasno izraženimi vrednostnimi implikacijami. V širokem politično-idejnem zgodovinskem kontekstu je izdajstvo škofa Rožmana med drugimi osvetlil Franček Saje v izvrstno dokumentiranih študijah »V vrhovih belogardističnega izdajstva« (sobotne priloge Dela 13. IX. 1969, 4. X. 1969 in 11. X. 1969) ter v vrsti na arhivskem gradivu temelječih prispevkov pod skupnim naslovom »Nova, resničnejša podoba belogardizma«, ki so izšli prav tako v sobotnih prilogah Dela v letu 1976. Tovrstnih prodornih širokopoteznih študij ne morem zamenjati s Koncilijevimi v čudni ideološki megli tavajočimi vprašanji. Nove hipoteze morajo izhajati iz že opravljene dokumentirane analize. V imenu zgodovinskega spomina in resnice sodim, da bi Sajeetove in druge tovrstne raziskave morale čimprej iziti v knjižni obliki, pa ne

samo v slovenščini. Zamenjavo predmeta kritike je Vodopivec naredil tudi s tezo, da sva s Šešerkom naslovila na Matjaža Kmecla vprašanje, kako lahko uskladi Novo revijo s svojim partijskim prepričanjem. Vodopivec nama daje moralni pouk: »Je tak postopek sploh lahko postopek 'bona fide'«? Naj spomnim Vodopivca, da Matjaža Kmecla nisva spraševala po njegovem partijskem prepričanju, temveč po tem, kako lahko nekatera stališča, ki se pojavljajo v Novi reviji, uskladi s svojo kategorično oceno, da Nova revija nastopa proti vsem oviram duhovne svobode človeka. Je takšna Vodopivčeva zamenjava teze v duhu »bona fide«?

Vodopivec trdi, da je Nova revija »maksimalno odprta«. Kaj to pomeni? Upam, da je in bo za nekatere ideje in stališča tudi Nova revija zaprta. Vodopivec se zavzema za soočenje različnosti. Zelo lepo! Toda zakaj ga potem motita Kirnova in Šešerkova različnost? Sama abstraktna različnost kot različnost nima velike vrednosti, če se takoj ne vprašamo, kakšne so konkretne vsebine teh različnosti. Vodopivec pravi, da sem bil povabljen k sodelovanju v Novi reviji. To je točno. Obstojita pa dva razloga za to, da se povabilu nisem odzval. Prvič, ker do sedaj v glavnem nisem imel težav pri objavljanju svojih misli v revijah, s katerimi že vrsto let sodelujem, drugič pa zato, ker še ni bilo pojasnjeno stališče iz Nove revije (št. 2, str. 137), češ da bo za »marksomane« rezervirana posebna rubrika. Nočem biti potisnjen v »geto« rubriko.

Vodopivec mi očita hipokrizijo glede moje želje po dolgem življenju Nove revije. Že od prve polemike s programsko zasnovo Nove revije se mi podtika, da želim ukinitve Nove revije. Sedaj to ponavlja še Peter Vodopivec, ki se zavzema za soočenje različnosti. Mar ni to hipokrizija ljubezni do različnosti? Ob vsaki vsebinski polemiki s stališči Nove revije se namiguje, da njeni kritiki ogrožajo njen obstoj. Ali ni to prozoren maneuver, s katerim naj se določena stališča zaščitijo in pozornost javnosti preusmeri od vsebinske na eksistenčno plat?

Nova revija je v marsikaj dregnila, na marsikaj opozorila, ponuja pa tudi nesprijemljivo in zgrešeno. Toda tisti trenutek, ko se Nova revija izmika širši družbeni kritiki, se začena njena pot navzdol in izneverjanje lastnim načelom. K temu obratu bodo pripomogli tudi vsi tisti, ki Novo revijo kategorično povzdigujejo in ščitijo pred kritiko ter ne zmorejo ali nočejo diferenciranega ocenjevanja. Ne pustim si odvzeti temeljne demokratične pravice, da se soočim s stališči, če sodim, da je to potrebno. Ustanavljanje in ukinjanje revij ni v moji pristojnosti.

Kakšna je družbeno-idejna vloga Nove revije glede na nekatera sporna stališča, to je bilo izhodišče začete polemike. Nekaj resnic o njeni fiziognomiji sta v zadnjem času razkrila tudi Boris Majer (»Ideje močnejše od krepeli«, Komunist, 19. oktober 1984) in Jaša L. Zlobec (»Kratka sapa skupinske zavesti«, Problemi 5, 1984). Nekaj ostrih idejno-političnih ocen o Novi reviji ter o slovenski kulturni politiki je zapisal tudi Jože Javoršek. (»Tko plaši intelektualce?«, Borba 21.–22. julija 1984).

Sodim, da v Novi reviji poleg raznih sapic piha tudi veter, ki bi lahko privedel do hudega idejno-političnega konflikta.

Taras Kermauner je dal svojemu zapisu zanimiv naslov: »Pustimo sovraštvo in klevetanje, poskušajmo razumeti«. Iz mojih izvajanj je pripisal sebi celo vrsto obtožujočih oznak (»razredni sovražnik«, »sovražnik socializma«, »agent tuje sile«), ki jih nisem uporabil in zato zanje tudi nisem odgovoren. Kermauner me obtožuje, da istovetim in zamenjujem osebnosti, ker ne dopuščam »avtonomne svobodne neodvisne osebe« in tako stapljam Urbančiča in Hribarja s Kermaunerjem. Kermauner si je prostovoljno naprtil na ramena stališča svojih kolegov, potem pa mene obtožuje, da sem mu jih naložil. To je prehudo mučenje samega sebe. Kermauner se je čutil poklicanega, da brani stališča, objavljena v Novi reviji, in sicer na ta način, da je gladko zanikal njihov obstoj. Postregel sem mu z navedki, da je bilo tako razvidno, katere trditve imam v mislih, sedaj pa je to nevšečno oviro preskočil na ta način, da me obtožuje, da sem ta stališča pripisal njemu na podlagi zanikanja avtonomije osebnosti.

Kermaunerju ni treba prisegati pred menoj in slovensko javnostjo, da on ni isto kot Urbančič. Nikjer tudi nisem trdil, da je Hribar isto kot Nova revija. To enačbo si je Kermauner gladko izmislil. Hribar je Hribar. Njega nisem potegnil v polemiko jaz, ampak Kermauner, ko me je spraševal, zakaj s Hribarjem ne polemiziram. Z Novo revijo je Hribar povezan toliko, kolikor je bil njen glavni in odgovorni urednik in v njej objavljajl svoja stališča. Zavedam se, da je Nova revija sui generis glede na urednike in posameznike. Kar zakomplicirajo posamezniki s svojimi stališči in prihaja zaradi tega do družbenega idejnega konflikta – ni Nova revija, kar pa njeni posamezniki imenitnega storijo, pa gre v dobropis integritete in identitete Nove revije. Mislim, da je bistveno navesti vsebino, stališče, ne pa ime, ker potem marsikateri radi zaženejo vik in krik, da ne gre za polemiko z vsebino, ampak se napada osebnost. Ni me zanimal Urbančič kot konkretni nosilec določene trditve, zato ga tudi nisem omenjal. To bi bilo lahko tudi staliče koga drugega in se zato njegova vsebina in vrednost ne bi spremenila.

Kar zadeva pluralizem in medsebojno polemiko v Novi reviji, na katerega se sklicuje Kermauner, trdim, da je to pluralizem znotraj pozicije Nove revije. Ta pluralizem ni atomiziran tako, da ne bi imel nobene skupne fiziognomije, nobenih skupnih imenovalcev. Kermauner meni in slovenski javnosti razglša vesel dogodek, namreč, da je v družini Nove revije že prišlo do medsebojnih polemik, da Hribar polemizira s Kermaunerjem, Urbančič s Hribarjem, Kermauner z Urbančičem itn. Neskončno je možnosti za kombinatoriko tovrstnih polemik. Ta novost zasluži pozornost in slavnostno označitev. Za mene je to še vedno spor pluralizma znotraj družinske simpatije. Kermauner me sprašuje, če sem opazil te obetajoče premike. Nisem jih spregledal. Upam, da te prve lastovke naznanjajo resnično toplo cvetočo pomlad, ki bo pregnala mrzlo sivino in monotonost zelo omejene pestrosti Nove revije.

Kermauner obtožuje hrvaško posvetovanje o kulturi številnih težkih stvari. Če se ne motim, s Kermaunerjem nisva bila na tem posvetu in veva za pristno dogajanje le iz druge roke. V javnih občilih nisem zasledil stališč, ki da so bila, kot trdi Kermauner, izoblikovana na posvetu. Toda spet se je treba vprašati, ali so bili to nastopi posameznikov ali pa na posvetovanju sprejeta stališča. Kolikor mi je znano, tovrstna stališča niso sprejemali, pa tudi nobenih drugih ne. Kermauner se ne sklicuje niti na magnetofonski zapis niti na pisano gradivo. Njegova edina metoda je: »slišal in prenesel naprej«. Trdil sem samo, da imajo hrvaški kulturni delavci in komunisti do takšnega posvetovanja pravico in da jim tega Kermauner ne more kratiti in vnaprej obsojati, ne da bi stvari natančno poznal. Rezultati posveta in na njem izrečene misli so lahko predmet Kermaunerjeve kritike, seveda pa tudi antikritike Kermaunerjeve kritike. Popolnoma drugačno in nasprotno od Kermaunerjeve in Grafenauerjeve obsodbe tega posvetovanja je stališče udeleženca tega srečanja dr. Mladena Žuvela: »Da, bil sem na posvetovanju in reči moram, da so ljudje, ki so sodelovali na njem, pa najsi so govorili ali samo poslušali, najsi so obravnavali ali ne tisto, kar so slišali, pokazali visoko odgovornost, v kateri se je potrjevala predvsem zavest o tem, da moramo braniti revolucionarne dosežke. In na posvetovanju ni bilo nič tako jasno poudarjeno kot pripravljenost kulturnih delavcev, da bodo vztrajali v bitki, ki so jo mnogi od njih začeli že v revoluciji. Grobo je bilo pozneje slišati, da je bilo to posvetovanje stalinistično, grobo zato, ker je bilo odprto, ker so na njem govorili vsi priznani kulturni ustvarjalci, ki jim nikakor ni mogoče zanikati pristojnosti, da razsojajo o duhovni produkciji in s katerimi ni mogoče manipulirati z ne vem kakšnimi vnaprej pripravljenimi gradivi. Oznake o stalinističnem posvetovanju niso točne tudi zato, ker med posvetovanjem nikogar niso posebej omenjali (če želimo biti do konca odkriti, potem moramo reči, da je bilo to storjeno le za pet kulturnih delavcev, članov zveze komunistov), ker se je pogovor nanašal na idejna gibanja in njihove vzroke v SR Hrvaški in ker se je prav zavzemal za poglobljanje bratstva in enotnosti. Če že hočete, tam je bilo najbolj očitno opaziti duh Topuskega. Ne glede na to, kaj se je zgodilo pozneje in kako je bilo posvetovanje prikazano v javnosti, tega ne smemo pozabiti. Vsekakor pa se je o posvetovanju na žalost razsojalo na podlagi nekaterih iztrganih delov in precej tendenciozno, zato je za nas pravo vprašanje: kako se je to lahko zgodilo ter kdo in v čigavem imenu to počne.« (Komunist, 26. oktobra 1984, str. 9).

Tudi Nova revija se bo morala kot vsaka druga navaditi na javno kritiko stališč, ki jih objavljajo njeni avtorji, ne pa zlivati gnojnico na svoje kritike.

Odločno odklanjam Kermaunerjevo podtikanje, da sva s Šešerkom govorila o »skupni politični platformi NR.« Za kaj takega si je potrebno vzeti več časa in porabiti več moči, kot pa je bilo to mogoče ob zastavitvi

vprašanja v zvezi z izjavo Matjaža Kmecla o družbeni vlogi Nove revije, objavljena v reviji Danas.

Kermauner trdi, da je nauk o osebi temelj moderne Evrope. Obstojijo različni temelji, odvisno od tega, kako temelj razumemo.

Kermauner mi očita, da ne priznavam razlike med partijo in družbo. Kdor ne prizna te razlike, ne pozna abecede napredne politične znanosti, ki ima v tej zadevi najgloblje teoretske korenine pri Marxu. Zabrisovanje te razlike ima katastrofalne praktične in politične posledice. Glede te razlike pri meni ni nejasnosti, toda ali je tudi Kermaunerju jasna ne samo ta razlika, ampak tudi družbena vloga ZK? Trditev, da je za mene partija isto kot družba, prepuščam Kermaunerjevemu literarnemu stilu in fantaziji. Ne želim, da bi Nova revija zastopala Kirnova stališča, kar mi podtika Kermauner, želim le, da mi dopušča kritiko njenih stališč – kot dopuščam kritiko svojih pred slovensko javnostjo. Katere ideje bodo odmrle same po sebi, bomo šele videli. Tiste, ki mi jih podtika Kermauner, so že mrtve ali pa so na mrtvaški postelji, o drugih Kirnovih in Kermaunerjevih idejah pa bo izrekla sodbo prihodnja družbena in miselna praksa. Kermaunerjeva obramba Koncilije je ganljiva in razumljiva hkrati. Kako Kermaunerju imponira Koncilijevo kritično stališče »do obeh ekskluzivnih taborov«. Kermauner naj bo malo bolj konkreten, ko operira s kategorijami sovraštva, ljubezni in odpuščanja. Za kakšno sovraštvo je šlo med NOB? Ne za sovraštvo nasploh, utelešeno sovraštvo kot tako, ampak za konkretno sovraštvo med narodnimi izdajalci in sodelavci okupatorjev ter vsemi drugimi deli slovenskega naroda, ki se bori za svoj obstoj, svobodo in družbene spremembe. Naj sedaj po Kermaunerju pozabimo na to zastarelo razliko, se objamemo in poljubimo v imenu obče človeške tragedije, univerzalne človečnosti, odpuščanja in človeške sprave?

Teža krivde in način sodelovanja z okupatorjem najbrž ni bila enaka za vse, ki jih je doletela enaka kazen: smrt. Lahko razumem zgodovinske okoliščine, ki so vodile k temu, toda tragičnost ostaja. Toda še neznansko bolj tragični in obtožujoči so poboji in pokoli tisočev in stotisočev jugoslovanskih in slovenskih rodoljubov, med njimi žena, otrok in starcev, ki so padli pod domobransko, četniško in ustaško roko. Tu se je pravičnost najpogosteje delila po srednjeveškem nasvetu v verskih vojnah: pobijte vse, bog bo že na drugem svetu ločil krive in nekrive. Zgodovinar dr. Dušan Biber (»Kvizlingi iščejo rešitev«, Delo 3. novembra 1984 ter »Zavezniki niso nasedli izdajalcem«, Delo 10. novembra 1984) je lepo na osnovi dostopnih dokumentov pokazal, kako so jugoslovanske kvizlinške sile iskale nove zaveznike, da bi z njihovim pokroviteljstvom ali pomočjo nadaljevali svoj kontrarevolucionaren in kontranarodnoosvobodilni boj. Če bi jim to uspelo, bi še dolgotrajno in v večjih potokih tekla kri jugoslovanskih narodov. Po drugi strani pa nam govorijo dokumenti o veliki Titovi previdnosti in skrbi, da privolitev v sodelovanju Rdeče armade in zahodnih zaveznikov v vojnih operacijah na jugoslovanskih tleh ne bi okrnile in otežkočale suverenosti nove Jugoslavije.

Nedvomno so danes v ospredju druge teme, druga usodna razpotja samoupravnega socializma, socializma ter človeštva sploh, okoli katerih se na novo artikulirata ljubezen in sovraštvo. Gre za zelo pomembne, načelne interesne razlike. Teh sodobnih interesnih družbenih razlik žal ne bo pregnala Kermaunerjeva zahteva po vseobči spravi, ljubezni in odpuščanju, ampak samo uspešna družbena akcija za odpravljanje temeljnih vzrokov za realna nasprotja in sovraštva.

Ideja o slovenski narodni spravi in pozabi ni nova in se pojavlja v različnih inačicah. Takšno gledanje je bilo javno v preteklosti že večkrat argumentirano kritizirano in zavrnjeno, pa se kljub temu vedno znova in znova trdovratno ponuja kot politično stališče v moralni preobleki. Pri Kermaunerju je to stališče zavito v univerzalne, nadzgodovinske, moralistične, antropološke in psihološke kategorije, kot so »sovraštvo«, »klanje«, »ljubezen« ipd. Vse to se pogosto utemeljuje z zanimivo teorijo, da so narodnostni vidiki nad razrednimi in idejnimi. Ta doktrina ne vzdrži svoje obče veljavnosti ne za preteklost ne za sedanjost. Bile so zgodovinske situacije, ko je narodnostna enotnost vsaj začasno potisnila vstran idejne, socialne, razredne razlike in nasprotja. Bile pa so tudi okoliščine, v katerih so razredna in idejna nasprotja podredila narodnostni vidik. Sama naša NOB in socialna revolucija to dokazujeta. V NOB so se s komunisti ramo ob rami znašli mnogi, ki so ravno narodnostni vidik dvignili nad razrednega in ideološkega. Na strani okupatorja so bili tisti, pri katerih se je narodnostni vidik popolnoma utopil v ideološkem in razrednem sovraštvu, pa čeprav so nosili vzvišeno ime – domobranci. Če bi prevladoval izključno narodnostni vidik, potem ne bi moglo biti nobenih razrednih spopadov znotraj istega naroda in socialnih revolucij, če pa bi vedno in povsod prevladoval razredni vidik, potem ne bi bile mogoče narodne fronte proti okupatorjem in drugim nevarnostim, ki ogrožajo obstoj določenega naroda.

Verjetno je bitnost narodov trajnejša od razrednosti. Kot ne vemo, kako bo z bodočnostjo religije v brezrazredni svetovni človeški skupnosti – ob radikalno drugačnih materialnih pogojih življenja, komunikacijah, zavesti in kulturi –, tako tudi ne vemo, kakšna bo v njej identiteta narodov in narodnosti. Toda to ni usodna nevednost. Temeljni sedanji problem in naloga je, da bi vsi narodi in narodnosti lahko čimbolj svobodno izrazili bogastvo svoje identitete. Od tega praktičnega cilja pa je svet še zelo daleč. Moji oponenti me opozarjajo na evropsko kulturo in evropeizacijo. Je omejevanje in ogrožanje narodnostne identitete Slovencev pri naših sosedih tudi evropska kultura? Na evropskih tleh se je zgodilo in se dogaja marsikaj nekulturnega, kar ne predstavlja evropske kulture, ampak je nasprotno velik madež in sramota zanjo.

Kermauner se sprašuje: »Je res še na delu nekdanje sovraštvo, ki že med vojno ni prineslo česa posebno dobrega?« Gotovo bi bilo veliko lepše in narodna tragedija veliko manjša, če ne bi bilo četništva, ustašev in domobrancev. Toda, ali sta mar za to narodno izdajstvo krivi OF in KP?

Sovraštvo do komunizma se je že dolgo tkalo – od takrat, ko sta Marx in Engels v Komunističnem manifestu zapisala, da hodi po Evropi strah, ki se mu pravi komunizem. Naj Kermaunerjev zgodovinski spomin ne pozabi, da če ne bi bilo v tistem usodnem obdobju sovraštva slovenskih domoljubov do okupatorjev in njegovih domačih sodelavcev, danes socialistična, samoupravna in neuvrščena Jugoslavija verjetno ne bi obstajala, pa tudi ne bi bilo Kermaunerjevega izhajanja iz revolucije in enobeja – kot nam zagotavlja. V strahu pred spremembo družbeno-lastninskih in političnih odnosov je koreninilo fanatično sovraštvo do komunizma, ki se ni ustavilo pred nikakršnimi izdajalskimi povezavami in je poteptalo v blato narodnostni vidik, medtem ko so se jim usta mašila od velikih besed o skrbi za svetinje slovenskega naroda.

Izdajalcem ni možno odpustiti, še manj pa jih hvaliti in častiti. Nikdar se ne sme zabrisati razlike med bojem za svobodo in izdajstvom. Narod, ki pozablja na te razlike v imenu etične veličine, univerzalne človečnosti in ljubezni, je v nevarnosti, da bo žrtev ponovnega, še hujšega izdajstva. Če ne pozabljam na razliko med izdajstvom in bojem za svobodo, to še ne pomeni, da moramo bodočnost zidati na načelu zob za zob in na »ravnotežju maščevanja« ter v imenu minulih žrtev in nasilja hujskati mlade rodove in jih vzgajati v sovraštvu. Ne smemo pa jih tudi vzgajati s pozabo in zabrisovanjem pomembnih etičnih in političnih razlik ter globokih nasprotij. Vzgajati jih moramo na podlagi zgodovinske resnice in zgodovinskega spomina. Za zgodovinski spomin se je ob raznih priložnostih zavzemal tudi Kermauner in ne vidim razlogov, da bi se mu izneveril glede NOB in naše socialne revolucije, zlasti še, ker nam zagotavlja, da izhaja iz enobejske tradicije. Zgodovinsko resnico in zgodovinski spomin pa bistveno tvorijo tudi zgodovinska razločevanja, razlike in nasprotja. Efialtu, zgodovinskemu simbolu izdajstva, Grki še po več kot 2000 letih niso postavili spomenika. V teh dolгих letih bi se marsikaj lahko odpustilo in pozabilo. Toda izgleda, da so zelo trdožive razlike, ki varujejo in zagotavljajo narodov obstoj, njegovo identiteto in razvoj in jih ni mogoče tako zlahka preskočiti. Ljubezen, ki je do vsega enako ljubeča, ukinja in ogroža samo sebe. Svojo vremo za narodno spravo in pozabo Kermauner podkrepi s poklonom fašista Almiranteja mrtvemu Berlinguerju. Izgleda, da smo v evropskem političnem razvoju zopet »zaostali«. Kermauner ima prav, ko meni, da zaradi Almirantejeve poteze nikomur ne pade na pamet, da bi KPI obsodil izdajstva evrokomunizma oziroma politike demokratične alternative, toda Kermauner je pozabil dodati, da nikomur tudi ne pade na pamet, da bi iz tega akta sklepal, da so zabrisane načelne trajne razlike med fašistično stranko Almiranteja in KPI in da se vse utaplja v medsebojni ljubezni in odpuščanju.

Če se ne motim, je programska platforma Nove revije poudarila ravno načelno in vztrajno razločevanje. V tem kontekstu odpuščanja in pozabljanja bi priznal vsebinsko in metodološko vrednost načelnega in vztraj-

nega razločevanja, saj bi se brez tega lahko znašli v čudni socialni, vrednostni in politični zmedbi.

Prisevek akademika, zgodovinarja Boga Grafenauerja že z naslovnim vprašanjem »Ali je problem svobode res le meščansko vprašanje?« Kirnu in Šešerku podtika pritrdilen odgovor. Na tem stališču nikdar nisem bil in ga nikdar nisem zagovarjal. Precej pred izidom Nove revije št. 30/84 sem v prispevku za letošnje Zihlerlove dneve zapisal naslednje: »Izkušnje so pokazale, da je vsako podcenjevanje občečloveških razsežnosti svobode, ki jo je prinesla meščanska civilizacija, padec v nesvobodo. Toda tudi prikrivanje in ovekovečenje meščanske nesvobode ogroža in omejuje vzpon k novi, univerzalnejši, stvarnejši zgodovinski obliki svobode«. (»Entropija svobode in svoboda za entropijo«, zbornik: Zihlerlovi dnevi, Emancipacija v jugoslovanski družbi. Protislovja in problemi, Ljubljana 1984, str. 38). Nikdar nisem bil pristaš razširjene teze, da so meščanske pravice in svoboščine zgolj formalne.

Grafenauerjeva obramba Kmeclove izjave o družbeni vlogi Nove revije ima isto slabost kot Kmeclova. Grafenauer sedaj trdi, da je Kmecl hotel z Novo revijo samo ponazoriti, da je v naši družbi kriterij svobode socialistični humanizem. Proti temu nimam nič. Toda iz tega naj bi izhajalo, sledeč logiki kategorične Kmeclove izjave, da Nova revija na vsej črti, z vsemi stališči izpolnjuje in uresničuje prav te kriterije. Mislim, da ne. Potrebna je diferencirana obravnava, razločevanje tistih stališč v Novi reviji, ki se temu izmikajo in katerih realizacija bi socialistični humanizem ogrozila in zožila. Tako Kmecl kot Grafenauer nočeta tega javno priznati in v tem je bistvo spora. Mimogrede pa je Grafenauer implicitno razdelil revije na tiste, ki izražajo in oblikujejo ideologijo vodilne družbene sile, katere svoboda – kot trdi – sicer ni vprašljiva, ni pa kriterij svobodnosti naše družbe – in tiste revije, ki so, kot se zdi, svobodne v univerzalnejšem smislu, katerih svoboda temelji na socialističnem humanizmu – in tako revijo naj bi imel Kmecl v mislih; zato se mu ni zdelo potrebno navajati še drugih revij. Takšna Grafenauerjeva obramba Kmecla odpira več problemov in vprašanj, kot pa jih reši in pojasni.

1. Iz nje izhaja nevarnost, da bomo revije razdelili – in take floskule obstajajo – na »režimske«, »ideološke« revije, in »svobodne«, »neideološke«, na socialističnem humanizmu utemeljene revije.

2. V čem je omejenost teoretske programske zasnove, svobodnosti družbe na strani vodilne družbene sile? Če je temu tako, potem bi se raje odločil za univerzalnejši koncept svobodnosti družbe. Mislim, da morajo imeti komunisti najbolj univerzalen koncept in prakso osvobajanja družbe. To je utemeljeno že v Marxovih teoretičnih izhodiščih univerzalne človeške emancipacije, katere protagonist je proletariat. Kakšen je od programskih izhodišč vodilne družbene sile univerzalnejši koncept svobodnosti naše družbe in kdo ga ima? Mar ta programski koncept ne temelji na socialističnem humanizmu? Je socialistični humanizem univerzalnejši,

temeljnejši od koncepta svobodnosti naše družbe, ki ga ima vodilna družbena sila?

Mislim, da je Grafenauer popolnoma zgrešil smisel moje polemike, ko mi neutemeljeno očita »strah pred večjo svobodo javno izraženega mišljenja«. Na najrazličnejše načine sem izrazil svojo misel, da večja svoboda zahteva večjo odgovornost in večjo angažiranost, še zlasti od komunistov, ne pa vsesplošne ravnodušnosti in apatičnosti do vseh možnih stališč. Le angažirana, odprta javna kritika lahko nadomesti in prepreči administrativne in represivne ukrepe. Za lene duhove in za tiste, ki delujejo s pozicije moči, je najbolj ugodno, da je čim manj svobode, ker to ne zahteva javno razkazovanje svojih slabosti in kreposti, svojega znanja in svojega neznanja. Mar Grafenauer misli, da je za svobodo veliko boljše, če se molči, o spornih stališih ne razpravlja in se jih ne kritizira? Kritika spornih stališč bi po Grafenauerju torej že pomenila izražanje strahu pred večjo svobodo javno izraženega mišljenja. Če misli tako, potem kritičnemu in svobodnemu mišljenju ne dela usluge, saj se bo vsakdo bal Grafenauerjeve obtožbe in se bo pogreznil v molk in apatičnost. Ni me strah nikakršnega javnega izražanja stališč, strah pa me je ravnodušnosti do javnega izražanja konservativnih stališč, pa tudi ravnodušnosti do naprednih stališč, predlogov in rešitev. Javno izražanje tudi konservativnih in nesprejemljivih stališč je nujna cena in spremljevalka svobode. Zadušiti in apriorno preprečiti to možnost, pomeni zatolči in rigorozno omejiti svobodo samo. To, kakšen je po Grafenauerjevi sodbi Vodopivec argumentiran in stvarni popravek v zvezi z Rožmanovim vprašanjem in kako je Vodopivec »mirno in stvarno dokazal falsificirano očitane obeh nasprotnih avtorjev«, sem že razjasnil v odgovoru Vodopivcu. Lahko se samo čudim, da akademik, zgodovinar Grafenauer ne vidi nič spornega v Vodopivčevi indiferentnosti in molku ob Konciljevih stališčih.

Sedaj pa k bistvenemu, kar zadeva mene v Grafenauerjevem prispevku. Na simpoziju o položaju družboslovnih znanosti, ki sta ga letošnjo pomlad organizirali FSPN in SAZU, nisem trdil in zastopal teze, »da vprašanje svobode mišljenja ni pomembno za razvoj naših družboslovnih znanosti.« Naj mi Grafenauer citira, pokaže to tezo na magnetogramu. Grafenauer opozarja na miselne skoke in preskoke v polemiki, toda sam je naredil nezaslišan skok s tem, da mi je pripisal takšno nemogočo trditev. Položiti v usta takšno sodbo je isto, kot da bi se hotelo reči, da se je našel nenavaden, zmešan biolog, ki ponuja veliko odkritje, da je možno življenje brez hrane. Svoboda je za znanost kot hrana. Grafenauer mi neupravičeno očita »falsificiranje« v zvezi z razumevanjem odgovorov Rudija Koncilje. Kakšno, upam da nenamerno, potvarjanje mojega stališča pa prakticira Grafenauer! Kakšen odnos ima Grafenauer kot vesten zgodovinar do vira, ki se mu pravi magnetofonski zapis ali prepis z magnetofonskega traku? Nastope diskutantov in referentov so snemali. Iz dvorane se nisem oglašal, torej mora biti moja misel zapisana na magnetofonskem traku. Ko sem dobil od organizatorjev posvetovanja v avtorizacijo magne-

togram, takšne teze v tem zapisu ni nikjer. Upam, da je Grafenauerjev spodrsrljaj zgolj posledica časovne odmaknjenosti in okoliščine, da verjetno ni imel pred seboj pretipkanega magnetofonskega zapisa s posvetovanja. Popolnoma človeško je in razumem, da se takšna nevšečnost lahko zgodi vsakemu, ki se zanaša na svoj spomin. Žal je nisem mogel spregledati, ker nosi s seboj zelo pomembno vsebino. Naj Grafenauerju osvežim spomin na to, v kakšni zvezi je izrekel svojo repliko. Trdil sem, da odkar stojita znanost in politika, stalno obstajata med njim tako konflikt kot sodelovanje. Ta konflikt je toliko ostrejši, kolikor bolj se ohranja politika kot odtujena moč in kolikor obstojijo možnosti in potrebe, da se družbena znanost konservativno politično angažira. Poudaril sem, da ne obstoji samo politična zloraba znanosti, ampak tudi znanstvena zloraba politike. Akademik Grafenauer je nato v repliki trdil, da je za raziskovanje zelo pomembno družbeno ozračje in da obstoji različna konkretna zgodovinska oblika in vsebina konfliktov med znanostjo in politiko. S tem sem se strinjal in zato se mi tudi ni zdelo prav nič potrebno, da bi se še oglasil. To stališče tudi ni spodbijalo moje načelne trditve, ampak je samo vpeljalo zahtevo po zgodovinski konkretnosti. Gradivo s posvetovanja bo objavljeno in tako bodo moja stališča in kontekst diskusije vidni. Samoupravljanje je neločljivo povezano s svobodo. Enako velja tudi za znanost in zlasti še za družbene znanosti.

Temeljno »nerazumevanje obeh učiteljev FSPN« je posledica Grafenauerjevega nekorektnega poslušanja in branja sogovornika. Če se to odstrani, se glede vsega drugega z Grafenauerjem strinjam.

Borut Trekman se tako kot drugi moji sogovorniki pristransko zale-tava v moj ton in slog. Obtožbe, da sem vohljač, stalinist, in njegove lastne, češ da sem demagog in denunciant, seveda niso »drastične« in »pobalinske«, ampak verjetno skrajno kulturne, olikane, korektne in akademske. So možato zadirčne, grobe in žaljive. Do sedaj sem mislil, da je le stalinistična nalepka konstanta v novorevijaškem slovarju. Sedaj vidim, da je treba računati še na dve: demagogijo in denunciantstvo. Trekmanova enačba je preprosta: kdor je kritičen do stališč v Novi reviji, je denunciant in demagog. Razen ponavljanja mojih trditev in Trekmanovega lepljenja diskvalifikacij nanje v njegovem prispevku nisem našel nobene pomembne idejice, ki bi mi dajala intelektualno veselje, da bi se spoprijel z njeno globino in širino.

Strinjam pa se s Trekmanovim navajanjem grofa du Buffona, ki je trdil, da je iz stila polemiziranja možno prepoznati človeka. To seveda ne velja samo zame, ampak tudi za Trekmana, za vse druge moje oponente in za vsakogar. Trekmana dosedaj nisem srečal, ne poznam ga in z njim še nisem spregovoril besede. Sedaj ga spoznavam s pomočjo njegovega stila, ki mi očita demagogijo in »denunciatio perfido«. Toda stil gotovo ne izraža celotne človekove osebnosti, vseh njenih slabosti in vrlin, zato bom previden in si o Trekmanu ne bom ustvaril nobenega vnaprejšnjega,

zapečatenega, v celoti slabega mnenja. Imam popolno človeško razumevanje za razplamteli bes novorevijašev. Pričakoval sem najhujše anateme in nisem se zmotil. Zavedam se svoje krivde: pokvaril sem ji lepo pravljico o neskaljeni, neokrnjeni, univerzalni svobodnjaški, duhovni, kulturni, politični vlogi Nove revije. Temu pravi Trekman demagogija in »denunciatio perfido«. Razumem. Teža mojega delikta je prehuda, da bi se izbiralo besede. Od vsega začetka mi je bilo jasno, da mora biti kaznovan, kdor pokvari že lepo obiskovano in obetavno predstavo.

Najhujše klevete so malenkost v primerjavi s hudim zločinom, ki sem ga zagrešil. Glede na veliko poudarjanje ljubezni, sprave in odpuščanja, ki ga najdem pri nekaterih mojih oponentih, upam, da mi bodo sčasoma odpustili.

Pridružujem pa se Trekmanovemu pozivu komunistom, demokratom in samoupravljalcem, naj se osvobodimo svojega zamudništva in capljanja za razvojem. Toda Trekmana moram opozoriti, da je napredna misel v najbolj razvitih državah postala izredno kritična in nezaupljiva do razvoja. Torej, kakšen razvoj v političnoekonomskem, ekološkem, tehnološkem in psihološko-vrednostnem smislu? Čas bo pokazal, ali gre za Kirnove namišljene strahove ali pa za Trekmanovo velikodušno mižanje pred zelo organiziranim nastopom idejne opozicije do ZK. Srečen bom, če bo naš nadaljnji politični in idejni razvoj pokazal, da je šlo le za moje privide. Razvoja v smeri mojih strahov pa demokratične sile in ZK ne morejo opazovati križem rok, idejno, znanstveno, strokovno pasivno. SZDL in ZK imata največjo odgovornost za to, da s svojo demokratično, načelno samoupravno, socialistično prakso odstranita vzroke in potrebe ter svoje lastne slabosti in tako preprečita, da ne bi idejna opozicija do ZK prerasla v politično institucionalizirano opozicijo. Trekman je končal takole: »Ali se je potem še treba spraševati, kdo moralnopolitično kleveta? In ne samo to?« Še se bo treba spraševati, kdo kleveta in v to vprašanje vključiti tudi Trekmana.

Na prispevek Rudija Koncilije nimam bistvenih pripomb – ne glede vsebine in ne glede stila. Rudi Koncilija – tako kot Taras Kermauner – pristaja na teoriji o narodni spravi in odpuščanju, je pa bolj realističen in korekten kot Kermauner. »Odpustiti drug drugemu ne pomeni odobravati napake drugega in pozabljati svoje«. V nasprotju z mnenjem Koncilije sodim, da ima resnica o narodnem izdajstvu škofa Rožmana svoje mesto tudi v časopisnih polemikah in ne samo v znanstvenih elaboratih. Izdajstvo škofa Rožmana je življenjsko prizadelo slovenski narod in zato naj bo ta resnica vsesplošna, ljudska, last sodobnih in bodočih generacij in naj ne sameva na zaprašenih policah znanstvenih študij in samo v glavah zgodovinarjev.

Če je Rudi Koncilija v Grafenauerjevih očeh padel pri izpitu iz vedenja, pa je v odnosu do mene naredil popravni izpit z odliko.

MILAN FABJANČIČ

Uresničevanje odgovornosti v zvezi komunistov

Ne mine dan, da ne bi dokumenti in informacije v sredstvih javnega obveščanja ter informacije, ki presojujejo in kritično obravnavajo dejavnost ZK, opozarjali na nevarnost negativnih pojavov in zahtevali odgovornost. Pogosti so pozivi k zaostritvi odgovornosti, morale. Težko je ugotoviti koliko, vendar tudi to prispeva k spoznanju potrebe po večji odgovornosti. Vendar poraja tudi občutke, da se veliko govori, piše in malo stori. Ne nazadnje, ali je to že uresničevanje odgovornosti in kdaj se začne? Verbalno obravnavanje odgovornosti ni potrebno tam, kjer neodgovornosti ni. Kjer je, jo z verbalizmom skušajo prikriti. Če neodgovornost je, tedaj hitro in dosledno uresničevanje odgovornosti najbolj učinkovito zmanjšuje potrebo po obsežnem pisanju o odgovornosti. Žal, mnogi menijo (pri sebi in se tako tudi obnašajo, ker uresničevanje odgovornosti vznemirja), da je bolje iti mimo nje, preko nje, jo spregledati; naj se nanjo pozabi itd. Mnogokrat se ne pozabi. Nezadovoljstvo in vznemirjenje zaradi neuresničevanja odgovornosti se lahko kopičita, čeprav še ne izbruhneta. Stvari so tedaj bolj črno obarvane, kot dejansko so.

Uresničevanje odgovornosti je lahko samo konkretno za storjeno nepravilnost subjekta – člana ZK s priimkom in imenom, OOKZ in organe ZK s konkretnim nazivom. Uresničevanje je dejavnost.

Uresničevanje odgovornosti v ZK je nepogrešljiva sestavina v dialektiki revolucionarnega delovanja ZK. Če razdelimo delovanje ZK v faze, ne da bi jih še podrobneje razčlenili, bi bila prva faza spodbujanje, pripravljanje, demokratično oblikovanje politike, stališč, sklepov oziroma odločitev organizacij in organov ZK. Tej fazi sledi sprejemanje odločitev, odločitvam pa faza uresničevanja sprejetega v celotnem sistemu samoupravnih socialistične demokracije, v združenem delu, v krajevni skupnosti, v družbenopolitičnih skupnostih, v družbenopolitičnih organizacijah in drugod. Zadnja faza je preverjanje uresničevanja sprejetega. Vse faze skupaj zaokrožujejo dejavnost, aktivnost ZK, njenih članov, organizacij in organov. Vse to je v dialektičnem pogledu uveljavitev avantgardne vloge ZK, kadar to delovanje pozitivno vrednotimo.

V vseh fazah delovanja je lahko obnašanje članov, organizacij in organov tudi neskladno s sprejeto politiko ZK, programom, statutarnimi normami, sklepi in stališči ter s prejetimi dolžnostmi in obveznostmi. Ta neskladnost se kaže v nepravilnem obnašanju, delovanju, ravnanju in v nedopustnem opuščanju predpisanega ravnanja, t. j. neodgovorna pasivnost, izmikanje, beg pred nalogami, dolžnostmi itd.

Te negacije se lahko pojavljajo v vseh fazah političnega delovanja. Škodijo in krnijo vlogo in ugled ZK. ZK jih ne sme trpeti, ker ogrožajo njeno pozitivno uveljavitev v delavskem razredu, med delovnimi ljudmi in občani. Mora jih dejansko negirati, ne samo verbalno obsojati. To je faza negiranja škodljivih negacij. Ta del dejavnosti Zveze komunistov je uresničevanje odgovornosti, je boj za odgovornost zoper neodgovornost. Odgovornost je lastnost le subjektov, posameznikov – članov ZK, članov organov ZK in kolektivnih subjektov – osnovnih organizacij, organizacij in organov ZK. Uresničevanje odgovornosti je soočanje iz oči v oči. Kritika-samokritika mora biti demokratična, tovariška, iskrena, objektivna – recimo – komunistična. V praksi je lahko tudi drugačna: neformalna, prikrita, ko se kazni zoper člane sprejemajo tiho, brez neposrednih očitkov, soočanja in idejnopolitičnih ukrepov, z ignoriranjem, brez naganja novih nalog, z različno politično eliminacijo.

Predno nekoliko bolj razčlenimo uresničevanje odgovornosti, naj ugotovimo, da je uresničevanje odgovornosti kot negacija negacije v vlogi ponovne potrditve vodilne vloge in ugleda ZK. Uresničevanje odgovornosti torej krepi vodilno vlogo in ugled ZK. Vrača Zvezi komunistov oziroma povečuje v pozitivnem smislu njeno uveljavitev med delavskim razredom in delovnimi ljudmi. V tem smislu uresničevanje odgovornosti ni le moralno politično vprašanje. Je predvsem varovanje vloge in ugleda ZK. Brez tega varovanja ali zanemarjanja tega varovanja, t. j. boja zoper negativnosti, njihove nosilce, Zveza komunistov ne more dovolj učinkovito graditi in uresničevati svoje vloge. Tudi to so danes vzroki za premajhno učinkovitost ZK.

Uresničevanje odgovornosti v ZK kot del aktivnosti ZK mora potekati sočasno in povezano s celotno aktivnostjo ZK.

Zoper neodgovornost se je treba boriti takoj, sproti, brez odlašanja. Nevednež ali oportunist bi dejal: pustimo sedaj neodgovornost pri miru, raje delajmo. Čez čas bomo razčiščevali za nazaj. Nekateri tudi menijo: sedaj je, kar je, v bodoče bomo zaostriili. Potlej bo tisto bodoče zopet postalo »sedaj je, kar je«. Odložene stvari se kopičijo, bolj bremenijo, vedno niti ne prenehajo, se nadalje razmnožujejo, lahko celo epidemično. Protipravno, nezakonito, nemoralno, neupravičeno prisvajanje družbene lastnine, špekulantstvo, korupcija, oblastništvo, karierizem, komolčarstvo so lahko vabljeni: če drugi, če vsi, zakaj ne tudi jaz? Podcenjujoč odnos do politično škodljivih ravnanj članov ZK kot tudi drugih je izraz nezadostnega zavedanja potrebe, da morajo celotne ZK in vsi njeni člani skrbeti za

ugled, da lahko ZK kot celota učinkovito uresničuje svojo revolucionarno avantgardno vlogo.

Posamezen član ZK ni vedno dovolj globalno motiviran za uveljavitev ZK kot organizacije, ko hkrati analizira svoj osebni motiv oziroma zanimanje 'za aktivnost. Ta protislovnost motiviranosti člana ZK kot uresničevalca odgovornosti je lahko zelo močna. Član ZK je tedaj individualistično zelo »racionalen realist«, če se ne identificira oziroma če ne prevlada globalna motiviranost. Odločitve, ali bo uresničevalec odgovornosti ali ne, so pri članih velikokrat zelo težke in imajo najrazličnejše variante.

[Odgovornosti v ZK ne morejo uresničevati drugi kot člani ZK v osnovni organizaciji oziroma člani v organih ZK. Ne da se je uresničevati ne z govori, ne z »dekreti« itd.] Treba je analizirati, ugotoviti in razkriti dejstva neodgovornega ravnanja, resnico, krivdo člana, sposobnost oziroma nesposobnost članov ZK za opravljanje zaupane naloge in z izrekom opozorila, kritike, opomina, zadnjega opomina, izključitve iz ZK, razrešitve, odpoklica, razpustitve OOKZ itd. uresničiti odgovornost.

[Razlikujemo tri vrste odnosov do uresničevanja odgovornosti:

1. vztrajanje pri uresničevanju odgovornosti,
2. neuresničevanje odgovornosti,
3. zloraba uresničevanja odgovornosti.]

[K 1: Vztrajanje pri uresničevanju odgovornosti]

Po 32. čl. Statuta ZKJ morajo organi in organizacije ZK pravočasno opozarjati člane na pomanjkljivosti pri političnem obnašanju in na ravnanje, ki ni v skladu z obveznostmi in dolžnostmi člana ZK. Uresničevanje odgovornosti z izrekanjem ukrepov je dolžnost OOKZ in organov ZK, ne pa vprašanje presoje oportunitosti uresničevanja odgovornosti. [Da ne naštevamo vseh statutarних določb, iz katerih izhaja neposredno ali posredno dolžnost, obveznost do načenjanja in uresničevanja odgovornosti, naj navedemo le 6. točko 6. čl. Statuta ZKS. Ta določa: »Člani ZK in člani organov ZK so osebno odgovorni, če dopustijo kršitev programa, statutarних norm in politike ZK, neizvajanje sprejetih sklepov in stališč in če ne storijo, kar je potrebno, da bi se odgovornost za kršitev in neizvajanje uveljavila.« Torej se ved, kdor zamiži, spregleduje, noče storiti, kar sicer zmore, da bi se odgovornost drugega uresničila, je sam odgovoren in ga je za to treba poklicati na odgovornost.] Če član ZK, če član organa ve za nepravilnosti, mora to načeti na osnovni organizaciji oziroma na organu ZK. Le v tem smislu smo vsi za vse odgovorni. Tako so storilci odgovorni za nepravilnosti, vsi drugi pa za toleriranje storilca in njegove neodgovornosti. Torej vsi odgovarjamo, vendar vsak za svoje nepravilno ravnanje. Začeti in vztrajati pri uresničevanju odgovornosti je prevečkrat zelo, zelo težko. Prav je, da je težko, vendar ne sme biti težko, da bi se odgovorni izognil svoji odgovornosti in ne bi nosil posledic zaradi svojega nepravilnega ravnanja. Če se na odgovornost ne kliče, to še bolj vznemirja in vzbuja nezadovoljstvo.

Program ZKJ (str. 209, ČZDO Komunist 1981) ugotavlja: »Protisocialistični pojavi v našem družbenem življenju, bodisi da izhajajo iz preteklosti, bodisi da rastejo iz lastnih tal, bodo neprenehoma najedali tudi posamezne komuniste ter se kazali bolj ali manj tudi v delu ZK.« Če se sproti, dosledno in učinkovito borimo zoper negativne pojave, če uresničujemo odgovornost njihovih nosilcev, članstvo ZK, delavski razred in delovni ljudje zaupajo v revolucionarno vlogo in potrjuje za ugled ZK. Vznemirjenost oziroma nezadovoljstvo se večja zaradi neuresničevanja odgovornosti. Tedaj tiste, ki bi morali uresničevati odgovornost, pa je ne, ampak jo oportunistično tolerirajo, obsojajo, lahko tudi kar povprek. Stvari se kažejo bolj črne, kot dejansko so. Narobe postane lahko tudi tisto, kar je objektivno povzročeno in je le protislovje, ne pa hkrati subjektivna nepravilnost.

[K 2: Neuresničevanje odgovornosti]

ni ZK [To že po določbah Statuta ZK ni dopustno.] Sum o nepravilnosti je treba razčistiti, ker nerazčiščeni sum ustvarja nezadovoljstvo. [Žal, nekateri] preveč računajo s tem, da bo čas zabrisal spomin na nepravilnosti oziroma da nepravilnost ne bo več pomembna. [Netočna bi bila ugotovitev, da se odgovornost v ZK sploh ne uresničuje. Že ponavljajoče je ugotavljanje, da je premalo opozarjanja, izrekanja kritike, blažjih vzgojnopolitičnih ukrepov, opominov in zadnjih opominov v primerjavi z izključitvami iz ZK. Ustvarja se vtis, da je že kritika oziroma opomin pretežak ukrep za člane ZK na funkcijah, ker bi to moralo pomeniti tudi razrešitev funkcije, kot da kritika in opomin nista združljiva z opravljanjem funkcije. Eno in drugo je le opozorilo, vzgojnopolitično, ni kazni. Član ZK lahko ob izrečni kritiki in opominu, t.j. za lažje primere neodgovornosti, še naprej opravlja funkcije, seveda je lahko tudi razrešen. Samo sum o nepravilnostih člana ZK še ne sme diskvalificirati. Sum je treba razčistiti. Če se izkaže, da ni utemeljen, ga je treba zavrniti. Resnica naj tedaj zaščiti člana ZK. Ta je bolj učinkovita od najrazličnejših zaslomb.]

Odgovornosti ne uresničujemo za malenkosti, kot so manjši spodrs-ljaji, nehotene napake, zmotno ravnanje, ki v bistvu ne povzročajo politične škode. Na ponavljajoče malenkosti je treba reagirati. Vendar mora biti malenkost objektivno in subjektivno majhna. Marsikdo bi želel znatne nepravilnosti podcenjevati. Večkrat se politično podcenjujejo napadi na družbeno lastnino. Različni so tudi »vatli«. Če delavec vzame malovredno ročno orodje, manjše količine materiala, katerih cena je majhna, se ne pomišlja, da je take pojave treba energično zatreti. Razsipništvo, prekoračenje pooblastil, zadovoljevanje materialnih osebnih koristi pod prikrito upravičenostjo na račun družbenega premoženja se prevečkrat sodijo preblago. Nekateri menijo, da ni tako hudo, če delavec izgubi delovno razmerje, kot če delavec s posebnimi pooblastili ali nosilec funkcije izgubi položaj zaradi »malenkosti«.

Tudi pri uresničevanju odgovornosti se kažejo družbena protislovja. Odgovornost v ZK je razredna. Tako mora biti tudi njeno uresničevanje.

To ne pomeni, da je treba delavca, člana ZK strože ali blaže obravnavati kot drugega. Vsakdo odgovarja glede na pomembnost zaupanih nalog. Če nekdo npr. neupravičeno dvakrat zaračuna iste dnevnice v znesku 4000 din, ni nič manj oškodovalec družbenega premoženja kot tisti, ki je ukradel predmet, vreden 4000 din. *lim*

Tudi Y ZK je uresničevanje odgovornosti često pod vplivom razmerja sil: tisti, ki so za uresničevanje odgovornosti (dejansko, ne le v besedah), in tistih, ki se klicanja na odgovornost boje, ga skušajo zavirati, preprečiti, če ne drugače, zavlačevati. V ZK je treba ustvarjati takšno ozračje, da je treba pri nepravilnosti priti resnici do dna in šele potem presojudati in odločati o odgovornosti, ne pa že vnaprej vedeti oziroma pripraviti predlog ukrepa, predno je npr. tovariško razsodiče v OZK sploh razčistilo neodgovorno ravnanje. Razmerje moči se tedaj polarizira na tiste, ki so za resnico, za razgaljanje resnice, in tiste, ki resnici nočejo oziroma ne morejo pogledati v oči.

Za uresničevanje odgovornosti je treba imeti moralo, celo pogum, pa tudi znanje in sposobnost. To zadnje se podcenjuje v programih idejnopolitičnega usposabljanja in ustreznega izobraževanja. Celotne statutarne norme o uresničevanju odgovornosti niso dovolj znane in se kršijo v njenih demokratičnih sestavinah. Uresničevanje odgovornosti je boj za informacijo. Kaj se bolj skriva kot dejstva o nepravilnostih, o neodgovornosti? Nekateri še vedno mislijo, da je zahtevati odgovornost drugega, razen če te ni osebno prizadel, nemoralno: naj to store tisti, ki jim je to naloženo, naj to storijo direktor, predsednik, sekretar. Drugi naj se ne bi zamerili. Ne zameriti se, je prepogosto vodilo ravnanja in pasiviziranja posameznikov. Zato se očitnih nepravilnosti »ne vidi«. Vsak izgovor je dober: prav tedaj ni bil poleg, ni slišal, se ne spominja, ne ve točno itd. Skratka, najboljše je biti odsoten, ko gre za odgovornost.

Kot da mora priti do povsem skrhanih odnosov, do odprtih konfliktov, preprirov, kolektivnega nezadovoljstva, da nastane odločitev za klicanje na odgovornost.

S takim obravnavanjem težav pri uresničevanju odgovornosti se ponuja sklep: zelo pogost je posebne vrste oportunizem, ki ovira in celo onemogoči uresničitev odgovornosti. Oportunističen odnos do uresničevanja odgovornosti celo dobi razsežnosti kolektivnega oportunizma: ne bo se razčiščevalo – tega se vedno javno in glasno ne reče – tako se sporazumno obnaša. Obsežnejši je take vrste oportunizem ob odgovornosti oziroma nepravilnosti vplivnejšega. Posamezniki si tedaj celo štejejo v »zaslugo«, da so preprečili oziroma onemogočili klicanje na odgovornost. Za tako »zaslugo« ni zamere, zamerijo pa se pobudniki klicanja na odgovornost. V okolju, kjer ima oportunizem že kolektivna razsežja, morajo organi ZK, npr. predsedstvo oziroma občinski komite, zahtevati in vztrajati, da se odgovornost uresniči. Če jo osnovna organizacija noče oziroma ne zmore uresničiti, potem jo mora v skladu s Statutom ZKJ in Statutom ZKS predsedstvo oziroma občinski komite. Glede članov orga-

nov ZK je ne uresniči osnovna organizacija, ampak organ, katerega član je.

Razen, da pazijo, da ne bo afere, naj OOOZK in organi ZK s svojo aktivnostjo zagotovijo s statutom predpisano uresničitev odgovornosti. S pasivnim odnosom, le z opazovanjem, kaj se dogaja, češ, problem še ni tako hud, se konfliktnost razrašča. Osnovne organizacije ZK in organi ZK morajo zato vzajemno, skupaj, povezano reagirati na negativnosti in njihove nosilce. Organ ZK mora aktivno spremljati uresničevanje odgovornosti, saj jo mora po statutu uresničiti sam, če je osnovna organizacija ni uresničila ustrezno.

Pri uresničevanju odgovornosti je treba računati, da se bodo prizadeti branili, saj jih čakajo neprijetne posledice. Dostikrat ne bo samokritike, iskrenosti, treba se je pač »rešiti«. Taki bi celo prešli v napad in grozili, da bodo tudi oni spregovorili, kazali na druge, čitali zle molitve pobudnikom, poiskali »zveze«, pritisnili »od zgoraj«, četudi lažno obdolževali druge, da bi ustvarili »ravnotežje očitkov«. Tedaj, tako računajo, se njihova odgovornost ne bo obravnavala ali pa bo prišlo do kompromisarstva. Če bo dobil opomin, zadnji opomin, bo še tiho, ob izključitvi iz ZK ne bo tiho in bo našel druge. Konkretne izkušnje kažejo, da večkrat šele analiza razmerja sil – povsem osebnih, zasebnih povezav, celo sorodstvenih razodene razloge za preblago ali prestrogo obravnavanje odgovornosti tudi v ZK. Tudi to kaže, da je uresničevanje odgovornosti boj. Z ustrezno aktivnostjo v Zvezi komunistov je treba doseči, da se odgovornost uresniči na relacijah objektivno-neobjektivno, pravilno-nepravilno, ustrezno-neustrezno, ne pa na razmerju sil in vplivov – kdo je močnejši, ali tisti za klicanje ali tisti proti klicanju na odgovornost.

[K 3: Zloraba uresničevanja odgovornosti]

[Pred zlorabami uresničevanja odgovornosti ZK ni imuna.] Zloraba sistema odgovornosti oziroma statutarne norm o odgovornosti so lahko zelo boleče. [Čelo, hujše posledice imajo kot toleriranje neodgovornosti.]

[Številni so lažni, zlonamerni, neutemeljeni očitki, obdolžitve, etiketiranje, pa tudi sankcioniranje brez ugotavljanja odgovornosti. V postoku uresničevanja odgovornosti se zlorablja demokratične pravice. Očitkom vplivnejših se kar verjame. Ne dovoli se jih preverjati, ugovarjati itd. Pred pavšalnimi, neformalnimi, voluntarističnimi obtožbami se ne da niti braniti. Za te obsodbe prizadeti niti ne izve. Le sčasoma jih začne čutiti.] Članu ZK se odvzemajo demokratične pravice v postopku ugotavljanja odgovornosti, kadar npr. tovariško razsodišče v OOOZK presoja njegove nepravilnosti, ne da bi prizadeti član o njih lahko povedal svoje mnenje. Izključi se ga iz ZK v odsotnosti, ko ni bil v redu povabljen. Ker je že izključen, se mu več ne verjame, kar navaja.

[Zelo hude so zlorabe, ko »močnejši« »šibkejšim« naprtijo neresnične obtožbe in nanje prevladujejo svojo krivdo (grešni kozli, žrtvovani itd.). So primeri, ko se delavec, član ZK zaradi nezlonamerne, čeprav tudi zmotne kritike, za katere zmotnost ni kriv, izključi iz ZK in se proti njemu

5. TEM PA KAKO DA SE...
GA (JE) UŽIVA (MIL) PRI LJUDEH - ČLANIH IN NEČLANIH ZK (PRI TEH DRUGIH JE SKOKA MCL)
vede disciplinski postopek, npr, zaradi »žalitev in obrekovanja« vodilnega. Celo anonimno se zagrozi, da ve, da se ga obrekuje in da bo vsakega tožil. Takšna ustrahovanja žal lahko zatrejo kritiko. Na take pojave v osnovnih organizacijah ZK, če same ne zmorejo učinkovito reagirati, morajo na njih reagirati organi ZK. Večja možnost za take pojave je v okoljih, kjer prevladujejo hierarhični in primitivni oblastniško-birokratski odnosi, kjer ni razvito samoupravljanje in ni demokratičnih odnosov. Neupravičeno ostro se reagira, »če se kritika nese ven iz kolektiva na občino, republiko« itd. Boj zoper take pojave je boj za demokratičnost odnosov v vrstah ZK.

[Če povzamemo, uresničevanje odgovornosti v ZK pomeni: dosledno reagirati brez odlašanja, brez pristranosti v skladu s statutarnimi normami v vzgojnopolitičnem namenu na neodgovornost; premagovati pojave, ki zavirajo uresničevanje odgovornosti; klicati na odgovornost za zlorabe uresničevanja odgovornosti, da nekrivi ne bodo ostali krivi. Dosledno in statutarно uresničevanje odgovornosti zagotavlja, da se bomo z neodgovornostjo čim manj ukvarjali.

TO PA JE KARTRO OREH (VSA) JUŽNO DO SAGE).

Odnos do lika komunista v našem komunističnem gibanju

Uveljavljanje konkretnih, danes aktualnih etičnih vrednot borca za praktično spreminjanje družbe v smeri komunizma – torej v smeri cilja, o katerem vemo, da je star, kolikor je stara v novoveški zgodovini človeštva izoblikovana razredna družba, je povsem praktično aktualno politično vprašanje.¹

Že od mladega Marxa² naprej se zavedamo, da je hitrost družbenega gibanja k cilju, ki ga je mogoče doseči samo z bojem delavskega razreda in vseh izkoriščanih ljudskih množic, v veliki meri odvisna tudi od ravnanja nas, komunistov.³

To pomeni, da se niti vprašanja o liku komunista niti vprašanja o odnosu našega komunističnega gibanja do lastne moralne zavesti in samozavesti ne moremo lotiti z naštevanjem in razvrščanjem nekakšnih običajnih moralnih vrednot, ki naj bi se po njih – v imenu tradicije mednarodnega in našega komunističnega gibanja – ravnali komunisti. Nasprotno – s kritično historično analizo dejanskega spreminjanja celotne razredne zavesti delavskega razreda in njegove zgodovinske avantgarde v naših razmerah moramo ugotavljati tudi spreminjanje in pomen moralne komponente v njej. Moramo se torej vprašati, iz kakšnih družbenih protislovij se je oblikoval in se rojeval moralni lik komunista v današnjih okoliščinah.

I. Teoretično izhodišče – historično – materialistično pojmovanje komunistične morale

Od nastanka razredne družbe dalje – torej od trenutka, ko je človek kot družbeno producirajoče bitje lahko proizvedel več, kot je sam nujno potreboval in potrebuje za svoje preživetje, in ko so si ta presežek začeli prilastiti vladajoči razredi, ostaja družbena enakost temeljna zahteva in revolucionarni cilj vse vladanih, delovnih, podrejenih družbenih skupin in razredov.

Temeljna razlika med idejnim zastavljanjem boja za ta cilj v različnih revolucionarnih utopijah in v marksizmu je v tem, da je marksizem prvič pokazal na materialni izvor ideološkosti in utopičnosti zgodnjekrščanskega ideala enakosti ljudi v revščini kot enakosti ljudi pred bogom.

¹ Friedrich Engels: Razvoj socializma od utopije do znanosti, MEID IV., Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, str. 588–602.

² Karl Marx: H Kritiki Heglove pravne filozofije; Uvod, MEID I., Cankarjeva založba, Ljubljana 1969, str. 201–208.

³ Karl Marx, Friedrich Engels: Komunistični manifest, Proletarci in komunisti, MEID II., Cankarjeva založba, Ljubljana 1971, str. 603, 604.

Marksizem je pokazal utopičnost in ideološkost zgodnjemeščanskega ideala družbene enakosti drobnih blagovnih producentov kot naravne enakosti ljudi, ki se mora izraziti tudi kot enakost ljudi pred zakoni. Marksizem je tudi odkril utopičnost ter ideološkost primitivno komunistične predstave o družbeni enakosti ljudi, ki naj bi temeljila na enakem, če je treba, tudi prisilnem delovnem prispevku posameznika k blagostanju družbene skupnosti – torej na abstrakciji od talenta in na totalnem posplošenju deprivatizacije in razčlovečenja, ki jo nosita s seboj mezдно delo in posplošitev odnosov privatne lastnine pod krinko skupne lastnine.⁴

Marksizem je namreč *dokazal*, da je materialni izvor teh utopizmov v zgodovinskem dejstvu, da je bil ves civilizacijski napredek človeštva od praskupnosti do kapitalizma zasnovan na različnih oblikah odtujevanja presežnega produkta od tistih, ki so ga neposredno ustvarili, torej posredovan z razrednim izkoriščanjem in družbeno neenakostjo ljudi in da je šele kapitalizem ustvaril – namreč s tem, da je uveljavil nenehno revolucijo v družbeni produktivnosti dela kot svoj temeljni razvojni zakon – materialni temelj, ki prvič v vsej zgodovini človeškega rodu omogoča, da utopični ideali vladanih, producirajočih razredov postanejo resničnost.

Iz zgodovine delavskega gibanja poznamo razvojne faze, skozi katere se je delavski razred prebijal iz razreda po sebi v razred za sebe. Ta proces je tako proces nastajanja in nenehne transformacije samega delavskega razreda kot proces oblikovanja njegove zavesti od utopične do sindikalistične, od sindikalistične do znanstvene razredne zavesti. V zgodovinskem razvoju kapitalizma, ki praktično in idejno poteka kot razredni boj, nastaja in se z njim vred spreminja tudi morala samega delavskega razreda in tudi morala njegovih vodilnih idejnih in organizacijskih sil, torej njegove avantgarde.

Marksistično odkritje je, da dokler so težnje vladanih razredov objektivno zgodovinsko neuresničljive, so tudi izhodi, ki jih kot rešitev iz trpljenja zatiranih ponujajo najboljše in najodločnejše glave teh razredov, nujno utopični, navidezni izhodi. Iz teh časov so se nam ohranili tudi tipični moralni liki utopičnih revolucionarjev:

- *genialni izboljševalci sveta*, ki po svoji moralni strukturi še močno spominjajo na krščanskega odrešenika, le da se borijo za uveljavitev svoje vizije nebes na zemlji s prepričevanjem mogočnikov (Fourier);

- *zarotniki*, ki poskušajo spremeniti svet z ozko skupino zvestih in na vse pripravljenih tovarišev in tako na silo osrečiti človeštvo (Blanqui);

- *doktrinarji*, ki sicer že vedo, da ne more biti sodobne revolucije brez delavskega razreda in ljudskih množic, vendar si domišljajo, da so oni tisti, ki so edini sposobni usmerjati delavski razred in ga poučevati, kako naj v takšnih okoliščinah ravna (pozni Plehanov in Kautsky).

⁴ Karl Marx, Friderich Engels: Nemška ideologija, MEID II., Cankarjeva založba, Ljubljana 1971, str. 39–49, 84–85, 90–93.

Karl Marx: Pariški rokopisi, Privatna lastnina in komunizem, MEID I., Cankarjeva založba, Ljubljana 1969, str. 329–332

Če opazujemo moralne like zgodovinskih tipov proletarskih revolucionarjev v odnosu do socialne baze, za katere življenjske interese se poskušajo bojevati, vidimo, da genialni izboljševalci sveta še ne znajo razredno jasno določiti te baze, niti ne pričakujejo uresničevanja svojih spoznanj z njeno revolucionarno aktivnostjo. Zato problema svojega osebnega moralnega zgleda sploh ne morejo teoretsko problematizirati.

Tudi zarotniški osrečevalci zatiranega dela človeštva od tega dela človeštva ne pričakujejo revolucionarne samoiniciativnosti in samoaktivnosti, ampak jo imajo namen nadomestiti z lastno revolucionarno akcijo. Njihova morala zato vsebuje samo kodeks njihovih odnosov znotraj zarotniške sekte: trdno zaupanje v voluntaristično zastavljeni cilj, brezpogojno vojaško disciplino in podrejanje voditelju, zarotniško molčečnost, pripravljenost na samožrtvovanje in osebni pogum.

Doktrinarji so v moralnem smislu še korak stran od mesijanskega in zarotniškega elitizma. Začenjajo doumevati pomen precizne opredelitve za revolucionarne spremembe zainteresiranih družbenih skupin in slojev, pomen preciznega določanja etapnih ciljev, pomen organiziranosti in taktike pri vodenju razrednih bojov. Toda, ker so prvič v zgodovini proletariata organizatorji njegovega političnega gibanja, v katerem proletariat iz potencialne prerašča v dejansko družbeno silo, in ker vsaj kot opozicija buržoaziji postajajo soudeleženi pri politični oblasti, so doktrinarji tudi prvič izpostavljeni skušnjavi, da zamenjujejo svoje karieristične ali oblastniške interese za interese delavskega gibanja, da poskušajo manipulirati z interesi in razpoloženjem proletariata, da bi hkrati ohranili svoje vodilne pozicije v njegovem gibanju in v parlamentarni udeležbi v politični oblasti buržoazije. Tu se porajajo doktrinarne ideje o avantgardi kot vzgojiteljici množic, o potrebi po vnašanju zavesti v množice, o potrebi po vzgojiteljski funkciji voditeljev avantgarde tudi v odnosu do članstva v politični stranki proletariata. To idejno dediščino oportunistične in revizionistične faze razvoja II. internacionale je za svoje potrebe in specifične okoliščine ustrezno izpopolnil Stalin v zadnjem obdobju III. internacionale.

Bistveno novo, kar sta odkrila Marx in Engels in kar je postalo trajno spoznanje znanstvenega socializma in se potrdilo v stoletju proletarskih revolucij – od Pariške komune do danes –, je:

- Osvoboditev delavskega razreda in vzpostavitev brezrazredne družbe je lahko samo stvar delavskega razreda samega.

- Teoretični pogled na družbeni prevrat se rojeva iz razrednega boja delavskega razreda samega.

- Revolucionarni voditelji tega procesa – pravi komunisti – so lahko samo tisti ljudje, ki so sposobni dognati, analizirati in predvidevati objektivno možni tok celotnega proletarskega gibanja in doseči, da se revolucionarnih možnosti družbenega razvoja zave in jih izbojuje sam delavski razred in njegovi potencialni razredni zavezniki v narodu in v svetu.

Komunist torej ni ne samotni odrešenik ne genialni rešitelj človeštva ne sektaški prevratnik in zarotnik niti oportunistični ali sektaški doktrinar, ampak tisti element v gibanju delavskega razreda, ki je sposoben potiskati to gibanje vedno dalje, ki iz analize razrednih bojov, skoz katere delavski razred sploh obstaja kot razred za sebe, odkriva revolucionarne poti povezovanja in uresničevanja kratkoročnih ciljev in celovitih interesov delavskega razreda. Je torej praktični revolucionar, ki je teoretik in praktik zato, ker je s somišljeniki organiziran kot koncentrirani um, vest in akcijska konica zgodovinske energije progresivnega družbenega gibanja samega.

Komunistična morala je prav tako rezultat in subjektivna sila zgodovinskega razvoja in razkroja kapitalistične epohe, kot je bila krščanska morala prvobitnih kristjanov zgodovinski idejni rezultat in subjektivna sila propada sužnjelastniške epohe, protestantska morala pa zgodovinski idejni rezultat boja tretjega stanu zoper fevdalizem.

Marksistična kritika v zgodovini delavskega gibanja preseženih tipov proletarskih revolucionarjev je že pri Marxu, Engelsu in Leninu zajela vsa temeljna teoretska in praktična vprašanja: odnos avantgarda – delavski razred – njegovi zavezniki in razredni nasprotniki, spreminjajoča se razredna razmerja sil v družbeni strukturi; odnos med vodstvom in članstvom v avantgardi; pomen revolucionarne znanstvene teorije razrednih sprememb za uspešno vodenje proletarske revolucije in kasnejšo socialistično graditev.

Ta kritika obsega tudi spoznanje, da je obnavljanje takih, zgodovinsko sicer upravičenih, a zdaj že preseženih tipov proletarskih revolucionarjev v kasnejšem revolucionarnem delavskem gibanju izraz njegove stagnacije, idejne dezorientacije, nazadovanja – in hkrati opozorilo, da gibanju samemu grozi poraz.⁵

Vsakokratna poznejša revolucionarna problematika lika komunista se ni mogla več izogniti raziskovanju in iskanju dogovorov prav na ta vprašanja.

II. Značilnosti morale razredov, ki se šele prebijajo na položaj vladajočega razreda – specifika delavskega razreda

Vladajoči razred je dejansko vladajoč, dokler so vsi njemu podrejeni ali vsaj od njega odvisni vladani razredi in sloji večinsko pripravljeni sprejemati njegove razredno interesno zaznamovane moralne vrednote tudi kot svoje lastne vrednote, vsaj kot moralno sprejemljivo in neizbežno prekletstvo svojega podrejenega socialnega položaja.

⁵ Karl Marx, Friedrich Engels: Cirkularno pismo Beblu, Liebknechtu, Brackeju in drugim; MEID V., Cankarjeva založba, Ljubljana 1974, str. 101–112.

V. I. Lenin: »Levičarstvo« otroška bolezen komunizma, »Levi« komunizem v Nemčiji; Voditelji – partija – razred – množice; Cankarjeva založba v Ljubljani 1974, str. 42–48.

Dejstvo, da v določeni družbi začne vse bolj prodirati spoznanje o krivičnosti, dvoličnosti, lažnivosti, skratka o zgolj razredni zainteresiranosti prevladujočih moralnih vrednot in da se začenja oblikovati nov sistem moralnih vrednot, je najzanesljivejše znamenje, da so se v tej družbi protislovja bodisi nevzdržno in brezizhodno zaostрила, bodisi da so se nove proizvodjalne sile že izoblikovale do stopnje, ko postajajo njihovi nosilci sposobni začeti proboj k oblasti in se skušajo za tak proboj konstituirati kot sila, ki je tudi moralno poklicana spremeniti vsa obstoječa družbena razmerja.

Ko se nove moralne vrednote izkristalizirajo v zavesti izkoriščanih, postanejo tista materialna sila, ki omogoči spremembo razredne narave oblasti dane družbe, saj delujejo kot odločilna subjektivna motivacija za revolucionarno akcijo množic, brez katere se ne more politično dovršiti nobena globoka socialna revolucija.

Vse družbene sile, ki so v dosedanji človeški zgodovini oporekale morali propadajočega vladajočega razreda, so v svoje moralne kodekse vpisovale stoletne težnje zatiranega človeka k družbeni enakosti, svobodi, življenju v bratstvu in sožitju – vendar so te ideale potem, ko se je njihov najvitalnejši del dejansko polastil oblasti in se konstituiral kot novi vladajoči razred, vselej uresničile le do meje in na način, ki je bil v skladu z njihovimi temeljnimi razrednimi interesi.

Prav to je bil proces, v katerem se je nova revolucionarna morala v družbeni praksi novega vladajočega razreda spremenila najprej v vladajočo ideologijo in z nadaljnjim družbenim razvojem celo v ideološko laž.

Delavski razred je prvi razred v človeški zgodovini, ki svoj revolucionarni proboj začenja zato, da bi samega sebe odpravil kot razred; ki začenja svoj politični proboj k oblasti zato, da bi odpravil vsako politično oblast; ki se konstituira v državo in v diktaturo proletariata zato, da bi odprl proces odmiranja države in da bi omogočil nastajanje resnične neposredne demokracije v združbi svobodnih proizvodjalcev.

Prav zato je delavski razred prvi razred v človeški zgodovini, ki je lahko opustil ideološko podmeno o božji ali naravni nespremenljivosti občečloveških moralnih vrednot in svoj lastni *razredni* moralni kodeks zavestno zgradil kot edini realno osvobajajoč občečloveški moralni kodeks – vendar kot kodeks, ki objektivno izhaja iz zgodovinskih okoliščin boja za brezrazredno družbo v slehernem specifičnem družbenozgodovinskem položaju.

Proletariatu ne gre več za moralne vrednote, ki bi si jih človek poskušal ohranяти zato, ker bi z njimi potrjeval svoje božje ali naravno človeško dostojanstvo, ali dokazoval veljavo kategoričnega imperativa s svojo pokončnostjo v človeških okoliščinah, ki se jim objektivno ne more izogniti. Gre mu za zavestno prisvajanje subjektivnih moralnih možnosti za vodenje in uspešno sodelovanje v procesu preseganja razredne družbe.

Šele tako lotevanje vprašanja komunistične morale – izpeljati ga je mogoče že iz temeljnih Marksovih idej – onemogoča nihilistično instru-

mentaliziranje morale, njeno spreminjanje – s katehizacijo večnih in enkrat za vselej danih etičnih postulatov in proletarcev – v deklo dnevnih političnih potreb. Nasprotno: odpira potrebo po nenehnem proučevanju in preverjanju (z vidika razvoja celote revolucionarnega gibanja delavskega razreda) iz razrednega boja samoniklo, spontano nastajajočih komunističnih moralnih vrednot.

Nastajanje takšnega razumevanja moralnega lika komunista je značilno na naše komunistično gibanje. O tem pričajo dela naših teoretikov in revolucionarjev, v katerih je vse od leta 1929 zlasti pa od leta 1937, vprašanje moralnega lika komunista eno od osrednjih praktično-političnih vprašanj.⁶

Čeprav je delavski razred prvi razred v človeški zgodovini, ki se bori za odpravo razrednega izkoriščanja in vsakršnega političnega posredništva med ljudmi, ki iz tega izkoriščanja izvira, tega procesa ne more začeti drugače, kot da se najprej uveljavi kot vladajoči razred. Uspešno pa tega procesa spet ne more nadaljevati drugače, kot da samega sebe vedno bolj odpravlja kot razred. V tem njegovem zgodovinskem protislovju so zajeta tudi vsa objektivna protislovja komunistične morale, ki so postala očitna še zlasti po oktobrski revoluciji. Spricho cilja, ki si ga delavski razred zastavlja – osvoboditvi človeka slehernega ekonomskega, kulturnega, nacionalnega, spolnega, generacijskega izkoriščanja in osebnostnega zatiranja – je njegova razredna morala dejansko občečloveška. Zaradi poti, po kateri se more ta cilj uresničiti, pa je tudi komunistična morala izpostavljena enakim nevarnostim – možnostim sprevračanja v vladajočo ideologijo in ideološko laž –, kot je to bila morala vseh prejšnjih zmagovitih revolucionarnih razredov v zgodovini.

Družbeni razvoj v vseh državah, ki so šle skozi zmagovito proletarsko revolucijo je, žal, pokazal, da notranja protislovja socialističnega razvoja izražajo tendence k sprevračanju vseh moralnih vrednost delavskega razreda in njegove avantgarde v ideološko krinko, pod katero se prelevijo lahko celo v svoje popolno nasprotje:

- družbena enakost v prisilno »enakost« v revščini,
- osvoboditev človeka v z etatizmom posredovano osvoboditev meznega dela, mezdno delo celo lahko nazaduje v militarizirano, nesvobodno, prisilno delo,
- diktatura proletariata in neposredna ljudska demokracija v diktaturo nad proletariatom, v neposredno diktaturo, etatistične in tehnobirokratske politokracije nad ljudstvom,
- proletarska solidarnost, proletarski internacionalizem, bratstvo in enotnost med narodi v hegemonijo, unitarizem, v nacionalno sovraštvo, izkoriščevalske odnose, celo v genocid,

⁶ J. B. Tito: O liku komunista, DZS, Lj. 1979, zlasti poglavji: Predanost svojemu narodu in partiji, str. (195–214) in Marksistična usposobljenost (str. 237–251).

V. Vlahović: O liku komunista, Komunist št. 1. Beograd 1946.

E. Kardelj: Pot nove Jugoslavije – Moč ljudskih množic I., DZS Ljubljana 1946, str. 110–124.

– sproščanje revolucionarnih in ustvarjalnih sil delovnih ljudi v zavi-
ranje sleherne iniciativnosti in ustvarjalnosti, če ti dve odstopata od
»uradne linije«.

Te tendence postanejo resničnost takrat, ko se glavčina proletarskega
osvobodilnega gibanja in njegova avantgarda samozadovoljno vgnezdita v
že doseženem, ko logika obrambe že doseženega zmaga nad logiko
revolucionarnega gibanja, ki mora peljati k novim etapnim ciljem.

Šele kritika stalinizma, ki so jo po letu 1948⁷ teoretsko dosledno
opravili jugoslovanski komunisti, je odprla pot za naslednjo teoretsko
posplošitev:

Socializem kot prehod iz razredne v brezrazredno družbo ni nič
drugega kot zgodovinski proces najtežje socialne preobrazbe v zgodovini
človeštva – proletarske revolucije. Spričo ogromnih nalog, ki jih ta
revolucija mora opraviti in spričo časa, ki je objektivno potreben za to, da
bi se človeštvo izvilo iz svoje predzgodovine teče ta proces kot nenehna
menjava revolucionarnih prebojev z obdobji relativnega mirovanja, stopi-
canja na mestu – celo padcev pod že doseženo v socialističnem družbenem
razvoju. Vsak revolucionarni vzpon v tem obdobju je hkrati tudi nova
konstelacija komunističnih moralnih vrednot, ki se sicer vedno strnjujejo
okrog temeljnega cilja proletariata, družbene enakosti, v kateri je svobo-
den razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodo vseh oz. družbe, v
kateri je človek človeku najvišja potreba – a je vendarle za vsako obdobje
ta konstelacija drugačna.

Za vsak novi revolucionarni razred in tudi za delavski razred je
značilno, da si mora svoj moralni kredo izbojevati ne le kot negacijo
moralne degradacije propadajočega vladajočega razreda, ampak tudi kot
negacijo moralne degradacije, samoponižanja in razčlovečenosti, ki (je)
izvira(la) in se obnavlja(la) prav iz njegove socialne podrejenosti. Tako se
splošne in še vedno veljavne obče človeške moralne vrednote vseh pretek-
lih revolucionarnih razredov, ki prehajajo na delavski razred kot njegova
zakonita dediščina, povezujejo z novimi, samo za delavski razred (na
določeni razvojni stopnji njegovega formiranja kot razreda za sebe in
njegovega samoodpravljanja) značilnimi moralnimi vrednotami. Ta kredo
pa ni niti samo enostavna negacija buržoazne moralne laži niti ne zgolj
preprosta negacija moralne degradacije zaslužjenega delavskega razreda,
ampak je hkrati tudi *zgodovinsko nov moralni projekt*, projekt moralnega
samopreseganja delavskega razreda in njegovih delavskorazrednih omeji-
tev.

V zgodovini razrednih bojev je, npr., buržoazija v svojem zgodovin-
skem razvoju skovala, ideološko uveljavila in nato do skrajnega cinizma
ohranjala svoj razredni moralni projekt. Njen začetni revolucionarni
moralni zagon ji je iztrgal iz rok in ga naprej razvil delavski razred. V
svojem delu *Zgodovinske korenine neuvrščenosti* je Kardelj dokazal, da

⁷ J. B. Tito: H kritiki stalinizma, Časopis za kritiko znanosti, št. 39–40, VIII. letnik, Ljubljana 1980, zlasti str. 7–8.

je nadaljnji razvoj človeštva odvisen predvsem od premagovanja notranjih protislovij razvoja socializma kot svetovnega procesa. Seveda poteka odslej tudi vsaka naslednja faza v moralni rasti človeštva kot moralni spopad znotraj delavskega razreda samega, kot njegova sposobnost samokritično tudi v morali preraščati lastne razvojne stopnje poti k odmiranju.

Materializirani rezultat teh teoretskih in praktičnih spoznanj jugoslovanskih komunistov je Program Zveze komunistov Jugoslavije, ki pomeni prelom s teoretsko in praktično moralno tradicijo komunistov pozne druge in pozne tretje internacionale.

Ta spoznanja so izjemno pomembna kot kriterij za presojo razrednega bistva aktualnih kritik moralnih deformacij v zvezi komunistov, ki smo jim v zadnjem času priča v naši javnosti in publicistiki.

Če pustimo ob strani vse kritike moralnih deformacij v zvezi komunistov, ki jih navdihuje klasična buržoazija protikomunistična histerija (ki je znala vse napake, nazadovanja in notranja protislovja v svetovnem in našem komunističnem gibanju kaj hitro »pojasniti« kot izpričevanje totalitarnega, humanizmu in demokraciji sovražnega bistva teoretičnih izhodišč in prakse komunizma sploh), pa je mnogo nevarnejše dejstvo, da smo komunisti »pozabili«, da resnična revolucionarna kritika teh deformacij ne more biti zgrajena niti na ahistoričnem, abstraktno humanističnem zanikanju moralne integritete našega komunističnega gibanja pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej, kot tudi ne na nostalgичnem idealiziranju nekakšnih večnih moralnih norm predvojnih revolucionarjev, borcev NOB – požrtvovalnih delavcev obnove in socialistične graditve.

Kaj je tisto, kar nas komuniste danes ovira, da bi ostali na ravni teoretičnih spoznanj, ki smo jih tako drago plačali, da bi izoblikovali takšno kritiko moralnih deformacij lika komunista, ki bi bila naravnana v prihodnost, ki bi merila na teoretsko opredelitev in uveljavljanje takega moralnega kodeksa komunistov, ki bi razredno opredeljenemu človeku (ki je hkrati začetek in konec gibanja samega delavskega razreda in vseh njegovih organiziranih socialističnih subjektivnih sil v naši družbi) danes omogočil boj za nadaljnje razvijanje socialistične revolucije, torej odnosov socialističnega samoupravljanja in družbene lastnine, bratstva in enotnosti, socialistične demokracije, enakopravnosti, integritete človeške osebnosti – ne glede na spol, raso, narodnost ali starost?

IV. Vpliv različnosti interesov znotraj delavskega razreda in zavezništev med delavskim razredom in drugimi družbenimi razredi in sloji na moralni lik komunista

Dejstvo, da je delavski razred tudi v socializmu slojevita in dinamična in sama v sebi tudi protislovna družbena skupina, da se v nobeni socialistični revoluciji in za nadaljnji razvoj te revolucije ne bojuje samo

proletariat, ampak da se z njim, z ramo ob rami, bojujejo tudi njegovi razredni zavezniki, drobni kmetje, polproletarci, drobno meščanstvo, revolucionarno opredeljena mladina, ženske in inteligenca vseh družbenih slojev – postavlja pred avantgardo delavskega razreda tudi v zvezi z moralnim prednjačenjem izjemno težke naloge.

Avantgarda si ne more dovoliti, da bi razvojno vizijo družbe gradila na napačni oceni razmerja sil v spopadih interesov v samem delavskem razredu, preprečiti pa mora tudi, da bi razredni zavezniki vnašali idejno zmedo v temeljne moralne vrednote delavskega razreda. Po drugi strani mora omogočiti, da v te temeljne moralne vrednote najprogresivnejšega dela delavskega razreda ti sloji vnesejo tisto večplastnost in moralno širino, ki delavskemu razredu šele omogočajo, da se vzpostavi prav kot nosilec najprivlačnejšega moralnega projekta. Šele pod tem pogojem zmore strniti okrog sebe vse borbene, napredne, revolucionarnega razvoja sposobne družbene skupine, brez katerih bi proletariat ostal v svojih revolucionarnih prizadevanjih osamljen in zato obsojen na poraz.⁸

Kako usodno je pravilno razreševanje te naloge, je razvidno iz dejstva, da so se velike revolucionarne možnosti v zgodovini, ki so se za delavski razred slabo končale, zlomile ob oportunistu ali sektaštvu glavnine samega delavskega razreda in njegovih vodilnih idejnih sil.

Prav zaradi dinamičnega razvoja razrednih razmerij v naši družbi je (bila KPJ oziroma) ZKJ nenehno v nevarnosti, da se vda pritisku parcialnih interesov tega ali onega dela delavskega razreda, inteligenca, srednjih slojev ali da celo povsem izgubi razredni kompas in postane sooblikovalka take ali drugačne državo-lastninske ali skupinsko-lastninske – v bistvu kapitalistične restavracije družbenih odnosov.

Ta nevarnost izvira iz dejstva, da je celoten organizacijski mehanizem avantgarde v razrednem boju osrednja strateška kota, za katere zavzetje se v celotnem obdobju socialističnega razvoja bojuje vsak parcialni interes znotraj revolucionarnih razrednih vrenj in za katere prvzem ali uničenje si prizadevajo in se povezujejo vsi razredni nasprotniki delavskega razreda in njegovih zaveznikov.

Čimbolj je delavski razred sam v sebi objektivno neenoten, interesno razklan, organizacijsko nepovezan, čim manj so trdna njegova razredna zavezništva, tem bolj dejanska postaja možnost, da avantgarda zgubi pregled nad smerjo celotnega gibanja, da kot rezultanto tega gibanja napačno opredeli ta ali oni parcialni interes.

Kopičenje subjektivnih napak zveze komunistov pri ocenjevanju konkretnih odnosov razrednih sil, razglašanje parcialnih interesov za celovite in splošne družbene interese – vse to sili zvezo komunistov, da svoja stališča uveljavlja na silo, od zgoraj navzdol, s koncentracijo in hierarhizacijo svojega organizacijskega aparata, s krepitvijo odtujenega odločanja v

⁸ E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, Razredna pozicija ZK danes (13. okt. 1969), DZS, Ljubljana 1986, str. 198–210.

vseh strukturah političnega sistema. S tem se trgajo organske vezi zveze komunistov z večino delavskega razreda in njegovih zaveznikov, saj je s političnim razglašanjem in uveljavljanjem parcialnih interesov za splošne družbene interese večinski del delavskega razreda oškodovan in deprivilegiran. S tem se zmanjšuje ugled ZK v družbi in če se zveza komunistov pravočasno ne bo korigirala, jo bo ta proces potisnil iz vloge avantgarde v vlogo priveska tehnobirokratskih tendenc.⁹

Brez živega, stalni kritiki izpostavljenega stika s celotno, za socializem in samoupravljanje opredeljeno večino v družbi, najprej vodstva, nato pa tudi članstvo zveze komunistov ostanejo brez praktičnih možnosti za teoretični pregled nad življenjskim utripom in razvojem revolucije; vse manjša postaja sposobnost ZK za revolucionarno teoretsko sintezo in praktično delovanje v množicah v vlogi revolucionarne konice njihovega gibanja. To krepi težnjo po tem, da zaživi njen organizacijski aparat z logiko osamosvojene birokracije, ki svojega interesa ne pojmuje več kot revolucionarno rezultanto vsega delavskega gibanja, ampak kot lažno ravnesje parcialnih in med sabo sprtih interesov enako odtujenih in zbirokratiziranih aparatov drugih delov političnega sistema. Namesto revolucionarne teorije ZK tako vnaša v delavsko gibanje gnil kompromis, s tem pa še večjo zmedo in neenostnost.

Očitni vdori korupcije, karierizma, oportunitizma, nacionalizma, dogmatizma, idejne mlačnosti, duhovne lenobe, rutinerstva in birokratizacije, pragmatizma in voluntarizma v zvezo komunistov nam grozijo, da revolucionarne kritike moralnih deformacij lika komunista v zvezi komunistov ne bomo mogli niti začeti, kaj šele uveljaviti v praksi vse dotlej, dokler ne odpremo teoretične diskusije o strateških točkah možne nove revolucionarne enotnosti samega delavskega razreda, o enotnosti v spremenjeni razporeditvi socialističnih sil v naši družbi in s tem o iskanju novega načina revolucionarnega delovanja zveze komunistov v spremenjenih razmerah.

Če zveza komunistov na ta teoretski in praktični izziv ne bi odgovorila pravočasno in dovolj radikalno, bi bila obsojena na zgodovinski poraz, ki bi bil za daljše obdobje tudi zgodovinski poraz komunističnega delavskega gibanja v Jugoslaviji.

⁹ E. Kardelj: Razprava na XI. kongresu ZKJ, XI. kongres ZKJ, Komunist, Ljubljana 1979.

E. Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema, Komunist, Lj., 1978, str. 9–80 in str. 176–188.

Henri Lefèbvre o sebi in dvajsetem stoletju

Komaj kaj mlajši od našega stoletja (rodil se je 1901) je doživljal in mislil vse njegove obrate in preobrate, zmage in poraze, vzpone in padce, uspešna in neuspešna prizadevanja.* Ni le njegova priča, pač pa tudi njegov sodnik. Njegova teoretska (filozofska) in politična dejavnost, njegove izkušnje in njegova usoda so mu podelili izjemno mesto, sloves, ki sega prek meja njegove domovine in traja dlje od človekovega življenja.

Sodeloval je tako rekoč pri vsem, kar se je v našem času in našem stoletju zgodilo pomembnega: v svoji mladosti se je družil z dadaisti, nato z Bretonom in surrealisti (v tem času je imel že drugačno pojmovanje družbe in revolucije), razpravljal in intelektualno sodeloval z Malrauxom, Sartrom, Nizanom in drugimi velikimi francoskimi filozofi, več kot dvajset let je bil član komunistične partije in več kot petindvajset let je bil zunaj partije, teoretsko in politično je razkrinkaval najprej fašizem, nato stalinizem, objavil zelo obsežna dela *Marksistična misel v Franciji*, *Čas sovražstva*, *Seštevek in ostanek* itn., zaradi katerih sodi med najpomembnejše mislece celotne filozofske in ne nazadnje marksistične misli.

»Kar vam bom povedal, bo nekakšen politični in teoretski testament«, mi je dejal Lefèbvre tik pred pogovorom. »Vesel sem, da lahko jugoslovanskemu občinstvu predstavim svoje ideje, svoj svetovni nazor in svoje izkušnje o svojem času. Povedal vam bom nekaj, kar nisem še nikdar in nikomur povedal.«

Na začetku pogovora je imel Lefèbvre kratek uvodni monolog, ki ga je, kot je povedal, pripravljaval vso prejšnjo noč. »Ne vem, ali gre za moje sklepe (conclusions) ali za moja prepričanja (convictions), do katerih sem prišel po zelo dolgem obdobju dozorevanja, po toliko letih razmišljanja. Prepričanja ali sklepi, kakor hočete, povzemajo moje življenje, mojo filozofsko in politično dejavnost, še več, povzemajo tudi našo dobo. Moja temeljna misel, temeljni sklep je lahko nekaj banalnega ali ne, ne vem, morda gre za novo misel ali ne, ne vem, to tudi ni pomembno. Misel pa je

* Objavljamo razgovor z znanim francoskim marksističnim filozofom in sociologom Henrijem Lefèbvrom, s katerim se je na letošnjem znanstvenem srečanju v Cavtatu pogovarjal novinar Mirko Galić (razgovor je bil objavljen v reviji Start št. 413, 127. 11. 1984, str. 10–15). H. Lefèbvre je dolgoletni znanec in prijatelj Jugoslavije; leta 1976 je bil promoviran za častnega doktorja Zagrebske univerze. S svojo obsežno publicistično dejavnostjo je mnogo prispeval k propagiranju marksizma in razvoju marksistične sociologije. Njegova najbolj poznana dela so: *Kritika vsakdanjega življenja*; *Mistificirana zavest*; *Dialektični materializem*; *Formalna in dialektična logika*; *Prispevki k estetiki*; *Aktualni problemi marksizma*; *Misel V. I. Lenina*; *Uvod v sodobnost*; *Jezik in družba*; *Pravica do mesta*.

tale: naše stoletje je čas kulturne revolucije, kulturna revolucija je v samih temeljih naše dobe, je sestavni del tistega, čemur pravimo kriza, ki pa ni le ekonomska, politična in ideološka kriza. Pravzaprav gre za transformacijo, za metamorfozo, sam ne vem, katero besedo bi uporabil, za pretres, ki sega do temeljev našega sveta, naše civilizacije, ki pretresa in razbija dane vrednote in jih poskuša nadomestiti z novimi.

Poglejte, kakšna je podoba našega stoletja. Na samem začetku, l. 1900, je vse bilo videti trdno, etabliirano. Svet so dojemali kot nekaj dokončnega, prepričani so, da je razvoj zagotovljen, da se sistem lahko izpopolnjuje, v celoti pa je stabilen. Prepričani so bili, da obstaja evropsko ravnotežje, da sta republika in demokracija pravno konstituirani, da sta znanost in njena tehnična uporaba jasno določeni, da se je izoblikovala morala, laična morala. Prepričani so bili, da je začetek 20. stoletja na trdnih temeljih. Čas – gre za čas, ki ga merimo z urami, homogeni, natanko določeni čas – prostor – evklidski, tridimenzionalni prostor, v katerem poteka naše vsakdanje življenje – dojemajo kot absolutni prostor, za umetnost pa se je zdelo, da je dobila svojo absolutno opredelitev.

Vse se je torej kazalo kot dokončno. Toda kaj se zgodi, kmalu, zelo kmalu? Potresi: 1905 rusko-japonska vojna, prva velika vojna 20. stoletja, prva ruska revolucija. Podoba stabilnosti se podira. Einstein, 1905: odkritje relativnostne teorije: čas in prostor sta popolnoma deziluzionirana, veljata samo za našo predstavo v vsakdanjem življenju, ne pa za širši prostor, za vesolje, kjer sta prostor in čas relativna. Spremeni se pojmovanje prostora in časa, ki sta se zdela nekaj let poprej čisto definitivna, to pojmovanje se spremeni, gre za novi veliki preobrat pojmovanja sveta. Malo pozneje, 1910, se spremeni slikarstvo, nastopi analitični kubizem kot novo pojmovanje prostora. Omajana sta klasični prostor in klasična perspektiva, prostor je analiziran povsem drugače. Istočasno nastopi nova glasba, glasba postane atonalna, razdre se sistem harmonije, ki je bila videti nekaj dokončnega in ki je bila povezana s pojmovanjem harmoničnega sveta. V slikarstvu se prebije v ospredje Picasso, v glasbi Schönberg. Čas, prostor, umetnost se rušijo pred našimi očmi, pokaže se nekaj temeljno novega. V istem času se krepi proletarsko politično gibanje, razcepljeno na revolucionarje, boljševike, in reformiste, menjševike, izbruhne prva svetovna vojna. Ne bom trdil, da so ti veliki pretresi sprožili vojno, vendar vojna izbruhne v svetu, ki se je že razkrajal in se gradil na drug način, vojna pa je opravila svoj delež rušenja, vendar na strahoten, neznanski način, in sicer na svetu, ki je že bil v temeljih omajan.

START: V takšnih razmerah se začne vaš itinéraire...

LEFÈBVRE: Moja starša sta šla 1900 v času svojega medenega meseca na svetovno razstavo v Pariz. Ljudje so bili prepričani, da je to podoba 20. stoletja, kakršnega so pričakovali. Bil sem otrok Svetovne razstave, tj. otrok 20. stoletja. Oče radikalni ateist, in mati, prepričana katoličanka, sta

mi omogočila dobro izobrazbo na gimnaziji »Louis Grand«, zlasti znanstveno, matematično izobrazbo. Vendar sem se z relativnostno teorijo seznanil sorazmerno pozno. Bolj me je zanimala filozofija. Vedel sem, da sta bila tradicionalna vednost, tradicionalno pojmovanje razuma zamajana med vojno, ki je bila strašna, krvava, z milijoni mrtvih. Zanimal sem se razen tega še za estetiko. Lahko si predstavljate, kako zaprepaden je lahko bil mladostnik pred Picassovo, Delaunayevo sliko ali sliko drugih podobnih slikarjev. Včasih se mi je vse zdelo absurdno, včasih pa se mi je vse zdelo vzvišeno. Zavedal sem se, da se dogaja nekaj, kar ne zadeva zgolj umetnost in kulturo, pač pa celoten način življenja.

START: Kako ste se v tem znašli, izoblikovali? Bi lahko izpostavili katere prelomne dogodke, obdobja?

LEFÈBVRE: Čutil sem, da se nekatere zadeve korenito spreminjajo. Leta 1917 sta v Zürichu v istem času bivala Tristan Tzara in Lenin, osebi povsem različnih starosti: Tzara je bil star komaj 17, Lenin pa 40 ali še več. Z njima se začne radikalna negacija: s Tzaro na področju kulture, ko formulira svoj znameniti »Dada« (»Obstaja samo še ‚Dada‘ se pravi, absurd«), z Leninom pa na političnem področju, ko je trdil, da bo revolucija radikalno spremenila družbo. Lenin in Tzara sta bila istočasno v Švici, v Zürichu, kjer je Einstein odkril relativnostno teorijo in kjer je študirala Roza Luxemburg. Zürich je bil v tistem času ustvarjalno središče Evrope. Danes nista ne Zürich ne Švica središče ustvarjalnosti, če s tem ne mislimo kopičenje denarja in profita. Toda v tistem času je Švica bila središče in od tod se je širil val radikalne negacije. Zgodaj sem se seznanil z dadaizmom, s Tristanom Tzaro sva postala prijatelja. Bolj sem bil povezan z njim kakor s surrealisti.

START: Toda družili ste se tudi s surrealisti, čeprav niste, kolikor mi je znano, sprejeli njihovega modela revolucije in umetnosti?

LEFÈBVRE: S surrealisti sem se sestajal, obstajala je skupina filozofov, ki je diskutirala z njimi; šlo je za filozofe, ki so se udeleževali njihove dejavnosti. Vendar mi, filozofi, nismo imeli enake koncepcije radikalizma kot surrealisti: surrealisti so napovedovali revolucijo s pomočjo poezije, kulture, pričakovali so družbeno spremembo s kulturnimi sredstvi. Okoli 1925 so poskušali iz surrealistov narediti kulturno in politično avantgardo. Revolucije ne sproži poezija. Nikar ne mislite, da omalovažujem poezijo.

START: Niste omahovali, ko ste se med surrealizmom in marksizmom odločili za marksizem. Kako pa ste se odločili za Komunistično partijo?

LEFÈBVRE: Vedite, da se je to zgodilo v času vojne med Marokom in imperialistično Francijo. Vsa intelektualna avantgarda je stopila v Partijo. Odločitev ni bila težka.

START: V tem času, od tridesetih let do vojne, so se na duhovni ravni pokazala številna sporna vprašanja. Kako ste se orientirali, kakšna so bila vaša stališča do teh vprašanj?

LEFÈBVRE: Ena najbolj žgočih kontroverz tistega časa je bila povezana s psihoanalizo. Nisem bil proti psihoanalizi in tudi danes nisem proti. Ogibam se samo določenemu psihoanalitičnemu dogmatizmu. Prepričan sem, danes pa bi rad to poudaril, da tudi psihoanaliza sodeluje pri obsežni spremembi kulture. Če je Marx odkril napetosti v svetu dela, je Freud opozoril na napetosti v spolnosti. Marx je poskušal osvoboditi ljudi določenih spon, družbenih in nacionalnih spon, Freud pa je hotel odpraviti, na svoj način, druge odtujitve. Ne vem, ali sta bila pri tem enako uspešna. O tem zdaj ne govorim.

START: Bržkone se niste povezali s KP zaradi odkritja psihoanalize?

LEFÈBVRE: Zame je bilo predvsem pomembno odkritje odtujitve. V KP sem stopil, ko so jo preganjali, ko so jo skoraj pognali v ilegalnost. Z vseh stani sem videl izkoriščanje, pritiske, težave, ovire. Alienacijo sem doživljal kot zgubo neke stvari pa tudi kot oviro za svobodni razvoj. Skupaj s prijatelji sem se seznanil s teorijo odtujitve pri Heglu in pri Marxu. Zato smo se približali marksizmu prav v času, ko smo se približali komunistični partiji. Takrat smo tudi sprožili razpravo, ki je danes skoraj neznana, ki so jo pozabili zgodovinarji filozofije, in sicer ob odkritju Marxovih rokopisov, ki so bili pravo odkritje, vendar ne toliko zame kakor za tiste, ki so v Marxu videli zgolj ekonomista in predhodnika planifikacije v Rusiji. Odkrili smo tudi pomembno Heideggrovo knjigo *Sein und Zeit*, objavljeno 1929, knjigo, ki je uspela v Franciji. Iz oči v oči sta si stali filozofija smrti – to je Heidegger, ki je zatrjeval, da je človek ustvarjen za to, da umre – in filozofija življenja – Marxova filozofija, ki zaupa človeku, njegovim ustvarjalnim zmožnostim. V teh letih so predvsem primerjali Marxa in Heideggro. To je čas številnih razprav, kontroverz. Res je, krog je štel le 10–15 ljudi, vendar je šlo za osebnosti, kakršni so bili Malraux, Nizan, Sartre in drugi, ki so jim bili kos. Malo je znanega o teh konfrontacijah, čeprav je diskusija med filozofijo življenja in filozofijo smrti odločno zaznamovala neko intelektualno generacijo, potrdila pripadnost in pristop k marksizmu, seveda ne brez težav, saj sta Malraux in Nizan občudovala filozofijo smrti, Sartre pa »nič«. V teh razpravah sem odkril Hegla, odkril sem vlogo negativnega na svetu, odkril sem, da kapitalizem in delavski razred hkrati producirata drug drugega in se hkrati medsebojno uničujeta. Tako sem utrdil svojo pozicijo radikalnega nasprotovanja.

START: Ali ste sredi tridesetih let v teh razpravah, ki jih omenjate, govorili tudi o stalinizmu in stalinističnih čistkah? Ali ste takrat vedeli, kaj se dogaja v ZSSR?

LEFÈBVRE: Veliko pozneje, sredi petdesetih let, sem prišel v Jugoslavijo in tu sem se natančneje seznanil s tistim, kar se je takrat dogajalo. Slišal sem o tej strahoti v vsem njenem obsegu. Konec februarja 1958 so me povabili v Vzhodni Berlin na Akademijo znanosti nekaj dni po 20. kongresu KP SZ. Tam sem dobil pred oči znameniti Hruščovov referat v nemškem prevodu. Oseba, ki mi ga je posredovala, tajnik Akademije, je imel zaradi tega veliko težav. Takrat so bili prepričani, da je konec s stalinizmom, da je vržen v vrečo za zgodovinske odpadke. vendar ni bilo tako. Ko sem se vrnil v Pariz, sem o tem pripovedoval. Žalili so me, trdili so, da sem izdajalec, renegat. Trdili so, da so Hruščovu ta referat podtaknili, da je to storila ameriška tajna služba. Ker takšne razlage nisem hotel sprejeti, so me dobesedno vrgli iz Partije.

Vodil sem opozicijo, antistalinistično opozicijo, ki pa ni ponudila nobenega političnega izhoda in je bila zelo hitro uničena. Izdajali smo majhno revijo, »Voie nouvelle« (Nova pot), v kateri smo zagovarjali številne ideje, ki so bile pozneje potrjene, denimo, kritika stalinističnega radikalizma. Zelo sem ponosen na to, da sem za to revijo napisal članek o marksizmu in informacijski teoriji, v katerem sem napovedal pomembnost informacijske teorije in informatike skoraj 30 let pred časom, ko je to postalo praktično dejstvo.

START: V tem času, ko ste pisali članek v prid informacijam, je bila stalinistična manipulacija zelo navzoča tako v vaši Partiji kakor tudi drugod...

LEFÈBVRE: No, ja. To smo drago plačali, zlasti v Franciji. Veste, ideje si včasih zelo počasi utirajo pot. Danes lahko vse vidimo, toda danes je že prepozno.

START: Ali ste bili pred vojno seznanjeni z dogodki v Moskvi. Številni pisatelji in drugi intelektualci so potovali v Sovjetsko zvezo. Kaj so povedali?

LEFÈBVRE: Ne vem. Držal sem se zase. Tudi sam sem potoval, vendar ne v Sovjetsko zvezo. Dvakrat sem šel v Nemčijo in ugotovil, da hitlerizem prodira v delavski razred. Delavski razred ni imel svoje usode v svojih lastnih rokah, usode razreda, ki ustvarja zgodovino. Tisti čas, ko sem se boril proti Lukacsovi teoriji, sem govoril, da je mogoče tudi delavski razred mistificirati. Bil sem v Ameriki s prijateljem Norbertom Gutermannom: takrat so v komunističnih krogih govorili, da kapitalistični produkcijski način zavira rast produktivnih sil. Ugotovil sem, da to za Ameriko ne drži. Tako sva lahko z Norbertom napisala knjigo *Mistificirana zavest* (La conscience mystifiée), v kateri nasprotujeva fašizmu in njegovi mistifikaciji. Mistificirano zavest sva hotela razširiti še na stalinizem, vendar sva odnehala, ker je bil v tistem času fašizem večje zlo, saj je

kazalo, da se bliža vojna. Nisva hotela zagovarjati stališča, ki bi lahko škodovala silam, ki so si prizadevale ohraniti mir in ki naj bi premagale hitlerizem.

START: Pred dvema letoma je Roger Martelli, zgodovinar KPF, objavil knjigo o 20. kongresu KP SZ. Prvič javno pove, da sta francoska Partija in njena delegacija na tem kongresu imela ta tajni referat za skrivnost.

LEFÈBVRE: Knjiga Rogerja Martellija je napredek glede na prejšnje inačice tega dogodka. Toda tudi on ne pove vsega. Ne pove, da so morali politično odgovorni ljudje tajiti resnico o tako pomembnem zgodovinskem dokumentu, ne pove, zakaj je do tega sploh prišlo, kako so lahko ljudje še naprej zaupali vase in brez strahu zagovarjali takšno laž, ne pove, zakaj so ljudi, kakršen sem bil jaz, obtoževali, da so izdajalci in zakaj so jih izključili iz Partije. Mesec ali dva meseca po 20. kongresu si lahko na poljski ambasadi v Parizu prebral tajni referat. Opozicija ni bila neinformirana.

START: S tem mislite na interno opozicijo, antistalinistično opozicijo. Katere pomembne osebnosti so sodile vanjo?

LEFÈBVRE: Bilo jih je veliko. Toda opoziciji se ni posrečilo speljati svojo pot do konca. O stalinizmu nismo smeli govoriti. Politični boj se je lahko bil okoli organizacijskih vprašanj, ne pa o nekakšnem tajnem dokumentu. V življenju komunistov mora biti vse javno, nobenih skrivnosti.

START: Celo intelektualci, kakršen je bil Roger Garaudy, so napadali KP Jugoslavije, na katero se je sklicevala antistalinistična opozicija...

LEFÈBVRE: Toda Garaudy je bil okoreli stalinist. Nekega dne mi je dobesedno rekel: »Sem drugi stalinist v francoski KP. Prvi je Maurice Thorez – to bom ostal do konca.«

START: Ni držal besede. Danes je zapustil stalinizem in prestopil v drugo religijo, v islam.

LEFÈBVRE: Vidite, to so ljudje, ki so teoretsko nedosledni, ki nimajo koncepcije. Garaudy ne ve, kaj je teoretska koncepcija, kaj je teoretska doslednost, kaj je misel. Zanj šteje samo ideologija oz. včasih tudi sree. Morda sem preoster z njim. Toda morate vedeti, da me je žalil kot nihče drug, v člankih, ki jih je takrat objavljaj, mi je pravil izdajalec, umazanec.

START: Je to sodilo v krizo marksizma tistega časa?

LEFÈBVRE: Kriza, ki je zajela predvsem Francijo, njeno KP pa sredi petdesetih let, še ni končana. Daleč od tega. Ni še vse povedano v vzrokih krize, o tem, kar se je dogajalo. Navsezadnje ni še pojasnjeno zakaj je bila KP tako oslabljena kmalu po 1956. Če ne bi bilo te krize, če bi bila KP močna, ne bi moglo priti do sueške ekspedicije, do dogodkov v Alžiriji. De Gaullov vzpon je bil seveda nasledek te krize, ker se komunistična levica ni bila zmožna postaviti po robu pritisku socialistov, ki so bili za vojno, niti de Gaullovemu prihodu. To nas bo zapeljalo predaleč, a vseeno moramo o tem govoriti, ker krize še ni konec. Le Roy mi je predlagal, naj napišem knjigo o teh dogodkih iz leta 1956, naj napišem vse svoje spomine in objavim vse svoje beležke. Odklonil sem, ker se nočem spremeniti v orodje v boju proti marksističnemu in komunističnemu gibanju, ki je že dokaj šibko. Po skoraj 30 letih polagoma okrevam.

START: Napisali ste in objavili ob koncu petdesetih let več knjig, ki se nanašajo na te dogodke...

LEFÈBVRE: Res je, vendar nisem šel do konca, nisem povedal vsega, kar bi lahko. Številni zgodovinarji mi v razpravi ugovarjajo: »Kje so dokazi?« Dokazov nimam. Nimam dokaza za to, da mi je dal tajnik Akademije znanosti DDR v Berlinu v branje Hruščovov referat. Kje je dokaz? Verjamemo samo pričevanjem, ki temeljijo na dokazu! Kaj pa ponujam jaz? To, da je prišlo v Partiji DDR v tistem času do silovitih sprememb in da so mi lahko dali tisti tajni referat. To ni dovolj? Zmeraj zahtevajo dokaze. Že dve leti kritiziram militaristično politiko zdajšnje francoske vlade. Ne verjamejo mi, ker nimam dokazov. Pravzaprav me sploh ne poslušajo. Glede te politike je splošno strinjanje. Vendar takšni konsenzi varajo. Zaviti so v mistifikacijo, so del mistificirane zavesti. Mar ni vladal takšen kosenz glede stalinizma do 1956? Izjema je bila le Jugoslavija.

START: Kako lahko kot filozof in marksist pojasnite možnost stalinizma?

LEFÈBVRE: To je ravno vsa sodobna zgodovina. Zagovarjam določeno mnenje o Stalinu in stalinizmu, ki je škandalozno: saj trdim, da je treba ločevati Stalina od stalinizma. Stalinizem je oblika fetišizma politične oblasti, oblasti, ki obvladuje znanost, misel. Sovjetski voditelji so bili stalinisti, ker so bili prepričani, da lahko ukazujejo filozofiji, znanosti, literaturi itn.; tako so, denimo, zmontirane afere Mičurin, Lisenko, češ, to je prava biologija, zmontirali so tudi zgodovino, saj so trdili, da je Stalin odkril vesolje. Stalinizem je oblika norosti, ki med sabo pomeša oblast (pouvoir) in vedenje (savoir). Kaj pa Stalin? To pa je nekaj čisto drugega. V nekem intervjuju so me pred kratkim povprašali po mnenju o njem. Odvrnil sem, da je moje mnenje o Stalinu sorodno Nietzschejevemu mnenju o Napoleonu. Stalin je hegemonija zgodovine. To velja tudi za

Napoleona. S to razliko, da je bil Napoleonov policijski minister Fouchet, ki je opravil umazano delo, o katerem zgodovinske knjige v Franciji in drugod le malo povedo. Kdo trdi, da je bila za čase Napoleona vpeljana politična policija? Skoraj nihče.

START: Toda Fouchet je to počel v Napoleonovem imenu, tako kot Berija v Stalinovem.

LEFÈBVRE: Drži. Tu gre za analogijo. Toda analogija gre še dlje. Napoleon je navsezadnje kljub vsem peripetijam vendarle razširil prostor revolucije in zadal udarec fevdalizmu v Evropi, ko je podeljeval kraljestva svojim bratom in sestram, svoji družini, ko je to počel sebi v prid, svoji oblasti v prid. Stalin je počel nekaj podobnega. V zgodovini moraš biti pravičen. Svojim prijateljem komunistom, svoji ženi pravim: »Nepravični so bili do vas. Drago plačujete stalinizem ali pa danes Afganistan, medtem ko socialisti niso plačali cene za vojno v Alžiriji ali za noro ekspedicijo v Suez. Oni se zdijo nedolžni, beli.« Zgodovina je zelo krivična. Ne bi smeli biti krivični. Vloga mislecev, torej filozofov, je, da vzpostavijo – ne bom rekel resnico (vérité) – pač pa nekakšno pravičnost (équité) v zgodovini. Velikokrat se nagibam k temu, da bi rehabilitiral Stalina, zato da bi odločneje napadali stalinizem, ki je po mojem mnenju kriv za degradacijo marksistične misli v Franciji in drugod.

START: Ali bo kdo poskušal na podoben način ločiti Hitlerja od fašizma?

LEFÈBVRE: Nikakor ne, saj ne gre za isto stvar. Stalinu v prid moramo priznati, da so njegove politične strukture prestale vojno, politične strukture hitlerizma pa so se zrušile. Propad hitlerizma ni zgolj vojaško dejstvo, pač pa tudi politično, kar zelo lepo pokaže Speer, Hitlerjev vojni minister. Šlo je za politični poraz, padec in poraz njegovih političnih struktur. Stalinove politične strukture pa so ob vseh napakah in slabostih še naprej trajale in se ohranjale. Celo zmagale so. Ko to pravim – to pa je zgodovinsko pravično – si nakopljem sovražnike z vseh strani. Toda tega mi ni mar. Vseeno mi je.

START: Antikomunistična propaganda zlasti pri vas zelo pogosto uporablja geslo, da ni razlike med Stalinom in Hitlerjem, med stalinizmom in fašizmom, da sta eno in isto...

LEFÈBVRE: To je popolnoma napak. Odnos do buržoazije in kapitala ni enak. Zadostuje, če beremo Speera. Bil je zelo pomembna oseba, njegovi spomini so eden najboljših dokumentov o hitlerizmu. Iz njih lahko zelo jasno razberemo odnos do hitlerjevskega aparata, odnos aparata Nacionalsocialistične stranke do kapitalizma. Tega v Rusiji ni bilo, tam je nekaj popolnoma drugega. Nismo še popolnoma dojeli tega obdobja. Ne razu-

mem še, kaj se je zgodilo v Nemčiji v 20. stoletju. Poskušam najti vodilno misel, s pomočjo katere bi dojel naše stoletje. Kriza je bila neznanska, ni mogoče, da ti pretresi ne bi imeli svojega deleža tudi v Nemčiji. Vendar pa to še ne pojasni, zakaj je bil lahko nemški delavski razred tako premagan.

START: V tem času pred vojno in med obema vojnoma so bili pri vas člani vaše Partije ali njeni simpatizerji zelo številni pomembni intelektualci. A kljub temu je zavest bremenila ideologija, stalinistične metode.

LEFÈBVRE: Toda vsi ali skoraj vsi so bili stalinisti. Ko sem se 1956 vrnil v Pariz, potem ko sem prebral Hruščovljev referat, so me z vseh strani žalili. Žalili, grobo so me žalili vsi veliki intelektualci, ki so danes antikomunisti, reakcionarji, ki so danes na pozicijah liberalizma, neoliberalizma. Številni med njimi – takrat so bili še zelo mladi – so me žalili, da sem izdajalec, umazanec, renegat. Dobesedno tako.

START: Bi lahko našteji imena.

LEFÈBVRE: To pa ne. Dovolj bo, če povem le eno ime, Le Roy Ladurie. Nočem se spuščati v osebno polemiko.

START: V tistem času je bil spor med jugoslovansko partijo in Stalinom deloma že končan. (Stalin je umrl, Hruščov je prišel v Beograd.) Nekateri francoski intelektualci, res, zelo redki, so podpirali boj jugoslovanskih komunistov, se spomnite?

LEFÈBVRE: Seveda, prav gotovo. Nekateri intelektualci so odkrili Tita, Jugoslavijo. Nismo prav vedeli, kaj se dogaja, marsičesa nismo poznali. Od tistega časa naprej (1948) sem hotel oditi v Jugoslavijo. Vendar so mi grozili, da me bodo v tem primeri izključili iz Partije. Ko sem prišel prvič, zdaj bo že 30 let, so me poklicali na sedež Partije in mi očitali: »Obiskal si Jugoslavijo proti naši volji. Zato boš trpel posledice.« Takrat ni bilo niti besede o izključitvi. Pred nekaj leti bi me nedvomno izključili. Takrat pa niso več govorili o izključitvi, vendar so me po 1956 v Partiji preganjali, moja partijska organizacija, ki me je podpirala, je bila pod nadzorstvom članov Centralnega komiteja. V Partiji so me preganjali politično, ideološko, pa tudi osebno. Moje težave so se začele z razsulom in težavami Kominforma, ko so voditelji KPF, zaskrbljeni zaradi takega stanja, iskali »zločinske«, »rušilne sile« opozicije pri tistih, ki so omenjali Jugoslavijo ali Stalina. Pravili so nam termiti. Saj veste, termiti so insekti, ki žro zgradbe v toplih deželah.

START: V knjigi *Une vie pour la liberté* je Jean Cassou napisal, da je bil v Jugoslaviji v času resolucije Informbiroja in da ga je zaradi tega napadel Aragon.

LEFÈBVRE: Ja, toda Cassou ni bil v Partiji. Jaz pa sem bil član partije in grozili so mi z izključitvijo, če bom šel v Jugoslavijo. Takšno je bilo stališče.

START: Izključili so vas deset let pozneje, kaj ne?

LEFÈBVRE: Ja, to je bilo 1958 po boju v bazi, ki je trajal dve leti.

START: Kaj menite danes, kdo je zgubil boj, vi ali Partija?

LEFÈBVRE: Mi, smo zgubili. Toda tudi dobili smo, saj je morala Partija priznati, da je bila kritika stalinizma opravičena in da je bil Hruščovljev referat pristen. Vendar so to priznali 20 let pozneje. O tem so govorili na tihem, počasi, diskretno. To je posledica krize, ki je zajela Partijo v Franciji, pa tudi marksizem, saj so marksizem enačili s stalinizmom.

START: Francoska Partija, njeni današnji voditelji govorijo o »zgodovinskem zaostajanju« Partije, pri tem pa mislijo na zaostajanje v procesu destalinizacije, priznavanju dognanj 20. kongresa KP SZ.

LEFÈBVRE: Res je, gre za zamudo, toda s tem nismo še nič pojasnili. Prepričan sem, da je izraz točen, vendar ne pove resnice, vzrokov, razlogov in okoliščin te zamude. To ni nobena razlaga. Sploh ne razumem, kako so lahko odgovorni opravili takšno operacijo. Zakaj? Da bi ohranili svojo premoč? Da bi ohranili svoj fetiš in fetiš Stalina, ki je bil povezan z njihovo oblastjo? Da ne bi tvegali upadanja svojega pomena? Da ne bi postali predmet samokritike? Morda še niso bili prepričani o tem, kaj se dogaja v Sovjetski zvezi? Marca 1956 sem bil na izrednem potovanju v DR Nemčijo. Tam so poznali moja antistalinistična stališča in so me povsod lepo sprejeli, celo sam sem sprejemal delegacije. V Leipzigu sem, denimo, sprejel delegacijo Politehnične šole. Dobil sem tole vprašanje: Ali mislite, da lahko historični in dialektični materializem pojasni moderno matematiko in fiziko? Ali bi zamenjali profesorje, ki v to ne verjamejo? Ta vprašanja sem dobil marca 1956 v DR Nemčiji. Prepričani so bili, da so se zadeve razrešile, da je nastopilo obdobje osvoboditve iz stalinizma. Po desetih dneh, na koncu poti, ko sem prišel iz Berlina, se je veter že obrnil: spet je bil vzpostavljen stalinizem. Prepričan sem, da so si tudi voditelji v Franciji dejali: ta veter se bo hitro obrnil, to bo kmalu prenehalo in stvari so se zaustavile. Vendar pa se to ne zaustavi tako enostavno.

START: Ste bili žrtev takšne ocene, takšnega stališča?

LEFÈBVRE: Žrtev? No ja, toda borbena žrtev, žrtev, ki se je borila. Nikdar se nisem nehal boriti, ne v Partiji ne zunaj nje. Ta boj je dosegel

višek 1968 v obliki radikalnega nasprotovanja in splošne stavke. Na to se pogosto pozabi. Tisto leto je bila organizirana splošna stavka, absolutna splošna stavka, ki je zajela celo državni aparat. Voditelji KP so nastopili proti temu gibanju. Mir je bil v tistem času zelo drag. Francoski delavski razred se je zaktiviral, ker je stopil v generalno stavko, toda njegova akcija je bila brezkoristna, ni ničesar dosegla.

START: Kakšno je bilo vaše lastno stališče v majskih študentskih gibanjih in v tem gibanju sploh? Niste bili pasivni, podpirali ste študente.

LEFÈBVRE: Ti študenti so bili moji učenci. Con Bendith je bil moj študent, moj učenec v Nanterru, na oddelku za sociologijo. Ravno ta oddelek, njegovi študenti so bili začetek tega gibanja. Tu, pri meni, so dobili nekakšno marksistično izobrazbo, katere središče je bila teorija države, kritična teorija države. Kakšno je bilo študentsko geslo? Dol s policijsko državo! S tem se je začelo veliko gibanje, ki je zajelo Francijo spomladi 1968. Študentje so bili proti policijski državi, policijska država pa je de Gaullova in Stalinova država. Tega so se naučili pri meni.

START: Generaciji '68 se ni posrečilo doseči kaj pomembnega. Pozneje je skoraj izginila, sprejela »policijsko državo«, se v njej utopila.

LEFÈBVRE: Res je, vse je pustila, bila je pasivna. Drugod je podobno. Letos, pozimi sem bil v Kaliforniji. Tudi tam se je zgodilo podobno, saj so študentje, ki so 1968 radikalno nasprotovali sistemu, danes popustili, popolnoma so se vdali. Ni jih več.

START: Veliko govorite o spremembah družbe. Kakšno vlogo naj ima pri tem marksizem?

LEFÈBVRE: Prepričan sem, da ima pomembno vlogo, ne vem pa, kakšno. Da spodbuja? Da predlaga? Da ustvarja? Ne vem še. Vse postaja problematično. To je ena od značilnosti te krize. Problemi niso samo v ekonomiji. Vse je postalo problem. Izziv je vsestranski, sam obstoj človeškega bitja, obstoj planeta je postal izziv. Izziv je torej totalen z vrsto novih protislovij. Tu so še stara protislovja, ki so se zaostрила, na primer, med bogastvom in revščino, med deželami, ki imajo v rokah produkcijska sredstva, in deželami tretjega sveta, neuvrženimi deželami, ki so brez tehnologije, produkcijskih sredstev; razmerja dominacije in izkoriščanja niso izginila, čeprav so si na vso moč prizadevali odpraviti jih. Nastopila so nova protislovja: človek je odprt v veselje, v neskončnost prostora in časa, hkrati pa se zapira v vsakdanjost, ki si ga vse bolj in bolj podreja. Tu je še protislovje med svetovno naravo komunikacije in regionalnimi, lokalnimi in nacionalnimi utesnitvami, protislovje dela in njegovega vrednotenja, nedela in zabave. Ni mogoče zanemariti nasprotja med lastnino naravnih

in življenjskih sredstev in razlaščanjem – človeka so razlastili celo njegovega telesa, njegovega znanja. To je grozno nasprotje, ki se kar naprej pogloblja in ki ga lahko zelo nazorno vidimo v eni najbolj razvitih dežel, kakršne so ZDA, kjer ljudje dobesedno drvijo za svojim telesom, za svojim življenjem. Kopičijo si znanje o spolnosti, ne znajo pa se ljubiti, ker se je njihovo telo mehaniziralo.

START: Ali se možnosti marksizma s temi novimi in starimi protislovji večajo ali manjšajo?

LEFÈBVRE: Marksizem se mora boriti. Osebnost sem prepričan, da se njegove možnosti večajo, toda pod pogojem, da se ne jemlje kot trdno etablirana doktrina, da opusti vse oblike dogmatizma, da postane boj proti slehernemu dogmatizmu, zlasti stalinističnemu, ki je pustil sledove do danes.

START: Kje je po vašem mnenju mesto ideologije? Nekateri so napovedovali njen konec?

LEFÈBVRE: V času sprememb dobijo ideologije pomembno vlogo. Dokaz: spet so oživele vse ideološke paradigme. Spet govorimo o maniheizmu, danes spet govorimo bolj kot poprej, denimo v Ameriki, o dobrem in zlu, o prijatelju in sovražniku. Govorijo o koncu ideologije, dokazujejo, da so ideologije diskreditirane. Ideologije še nikdar niso imele tolikšnega pomena in moči. Priče smo nastajanju vsakršnih ideologij, religij: islam, katolištvo, protestantizem, oživljajo vse filozofije, vse moralne smeri, naraščajo nacionalizmi, tudi rasizem se krepi. To je eno od protislovij naše dobe: konec in vzpon ideologije. To ni samo moda. Ideologije nastajajo in osvajajo ljudi, jih navdušujejo, ljudje jih poveljujejo, v njih vidijo rešitev, način življenja. Če lahko danes govorimo o množičnem fenomenu, potem je to ideologija. Zato se bojim poplave rasizma v Franciji, ker je rasistična ideologija zelo preprosta, njeno gibanje pa močno in množično.

START: Ob klasični desnici, ob skrajni desnici, ki »nosi« rasizem, se vse bolj uveljavlja t. i. nova desnica s svojo dokaj učinkovito propagando.

LEFÈBVRE: Njena propaganda je, žal, res učinkovita. Še zmeraj išče svojo ideologijo, vendar je, čeprav še ni definirana, nevarna, ker zajema množice, podobno kot maniheizem v Ameriki. V množični ideologiji se dobro ločuje od zla, svetloba od teme: mi smo svetloba, na drugi strani pa je tema.

START: Obstaja tudi nova levica. Toda ni zbrala množic, ni si pridobila javnosti.

LEFÈBVRE: Nova levica ni imela velikih ustvarjalnih zmožnosti. Ni bila dovolj dosledna pri razlagi sveta, ni dala ne novega upanja ne nove morale. Prej bi lahko rekli, da se giblje na ravni razočaranja in brezupa. Prepričan sem, da edini izhod, edino pot, bi bilo pravilneje reči, ponuja marksizem. Toda treba je obvladati tehnologijo, ne pa jo pustiti kot nekakšno samostojno in neodvisno ustvarjalno silo. Mislim, da je lahko marksistična misel izredno plodna. Da bi lahko raziskovala, da bi se organizirala in razširila med ljudstvom, potrebuje sredstva. Takšno sredstvo ostaja Partija. Zato se bojujemo proti tistim, ki hočejo rušiti Komunistično partijo, čeprav so mi zelo dobro znane napake, slabosti in zablode. Saj lahko edino Partija – pod pogojem, da se spremeni, obnovi od znotraj in od zunaj – nastopa kot posrednik med zavestjo, kritično mislijo in aktivnim ljudstvom, delavci, delavskim razredom, ne glede na to, da je zelo razpršena, razcepljena. To sem hotel povedati. Če naj sklenem: edino to je lahko nekakšen testament – ideološki, politični, teoretski in filozofski, vendar ne v navadnem pomenu besede filozofski. Uporabil bi obrazec, ki ga poznate: to je moj seštevek in ostanek. Vesel sem, da lahko vam, vaši deželi dam svoje delo. Je precejšnje, vendar razpršeno. Nekatere moje predvojne knjige so uničili Nemci, pozneje pa niso bile izdane, so tudi knjige, ki še nikdar niso bile izdane, potem knjige, ki sem jih dal založbam in ki so potem zginile, so knjige pri založnikih, pa se ne prodajajo dobro, so tudi knjige, ki so bile izključene, mislim na knjige, ki jih je izdajala Partija, so pa še knjige, ki so jih izdali založniki zunaj Partije, na primer, *Formalna in dialektična logika* (Logique formelle et logique dialectique), zdaj pa so jih prevzeli partijski založniki, natančneje »Editions sociales«. Hotel sem dati povzetek svojega dela, oblikovati nekakšno vodilno misel, da bi lahko sledili naši dobi, mojemu življenju in mojemu izkustvu. To je nekakšen zaklad, ki sem si ga dovolil podariti jugoslovanskemu občinstvu.

START: Nekateri jugoslovanski časopisi so objavili vest, da razmišljate o tem, da bi svojo zapuščino dali naši deželi. Je to res?

LEFÈBVRE: Ja, tako sem se odločil. Brez tistega, kar mi je Jugoslavija dala, ko sem bil v težavah, ko so mi grozili z izključitvijo iz Partije in ko so me izključili, bi bil zares obupan. Razumeli boste, da so še težave. Moja žena ima pravico do vse moje zapuščine. Toda najbolj si želim tega. Jugoslavija je kraj, kjer misel še naprej živi in kjer puščam tisto, kar sam mislim.

Prevedla: J. Š.-Riha

Potrošniške organizacije v predpisih in praksi

Primerjalna študija o organiziranosti potrošnikov v svetu in pri nas

1. Uvodna misel o podružbljanju varstva potrošnikov

Glavna skrb v našem samoupravnem družbenopolitičnem sistemu naj bi bila namenjena delovnemu človeku. Delovni človek se pojavlja v dveh vlogah, tj. v vlogi proizvajalca dobrin in v vlogi potrošnika dobrin. Svoje odnose bi naj delovni človek oblikoval v vseh fazah gospodarskega procesa, tj. pri proizvodnji, razdelitvi, menjavi in porabi samoupravno.

Bistvena značilnost socialističnega prava glede varstva potrošnikov je prav podružbljanje tega varstva, ki se kaže zlasti v vlogi organiziranih potrošnikov. Že sama ustava poudarja družbeno vlogo organiziranih potrošnikov ter nujnost povezovanja in usklajevanja njihovih interesov z interesi proizvajalcev. Ob takšnih določbah seveda ni mogoče trditi, da v naši družbi sploh ne prihaja do nasprotij med interesi proizvajalcev in potrošnikov. Sama ustava in tudi zakon o združenem delu (čl. 23 in 78) predvidevata omenjena nasprotja. Pač pa dejstvo, da se potrošniki organizirajo v krajevnih skupnostih v sveto potrošnikov, in da pospešujejo mehanizem dogovarjanja in usklajevanja interesov, približuje potrošniške interese interesom proizvajalcev. Zato v sedanji fazi našega razvoja varstva potrošnikov prihaja do nekakšne dvojnosti. Za varstvo posamičnih interesov potrošnikov so na razpolago bolj ali manj klasična pravna sredstva, hkrati pa prihaja do družbenoekonomske integracije potrošniških in proizvodnih (ter trgovskih) organizacij, zlasti na osnovi dogovarjanja o izbiri in kakovosti blaga in storitev, o pogojih in načinu prodaje blaga in opravljanju storitev ter o deležu potrošnikov pri prihodkih – v obliki povračila dela teh prihodkov ali v kakšni drugi obliki.

V tem sestavku nameravamo obravnavati le enega od temeljev za boljšo zaščito potrošnikov, to je njihovo organiziranost. Preden bomo obravnavali samoupravno organiziranost potrošnikov, bomo zaradi primerjave prikazali pojav in razvoj potrošniških organizacij v kapitalističnih državah.

2. Potrošniške organizacije v meščanskih državah

Potrošniška gibanja ne temeljijo na teorijah, ki bi jih odkrili posamezni misleci, ki bi želeli novo in naprednejšo družbo.¹ Porajati so se začele po francoski revoluciji, ko so korporacije v glavnem izginile in s tem tudi samodisciplina profesionalnih partnerjev, ki je bila pred tem temeljno načelo profesionalnih proizvajalcev oziroma prodajalcev. Načelo svobodne trgovine in industrije je pripomoglo k temu, da so se povečale možnosti za nepravilno poslovanje, katerega žrtve so bili potrošniki, ki so se začeli organizirati.

Potrošniške zadruge kot ena od prvih oblik potrošniškega gibanja so rojene v stihiji ekonomske revolucije, iz katere nastaja kapitalistična industrijska proizvodnja.² Po podatkih Mednarodno kooperativne alianse (ACI) se je zelo povečalo število potrošniških asociacij in njihovo članstvo, ki je že leta 1953 znašalo preko 60 milijonov.³ Danes se potrošniške zadruge uspešno borijo proti dviganju cen in služijo množicam potrošnikov kot obramba pred špekulativnimi težnjami klasične trgovine.⁴

Medtem ko v potrošniških zadrugah potrošniki sami prevzemajo opravljanje posameznih komercialnih nalog, sveti in klubi potrošnikov dajejo svojim članom možnosti, da povedo svoje mnenje in dajo svoje predloge o načinu opravljanja posameznih komercialnih nalog, kakor, npr., o organizaciji, ureditvi in delovnem času v prodajalnah, o režimu potrošniških posojil, o izbiri izdelkov in načinu ponujanja komercialnih storitev. Sveti potrošnikov so nastali po letu 1930 kot oblika aktivnega vključevanja potrošnikov v dejavnost detajlistične trgovine in obstajajo danes skoraj v vseh deželah sveta.⁵

Organizacije za varstvo potrošnikov se razlikujejo po tem, ali je težišče njihovega dela preventivno delovanje ali uveljavljanje pravic potrošnikov. Prva združenja so, npr., organizacije, ki se borijo proti porabi izdelkov, ki so škodljivi za potrošnike (npr. alkohol, mamila, tobak). Organizacije drugega tipa pa so številčnejše in pomembnejše. Borijo se za pravice in interese potrošnikov: zbujajo pri članih zavest o njihovih interesih, usmerjajo jih k sredstvom za zaščito interesov, dajejo potrošnikom informacije o izdelkih in zastopajo interese svojih članov.

Glavni nosilec mednarodne aktivnosti potrošniških organizacij je svetovna organizacija potrošnikov, ki je bila ustanovljena na konferenci v

¹ Različne oblike potrošniških gibanj in njihove organiziranosti imenujemo v sodobnih meščanskih državah s skupnim nazivom konzumerizem (Consumerism).

² O zgodovini potrošniških zadrug dobimo informacije v delu: LES COOPERATIVES DE CONSOMMATION EN FRANCE – Studija v časopisu »Liaisons cooperatives«, Paris No. 11:57, str. 3–5. Kot prvo obliko organiziranja potrošnikov lahko prav gotovo štejemo potrošniške zadruge, ki so jih začeli ustanovljati v drugi polovici 19. stoletja delavci v Angliji.

³ Podrobneje o tem: Dragutin Alfier: EKONOMIKA UNUTRAŠNJE TRGOVINE, Informator, Zagreb 1976, str. 217–218.

⁴ Podrobneje o tem: I. Jefferys: LE COMMERCE DE DETAIL EN EUROPE, Paris 1963, str. 63.

⁵ Gibanje za varstvo interesov potrošnikov se je v svetovnem merilu najprej pojavilo v ZDA in to proti koncu 19. stoletja, ko so se začele oblikovati lokalne in regionalne skupine potrošnikov in je zvezna zakonodaja izdala prve pravne akte s tega področja. Prvo združenje potrošnikov pa je nastalo leta 1936 v državi New York (Consumers Union of USA).

Haagu leta 1960 in se imenuje Mednarodna organizacija potrošniških združenj (The Internacional Organization of Consumers Unions – IOCU). Potrošniške organizacije poskušajo zaščititi potrošnika na različne načine. Tam, kjer tega ne morejo z dejstvi in s prepričevanjem, poskušajo z zakonom. V mnogih državah (npr. v ZDA, ZRN, skandinavskih državah) so bili na zahtevo potrošniških organizacij sprejeti številni zakonski predpisi.⁶

Danes skušajo v razvitih kapitalističnih deželah protislovja, ki se pojavljajo na trgu, omiliti tudi tako, da države ustanavljajo institucije, ki naj bi zastopale interese potrošnikov v njihovem imenu. Te državne (ali poldržavne) institucije imajo predvsem naslednje naloge:

- skrb vlade za organizacije, ki zastopajo potrošnike in so pri svojem delu povsem samostojne;⁷
- vzgoja in informiranost široke javnosti o tem, da obstajajo takšne organizacije, ki skrbijo za zaščito potrošnika⁸ in
- možnost (kompetenca) takšnih organizacij za zaščito potrošnikov, da se upirajo pritiskom močnejših proizvodnih in poslovnih interesov proizvajalcev in trgovcev.⁹

Danes se v svetu teži k temu, da bi bil vpliv potrošnikov oziroma njihovih organizacij čim večji na vseh področjih, ki se nanašajo na preskrbo prebivalstva. V nekaterih meščanskih deželah predstavniki potrošnikov tudi sodelujejo pri izdelavi osnutkov zakonskih predpisov, ki se nanašajo na varstvo potrošnikov.

Za različne družbenoekonomske sisteme so značilni različni postopki v zvezi z zaščito potrošnikov in zato tudi temu primerni rezultati. Ugotovimo lahko, da v nekaterih državah varstvo potrošnikov šele prihaja iz pristojnosti privatnih društev v pristojnost državnih teles, medtem ko je to področje drugod že več desetletij v popolni pristojnosti državnih oblasti, oziroma v večini držav so organizacije, ki skrbijo za zaščito potrošnikov, organizirane v zasebnih in državnih telesih (mešani sistem).¹⁰

⁶ O organizacijah za zaščito potrošnikov in pravnih predpisih v nekaterih državah glej dela: J. Meynand: L'INFORMATION OBJECTIVE DU CONSOMMATEUR, Publication de l'OECD, Paris 1961; COUNTRY REPORTS: United Kindom, OECD Seminar Alcala de Henares, Spain 1975, str. 1–7; COUNTRY REPORTS: Norway, OECD Seminar Alcala de Henares, Spain 1975, str. 1–24 (CT 5781-14); COMMERCE ET CONSOMMATION AUX ETATS-UNIS: Centre d'etudes du commerce, Paris 1953; Oscar Gaeta: LA COOPERAZIONE PER LA DIFESA DEL CONSUMATORE, Collana di documenti cooperativi, Editrice Cooperativa 1967, Vol 27, str. 101; Michel Wiewiorka: L'Etat, le patronat et les Jeleni Vilus: Zakonsko reguliranje položaja potrošca v Švedskoj, Institut za uporedno pravo, Strani pravni život, ser. D. br. 97, Beograd 1977.

⁷ Npr.: Na Švedskem »Ombudsman«, ki zastopa individualnega državljana, ki se želi pritožiti pri vladi ali kakšni drugi veliki organizacijski enoti (npr. državna univerza, velika korporacija ipd.) in doseči razsodbo.

⁸ Npr.: Državni institut za obveščanje potrošnikov na Švedskem (Konsumentinstitutet) Državni cenovni in kartelni urad na Švedskem (Statens Prisoch Kartellnämnd).

⁹ Npr.: »Ombudsman« na Švedskem, ki ne deluje le represivno (npr. tržno sodišče), ampak tudi preventivno in sicer v tem smislu, da v sodelovanju s podjetji, znanstveniki, strokovnjaki in strokovnimi organizacijami oblikuje smernice za delovanje podjetij na trgu, ki jih le-ta, kot kažejo izkušnje, tudi upoštevajo.

¹⁰ Za varstvo interesov potrošnikov se v svetu torej ukvarjata predvsem dve veliki skupini subjektov. Na eni strani so to organizacije potrošnikov oziroma združenja potrošnikov, ki imajo individualno ali (in) kolektivno članstvo, na drugi strani pa vladni in parlamentarni organi, od državne do lokalne ravni, ki sodelujejo pri sprejemanju zakonskih predpisov s področja potrošnje, skrbijo za njihovo izvajanje in ga kontrolirajo.

Za primerjavo podajamo nekatere novejšje podatke v delovanju varstva potrošnikov v nekaterih kapitalističnih državah.

Japonsko potrošniško gibanje tvorijo ženske organizacije, ki štejejo prek 15 milijonov aktivistk. Učinkovitost teh organizacij se kaže predvsem v organiziranju stavk zoper dvigovanje cen in zoper politiko forsiranja luksuznih izdelkov (borba zoper potrošniško družbo!)¹¹

V Združenih državah Amerike so, kakor smo že omenili, številne potrošniške organizacije – od zasebnih, pol zasebnih do državnih institucij. Govorimo lahko o potrošniških organizacijah, ki se politizirajo. Vse to pomeni, da imajo ameriška podjetja vztrajno potrošniško gibanje z borbena podlago, ki ga morajo upoštevati, če želijo zavarovati svoje lastne interese (povezovanje marketinga s konzumerizmom).

V Združenih državah skrbijo za varstvo potrošnikov torej federalni programi, državni programi, lokalni programi in privatni programi. Učinki teh potrošniških organizacij se kažejo predvsem v vplivanju na vedenje potrošnikov (njih vzgojo in informiranje) in v vplivanju na marketing (na subjekte, ki proizvajajo oziroma prodajajo proizvode oziroma storitve).¹² Potrošniške organizacije v Združenih državah Amerike so od podjetnikov prek svojih mehanizmov zahtevale predvsem naslednje ukrepe:¹³

- ustanovitev oddelkov za vprašanje potrošnikov;
- pravila usklajevanja med proizvodnjo in prodajalci, da bi prišlo do kar najbolj kakovostnih uslug;
- izobraževanje vseh, ki so vključeni v trgovsko verigo, da bi se pospeševanje porabe kar najbolje usmerjalo;
- planiranje cen kot posebno nalogo proizvodnih podjetij.

Potrošniški instituti kakor tudi potrošniška združenja se poslužujejo vseh svojih mehanizmov, da navedene ukrepe uveljavijo.¹⁴

V Združenih državah je ena od najpomembnejših institucij za varstvo potrošnikov »Ameriški svet za interese potrošnikov« – »The American Council on Consumer Interests« – v nadaljevanju ACCI.

Službe, aktivnosti, programi in publikacije institucije ACCI so v glavnem usmerjene k izobraževanju, vzgoji, osveščanju in usmerjanju potrošnika. Kadri oziroma osebje sveta ACCI, ki deluje na tem področju, so visoko strokovno usposobljeni in specializirani. V ta namen prirejajo zanje posebne tečaje, urjenja in specializacije, kar omogoča, da dobijo potrošniki vedno sveže informacije. V svetu lahko sodelujejo tudi nečlani (14% članstva). Poseben položaj in vlogo imajo publikacije ACCI za izobraževanje potrošnikov, ki so zelo koristne in visoko cenjene. Potrošnik lahko posega po literaturi, ki jo potrebuje. Takšne akcije so npr. pri

¹¹ SNAGA KOJA RASTE – Potrošaški pokret u svetu – članek brez avtorja, preveden iz časopisa »Libre service actualités«, Nova trgovina, št. 8-9 1978, Beograd, str. 427.

¹² Podrobneje o tem: Bloom Paul N., Silver Mark I.: CONSUMER EDUCATION – Marketers take heed, Harvard Business Review, Boston (Mass., št. 54 1976), str. 32-36, in 40-42.

¹³ Podrobneje o tem: B. Tietz: KONSUMENT UND EINZELHANDEL, 1. in 2. del, Lorch-Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1973, str. 1690.

¹⁴ Prav tam, str. 1692.

nas zelo redke, saj za predpise iz tega področja potrošnik skoraj da ne ve oziroma ga nihče nanje ne opozarja.

Posebno pozornost posvečajo raziskovalnim programom in raziskavam, pravtako pa se organizacija tesno povezuje z drugimi organizacijami pri izmenjavi idej in informacij (to jim omogoča regionalna organiziranost, člani sveta so iz petdesetih združenih držav). Svet ACCI je programsko usmerjen tudi v naprej, saj proučuje in širi teoretične osnove razvoja potrošništva, krepi izobraževanje in razvija boljše rešitve na tem področju.¹⁵

Najpomembnejše naloge institucije ACCI torej so:

- seznanjanje članov o zadnjih razvojnih dosežkih na področju porabe in varstva potrošnikov;
- vzpodbujanje boljših in učinkovitejših metod izobraževanja potrošnikov na področju njihovega varstva;
- razširjanje in vzpodbujanje izmenjave idej in dognanj med profesionalci, ki skrbijo za varstvo potrošnikov;
- vzpodbujanje in pritegovanje novih profesionalcev.

Za potrošniška gibanja v Veliki Britaniji je značilno, da se bije bitka med podjetniki in temi gibanji, ki dobivajo vse večji ugled in pomen. Več kot 1.150.000 britanskih potrošnikov je včlanjenih v Združenje potrošnikov, katerega glavna naloga je testiranje izdelkov široke porabe in sprotno objavljane ugotovljenih rezultatov. Kljub temu, da ima tudi svojo zagretostjo za varstvo potrošnikov to gibanje iz leta v leto večji pomen, ne teži k politizaciji, kar je značilno za ameriška potrošniška gibanja.¹⁶

Za Švedsko, kakor smo že omenili, je značilno, da je potrošnik pritegnjen v vseh institucijah, ki so namenjene za varstvo potrošnikov (kot sta npr. institucija OMBUDSMAN in posebno SODIŠČE ZA TRG).

Za Švico lahko trdimo, da je v pogledu varstva potrošnikov ena od najbolj naprednih držav. Za varstvo potrošnikov skrbijo združniki, sindikalisti in gospodinje. Pomemben je švicarski institut za proučevanje gospodinjstev, katerega glavna naloga je primerjalno testiranje proizvodov in objavljane rezultatov v biltenu »SIE FÜR SIE« (»Od vas, za vas«). Razen izdelovanja primerjalnih testov je aktivnost švicarskih organizacij usmerjena v varstvo potrošnikov na področju politike cen.¹⁷

V Zvezni republiki Nemčiji je najmočnejši »SINDIKAT POTROŠNIKOV«, ki deluje že od leta 1953. Deluje tudi več institutov, ki proučujejo porabo dobrin in varstvo potrošnikov. Aktivnost potrošniških gibanj, ki jih financira državni proračun, se izraža tudi na njihovih kongresih ter v

¹⁵ Podrobneje o tem: THE AMERICAN COUNCIL ON CONSUMER INTERESTS, Its activities and future development. (Von) Carole J. Makela (u.a.) str. 117–127 v The Journal of Consumer Affairs American Council on Consumer Interests (Madison-Wis.), št. 13 1979.

¹⁶ Podrobneje o tem v delu – SNAGA KOJA RASTE, že navedeno delo, str. 428.

¹⁷ SNAGA KOJA RASTE – Potrošaški pokret u svetu, članek brez avtorja, Nova trgovina, št. 11 1978, Beograd, str. 556.

občutno politiziranih publikacijah, ki imajo močan vpliv na proizvodnjo in trgovino, ki se morata prilagajati interesom potrošnikov.¹⁸

Za Zvezno republiko Nemčijo lahko trdimo, da sodi zaščita potrošnika med najbolj aktualne pravno politične teme današnjega časa. Zaščita potrošnika je potrebna zato, ker so ponudniki močnejši in tudi bolje informirani in organizirani kot potrošniki. Nemaleokrat se poslužujejo dvomljivih propagandnih metod in enostranskih tržnih pogojev. Njihova tržna moč se povečuje z naraščajočo koncentracijo podjetij in dogovori o omejevanju konkurence.

Zaščita potrošnikov je zato potrebna na zelo različnih področjih in glede številnih vprašanj. Ob mnogoterih aktualnih problemih lahko v nadaljevanju omenimo le nekaj posebej pomembnih:¹⁹

- varstvo potrošnika pred napakami in nevarnimi izdelki;
- varstvo pred nepošteno reklamo;
- varstvo pred nepoštenimi poslovnimi pogoji...
- varstvo pred previsokimi cenami;
- izpolnjevanje individualnih potrošnikovih zahtev.

V Zvezni republiki Nemčiji dajejo potrošniška gibanja v zadnjem času velik poudarek varstvu potrošnikov z informiranjem. Ugotovili so, da ima informiranje pomembno vlogo, ki pa je bilo doslej že večkrat precenjeno. Poseben pomen pripisujejo v tej državi možnostim informiranja (kdo so informatorji, se pravi, ali ponudniki sami, njihovi konkurenti, *potrošniška združenja*, javne institucije ali sredstva javnega obveščanja) ter mejam informiranja (učinkovitosti informiranja).

Raziskave so pokazale, da so potrošniki informacije sicer navdušeno pozdravili, niso jih pa uporabljali. Na splošno je sedaj relativno malo potrošnikov, ki bi si bili pripravljene ustvariti zadovoljiv pregled nad trgom z iskanjem informacij. Sicer se dá sklepati, da se bo dovzetnost potrošnikov za zbiranje informacij sčasoma povečala, če bi se ti temeljiteje usposobili za to (z obveznim šolanjem in s pomočjo sredstev javnega obveščanja).

Poudariti še moramo, da bi naj bil v Zvezni republiki Nemčiji Zvezni kartelni urad (Das Bundeskartellamt) najvišja zaščitna oblast za potrošnike. Individualno zaščito je potrebno izboljšati zlasti na področju pravnega svetovanja in anuliranja pogodb, do katerih prihaja zaradi njenih kršitev. Zaščita potrošnikov postaja v tej deželi socialno-državna zahteva.²⁰

V Avstriji so sprejeli Zakon o zaščiti potrošnikov 1. 10. 1979. Tudi v tej deželi ločimo državne organe (utemeljene na učinkoviti zakonodaji) in privatna telesa za zaščito potrošnikov.²¹

¹⁸ Prav tam, str. 557.

¹⁹ Podrobneje o tem: Eike von Hippel: VERBRAUCHERSCHUTZ DURCH INFORMATION? – Möglichkeiten und Grenzen, Zeitschrift für Universität Wien, št. 19, 1978, 2, str. 110–115.

²⁰ Podrobneje o tem: Norbert Reich, Klaus Tonner, Hartmut Wegener: VERBRAUCHER UND RECHT, Verlag Otto Schwartz, Göttingen 1976, str. I–III.

Naloge državnih organov se v bistvu ne razlikujejo od nalog organov v drugih meščanskih državah. Zasebna zaščita potrošnikov se izvaja prek prostovoljnih potrošniških organizacij za varstvo potrošnikov. Njihove naloge se nanašajo predvsem na:

- cilje (smotre) društev za obveščanje potrošnikov;
- delovni način društev za obveščanje potrošnikov (primerjalni testi, svetovanja pri nakupih, uradi za pritožbe);
- obveščanje potrošnikov o rezultatih dela potrošniških organizacij (preko radija in TV; dnevnih časopisov);
- načrte za prihodnji razvoj (predvsem povečati vlogo in položaj potrošnika nasproti ponudnikom).

V primerjavi z ZDA, Veliko Britanijo in Zahodno Nemčijo je Francija v zamudi glede potrošnikove zaščite.

Leta 1966 so ustanovili v Franciji nacionalni inštitut za potrošnjo, ki pomeni organizacijo potrošnikov, javne oblasti in strokovnjakov.

V Franciji obravnavajo zaščito potrošnikov iz dveh vidikov. Najprej potrošnika kot žrtev prevar, ki jih ugotovijo na tržišču proizvodov in storitev. V tem primeru mu pride zakonodajalec na pomoč s svojim avtoritativnim sistemom, ki omogoča, da lahko proizvajalce in trgovce kazensko obravnavajo. Večkrat pa je takšen preprečevalni sistem neučinkovit ali neprimeren. Po drugi strani organizirajo potrošniki svojo lastno zaščito, saj so številčno dovolj močna skupina. Tako se začne dialog med strokovnimi delavci iz proizvodnje in trgovine ter potrošniki. Posledica tega je, da morajo javne oblasti ustanoviti ustrezne institucije, v katerih lahko različni gospodarski subjekti (proizvajalci, posredniki in potrošniki) sprejemajo skupaj dogovorjeno politiko o potrošnikovi zaščiti. Tako se v gospodarski družbi potrošnik ne pojavlja le kot žrtev, temveč tudi kot resnični poslovni partner.²²

Tudi organizacije potrošnikov v Franciji imajo številne cilje. Najpomembnejši med njimi so: oblikovati zavest o ciljnih gibanja; posredovati potrošnikom moč in pooblastila; jim pomagati; jih organizirati; jih informirati; ustvariti javno mnenje o problemih, s katerimi se potrošniki ukvarjajo.²³ Glede na poreklo in pomen potrošniških združenj lahko ugotovimo, da imajo te organizacije poseben vpliv na: obnašanje družin in posameznikov, ekonomske in komercialne akcije, pravno pomoč, izobraževanje ekonomskih subjektov, ekologijo in zaščito človekovega okolja.²⁴

O učinkovitosti varstva potrošnikov v Evropi (21 držav članic) je razpravljajal »SVET EUROPE« (»COUNCIL OF EUROPE«) v Stras-

²² Podrobneje o tem: Helmut Schmalzl: DIE KONSUMENTENVERTRETUNG IN ÖSTERREICH – EINE STUDIE ÜBER DIE WIRKUNGSWEISE DER ÖSTERREICHISCHEN VERBRAUCHERSCHUTZINSTITUTIONEN. Diplomarbeit am Institut für Volkswirtschaftslehre, III der Wirtschaftsuniversität Wien z dne 18. 4. 1980, Matrikel – Nr. J. 157110321.

²³ Podrobneje o tem v delu: Gérard Cas: LA DÉFENSE DU CONSOMMATEUR, Presses Universitaires de France, 108, Boulevard Saint-Germain, Paris 1975, str. 1–14.

²⁴ EUROPA I INTERNACIONALA POTROŠAČA – Potrošački pokret u svetu – brez avtorja, Nova trgovina, št. 11 1878, Beograd, str. 558.

²⁴ Več o tem prav tam, str. 558–559.

bourgu leta 1979.²⁵ V poročilu o sodelovanju potrošnikov v uradnih in poluradnih telesih in predstavištvu potrošnikov v standardnih telesih navajajo, da so razpravljali predvsem o naslednjih vprašanjih:²⁶ o splošnem pregledu; o temeljnem namenu institucionalnih mehanizmov za sodelovanje; o metodah sodelovanja potrošnikov; o relativni učinkovitosti metod sodelovanja; o potrošniškem sodelovanju v mednarodnih standardnih telesih; o nadaljnjem uresničevanju zastavljenih ciljev.

Glede rezultatov varstva potrošnikov lahko torej ugotovimo, da so ti rezultati v posameznih deželah zelo različni in odvisni od družbenopolitičnega in ekonomskega ter pravnega sistema. Pri vseh teh sistemih pa je mogoče ugotoviti, da obstajajo nasprotujoči si interesi med proizvajalci, trgovci in potrošniki, katerih žarišče so temeljna nasprotja kapitalističnega načina proizvodnje, kjer je dobiček temeljni motiv ekonomskega delovanja. Teh nasprotujočih si interesov v našem samoupravnem socialističnem tržno planskem gospodarstvu ne bi smelo biti, ker naj bi bili interesi proizvajalca samoupravljalca v združenem delu, ki je hkrati tudi potrošnik, istovetni.

Kljub vidnim uspehom potrošniških organizacij v razvitih kapitalističnih deželah lahko ugotovimo, da so potrošniki skoraj vedno bili premalo organizirani in relativno neuki v primerjavi s proizvajalci in trgovci, ki imajo vedno na razpolago tehnične strokovnjake in strokovnjake za zakonodajo. Vzrokov za takšno pasivnost je v kapitalističnem delu sveta več.²⁷ Med njimi so npr. tile:

- potrošniki niso vedno organizirani in se tudi ne znajo organizirati;
- učinek organiziranosti podjetij je v primerjavi z organiziranostjo potrošnikov veliko večji;
- potrošniki so pogosto sami krivi, da postajajo žrtve trga, ker se prepuščajo zunanjim vplivom mode in propagande tudi takrat, kadar jim to ne bi bilo potrebno.

Na podlagi omenjenega lahko sklenemo, da imajo danes potrošniške organizacije v meščanskih državah vpliv na vodstvo potrošnikov. Ta vpliv se kaže tudi v učinkovitosti pravnega urejanja varstva potrošnikov.

Pravno urejanje varstva potrošnikov obstaja v večini gospodarsko visoko razvitih držav, vendar bi bilo zmotno mišljenje, da pri njegovem uresničevanju ni problemov. Problemi nastajajo iz več razlogov. Najpomembnejši med njimi so: službe državne uprave, ki se ukvarjajo s problemi potrošnikov, niso dobro organizirane, kadrovske usposobljene in ne razpolagajo s primernimi finančnimi sredstvi, da bi učinkovito

²⁵ Zakon Sveta Evrope so podpisali v Londonu 6. 5. 1949. Članice so: Avstrija, Belgija, Ciper, Danska, Zvezna republika Nemčija, Francija, Grčija, Irska, Italija, Lichtenstein, Švica, Turčija in Združeno kraljestvo Anglije.

Cilj Sveta Evrope je doseči večjo enotnost članstva glede varstva potrošnikov, uresničevanja idealov in načel za skupen ekonomski in družbeni napredek. Cilji se uresničujejo prek organov SVETA v diskusijah o vprašanjih ekonomskega, družbenega, kulturnega, znanstvenega, pravnega in socialnega napredka.

²⁶ Podrobneje o tem: CONSUMER PROTECTION – Consumer consultation and participation in official and quasi-official bodies, Concil of Europe, Strasbourg 1979, str. 5–20.

²⁷ Dragutin Alfeir; že navedeno delo, str. 216.

uresničevale svoje naloge. Zato obstaja precej problemov pri uporabi zakonov v sami praksi.

3. Oblike organiziranja v SFRJ do 1971

Za predhodnico organiziranja potrošnikov pri nas lahko smatramo družbene kontrole v obliki institucije »ljudskih inšpektorjev« v odbodu sistema racionalizirane zajamčene preskrbe prebivalstva. Ti »inšpektorji« so organom oblasti pomagali pri ukrepanju zoper nepravilne oblike distribucije blaga (špekulacije) na škodo države in potrošnikov. Omeniti moramo, da večjih uspehov pri delu teh »inšpektorjev« – volonterjev takrat nismo mogli pričakovati, ker je bil za tedanje razmere značilen vpliv administracije, ki so ji ti inšpektorji pripadali kot »brezplačni privesek«.

Na sarajevskem (III.) kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije je bil sprejet sklep, ki je zahteval uvajanje primernih elementov družbenega upravljanja v trgovini z zagotovitvijo materialne zainteresiranosti potrošnikov.²⁸

Ta sklep sindikata je bil izhodišče za izdajo zvezne »Uredbe o trgovanju, trgovinskih podjetjih in trgovinah« in na njeni podlagi smo začeli obvezno ustanavljati svete potrošnikov, katerih namen je bil s sodelovanjem potrošnikov krepiti družbeno kontrolo v trgovini.²⁹ Ti sveti potrošnikov, ki so jih pri posameznih trgovinah, zlasti živilske stroke (ali tudi za več trgovin) ustanavljali občinski ljudski odbori z odločbo, niso mogli uspešno razviti svoje dejavnosti, ker ni bilo povsem jasnih smernic glede njihove vloge, predvsem pa njihove pristojnosti v odnosu do organov delavskega upravljanja v trgovini.

Prvi sveti potrošnikov so začeli delovati v letu 1956. Njihovim kontrolnim nalogam mnogi trgovci in njihov vodstveni kader niso bili naklonjeni. Bilo je tudi mnogo primerov, da so poslovodje in delavski sveti takratnih trgovskih podjetij razumeli vlogo svetov potrošnikov kot vmešavanje v notranje (tudi samoupravne) razmere podjetij. Spočetka so tudi sveti potrošnikov pričakovali predvsem različne materialne ugodnosti pri nakupih blaga, ki jih je delno določala sama uredba (vendar brez upoštevanja takrat še skromnih materialnih možnosti). Nekateri sveti potrošnikov so kljub nejasni usmeritvi in kljub temu, da njihove vloge po trgovskih podjetjih niso razumeli, še kar vztrajno in uspešno delovali.

²⁸ Ta kongres je bil aprila 1955 v Sarajevu. V enem od sklepov je določilo: »Storitveni značaj trgovine in zainteresiranost potrošnikov za njeno delo zahtevajo uvajanje primernih elementov družbenega upravljanja v trgovini z zagotovitvijo materialne zainteresiranosti potrošnikov...«

²⁹ Uredba je bila objavljena v Ur. l. SFRJ, št. 37/55, katere 52. člen je določal: »Občinski ljudski odbor lahko določi, da se za trgovska podjetja in trgovine na območju občine ustanovijo sveti potrošnikov. Občinski ljudski odbor je dolžan ustanoviti svet potrošnikov, če podjetje oziroma trgovina to zahteva. Občinski ljudski odbor določi s svojo odločbo, za katera trgovska podjetja in trgovine (trgovske stroke) se ustanovijo sveti potrošnikov.

Svet potrošnikov se lahko ustanovi za posamezna trgovska podjetja oz. trgovine ali pa za več podjetij in trgovin. 53. člen Uredbe pa je določal: Sveti potrošnikov kot organi družbene kontrole imajo pravico kontrolirati poslovanje trgovinskega podjetja oz. trgovine in predlagati ukrepe za izboljšanje njihovega poslovanja.

Zaradi omenjenih slabosti so bile v večini primerov opravljene številne spremembe nalog svetov potrošnikov in prilagajanja pogojem dela in upravljanja v takratnih trgovskih podjetjih. Svetom potrošnikov je v njihovem štiriletnem obstoju ostala le še omenjena (do leta 1960) posve-tovalna vloga pri organih upravljanja trgovskih organizacij, pomanjkljivo pa so bile opredeljene pravice in v zvezi z njo neurejena vprašanja odgovornosti teh svetov. Tako je večina svetov potrošnikov prenehala delovati prav zaradi tega, ker ni našla razumevanja in pomoči za odprav-ljanje pomanjkljivosti pri preskrbi niti pri trgovskih podjetjih niti pri pristojnih svetih za blagovni promet občinskih ljudskih odborov.³⁰

Uredba iz leta 1955 je bila razveljavljena s temeljnim zakonom o blagovnem prometu, ki smo ga sprejeli leta 1962. Prav tako je bil že leta 1963 razveljavljen temeljni zakon o stanovanjskih skupnostih, ki je opredeljeval koordinirano delo teh skupnosti s sveti potrošnikov, vendar zopet le v trgovini in gostinstvu. Ta proces je potekal v demokratičnem centralizmu, ko je interese proizvajalcev in potrošnikov zastopala država.

S krepitvijo vloge trgovine po družbenoekonomski reformi leta 1965 so začeli sveti potrošnikov še bolj izgubljati na pomenu. To toliko bolj, ker je trgovina celo dosegla sistemsko privilegiran položaj, v katerem je lahko »zastopala potrošnike« pri uveljavljanju njihovih pravic.³¹

Z razvojem krajevnih skupnosti v letu 1970 je zamisel o varstvu interesov potrošnikov ponovno oživila. Na pobudo »Zvezne konference krajevnih skupnosti in družine« je bil v novembru 1970 v Osijeku podpisan prvi družbeni dogovor o poslovnih normah med sveti potrošni-kov oziroma krajevnimi skupnostmi v Osijeku in tamkajšnjimi OZD, ki se ukvarjajo z blagovnim prometom. Temu zgledu je sledilo več podobnih dogovorov v drugih mestih Jugoslavije. V Sloveniji so bili glede organizi-ranja in delovanja svetov potrošnikov med prvimi v Ljubljani.

4. Organiziranost potrošnikov v SFRJ po letu 1971 do danes

Po letu 1971 so bile začete širše družbene akcije za poživitev samou-pravne organiziranosti potrošnikov.³² Ustavi SFRJ in SR Slovenije, ki sta bili sprejeti leta 1974, sta poudarili novo družbeno vlogo organiziranih potrošnikov ter nujnost povezovanja in usklajevanja njihovih interesov z interesi združenega dela.³³

³⁰ Vzrok za takšno nerazumevanje lahko iščemo tudi v ugotovitvi, da so običajno svete za blagovni promet pri občinskih ljudskih odborih sestavljali v glavnem direktorji takratnih trgovskih podjetij.

³¹ To tutorstvo naj bi prenehalo z uveljavitvijo ustavnih dopolnil leta 1971 oziroma ustave SFRJ iz leta 1974, vendar so kljub temu bile, npr., trgovinske organizacije združenega dela še v letu 1980 sopolisnice sporazumov o spremembah zadržanih cen v svojem imenu in predvsem v imenu kupcev – potrošnikov (glej npr. Ur. l. SFRJ, št. 72/80).

³² Med najpomembnejše akcije lahko uvrščamo npr. »Celovit sistem samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja v komuni« (november 1972); dalje skupni poziv Zvezne konference SZDL Jugoslavije, sveta Zveze sindikatov Jugoslavije, zvezne konference Krajevne skupnosti in družina ter Gospodarske zbornice Jugoslavije, delavskim svetom vseh TOZD trgovine in drugih storitvenih dejavnosti ter proizvajalcem drugih vrst potrošniških dobrin, naj sklenejo družbeni dogovor z občani – potrošniki v okviru krajevnih skupnosti in občine, (avgusta 1973); »Leto kakovosti 1973«; »November 1973 – mesec potrošnikov« itd.

³³ Ustava SFRJ je bila objavljena v Ur. l. SFRJ, št. 9/74. Ustava SR Slovenije je bila objavljena v Ur. l. SRS, št. 7/74.

Po ustavi SFRJ je krajevna skupnost eden od temeljev sistema samoupravljanja v SFRJ. Ustava v svojem 1. odst. 114. člena določa: »Delovni ljudje in občani v naselju, delu naselja ali v več povezanih naseljih imajo pravico in dolžnost, da se za uresničevanje določenih skupnih interesov in potreb samoupravno organizirajo v krajevno skupnost.« Ta določba med drugim predpisuje, da delovni ljudje in občani v krajevni skupnosti odločajo o uresničevanju svojih skupnih interesov tudi glede varstva potrošnikov. Prav tako je ustava SFRJ načelno določila v 4. odst. 43. člena razmerje med organizacijami potrošnikov in organizacijami združenega dela, ki se ukvarjajo s prometom blaga in storitev za neposredno porabo. To razmerje podrobneje urejajo: zakon o združenem delu,³⁴ zakon o blagovnem prometu,³⁵ kakor tudi samoupravni sporazum in družbeni dogovor ustreznih OZD.

Organizacije potrošnikov so po določitih ustave in zakona o združenem delu postale konstitutivni element družbenoekonomskega in političnega sistema jugoslovanske samoupravne družbe. Organizacijam potrošnikov je namreč priznana lastnost subjekta pravic, ki ima svojo vlogo in določene pravice in obveznosti v družbenoekonomskem in političnem sistemu samoupravne družbe.³⁶ Potrošniki po teh določbah niso več le zaščitena stranka, ampak enakopraven partner tem OZD v odnosih na trgu.

Da bi samoupravna organiziranost potrošnikov močnejše zaživela, je bil leta 1976 oblikovan iniciativni odbor za organiziranje potrošnikov, republiška konferenca SZDL in republiški svet Zveze sindikatov Slovenije pa sta pozvala organizacije v občinah in krajevnih skupnostih na skupno akcijo za organiziranje potrošnikov v okviru krajevnih skupnosti in za oblikovanje svetov potrošnikov kot njihovih delovnih teles.

Poglavitni namen organiziranega delovanja potrošnikov ni varstvo njihovih interesov v ožjem pomenu, to je samo preskrbe z dobrinami, temveč gre pri tem za sodoben način sodelovanja in vplivanja potrošnikov na usmeritev proizvodnje potrošnih dobrin ter za ustrezno delovanje vseh s tem povezanih dejavnosti (trgovine, gostinstva, obrti, komunale, itd.).

Prvenstvena naloga samoupravno organiziranih potrošnikov v krajevni skupnosti je, da skupaj z OZD, ki se ukvarjajo z blagovnim prometom in tudi tistimi, ki samostojno opravljajo dejavnost z osebnim delom z delovnimi sredstvi v lasti občanov, skrbijo, da bodo lahko občani v krajevni skupnosti v kar največji meri zadovoljevali svoje potrebe.

³⁴ Zakon o združenem delu je bil objavljen v Ur. l. SFRJ, št. 53/76.

³⁵ Zakon o temeljnih poslovanja organizacij združenega dela na področju blagovnega prometa in storitev v blagovnem prometu ter o sistemu ukrepov, s katerimi se preprečuje spodkopavanje enotnosti jugoslovanskega trga na tem področju blagovnega prometa in storitev v blagovnem prometu ter o sistemu ukrepov, s katerimi se preprečuje spodkopavanje enotnosti jugoslovanskega trga na tem področju je bil objavljen v Ur. l. SFRJ, št. 43/76 in 23/79. Republiški zakon o blagovnem prometu je bil objavljen v Ur. l. SRS, št. 21/77.

³⁶ Samoupravni organizirani potrošniki imajo pravico, da se z organizacijami združenega dela samoupravno sporazumevajo o pomembnih vprašanjih, kot so, npr., določanje cen za proizvode in storitve ter udeležba potrošnikov pri prihodkih OZD, ki ga te ustvarijo s prodajo blaga in storitev potrošnikom.

Poleg tega naj bi sveti potrošnikov razvijali sistem obveščanja, izobraževanja in vzgoje potrošnikov s tem, da bi širili njihovo razgledanost tako, da bi le-ti smotrno nakupovali ter racionalno trošili. Zato naj bi organizirali občasna predavanja ali razgovore potrošnikov s strokovnjaki, ki bi jih seznanjali s pravilno uporabo končnih proizvodov, s standardi, normativi itd.

Organizirani potrošniki imajo tudi možnost razvijati svoj vpliv na poslovanje organizacije združenega dela in skupnosti na področju dejavnosti posebnega družbenega pomena, zlasti komunalnih dejavnosti, lokalnega prometa, gospodarskih in negospodarskih dejavnosti.

Poleg tega naj bi sveti potrošnikov spodbujali razprave o odprtih vprašanjih s področja proizvodnje in prodaje potrošnih dobrin, zlasti v zborih krajevnih skupnosti. Delovanje in vpliv svetov potrošnikov naj bi vključevalo tudi opravljanje storitev pri okencih raznih služb: na pošti, v banki, v upravnih službah, v zdravstvu, sodstvu, itd., ki potrebam uporabnikov večkrat niso prilagojene.

Delovni ljudje in občani se organizirajo kot potrošniki v vsaki krajevni skupnosti in izvolijo svet potrošnikov kot svoje delovno telo. V večjih in razvitejših krajevnih skupnostih se občani lahko odločajo tudi za več svetov potrošnikov, da bi ti lažje opravljali svoje naloge. Delegati v svetu potrošnikov so lahko samo občani – potrošniki z območja, kjer prebivajo. Ko so delegati – člani sveta – izvoljeni, se na prvi seji konstituirajo.

Neposredni vir in podlaga za delovanje sveta potrošnikov so statuti krajevnih skupnosti in občin (mesta), ki poleg določb o oblikovanju, sestavi in nalogah svetov potrošnikov nakazujejo tudi posebnosti pri varovanju interesov potrošnikov.

Vsebina dela svetov potrošnikov je zelo različna in obsežna. Praktično ni področja, na katerega sveti potrošnikov ne bi mogli posegati.

Predvsem pa bi svete potrošnikov morale zanimati:

- da so dnevno zagotovljene vse potrebne vrste potrošnih dobrin v zadostnih količinah, ustrezne kakovosti in izbire,
- da so zagotovljene storitve, ki jih potrebujemo dnevno (vzdrževalna in servisna dela, kulturne storitve, dostava pošte, storitve v bankah itd.).

Potrošniški sveti v krajevni skupnosti so tudi delegacija za občinsko konferenco svetov potrošnikov. Konferenca potrošnikov je oblika organiziranosti potrošnikov na ravni občine. Ustanovijo jo potrošniški sveti krajevnih skupnosti s samoupravnim sporazumom.

Za urejanje varstva potrošnikov na področjih, ki so republiškega pomena, je potrebno ustanoviti republiško konferenco potrošnikov. Načela in kriteriji za urejanje problematike varstva potrošnikov na širših področjih (npr. republike) se določi z družbenimi dogovori o interesih potrošnikov.

Poleg vertikalne povezave aktivnosti samoupravno organiziranih potrošnikov se včasih kažejo potrebe po hirozontalni povezavi organiziranih potrošnikov pri urejanju problemov, ki jim sama krajevna skupnost ni

kos. V ta namen se uporabi obstoječe delegatske sisteme in že uveljavljene samoupravne poti dogovarjanja. Potrošniški svet obvesti o problemu svet krajevne skupnosti in vztraja pri tem, da njegove zahteve, stališča in interese delegati in delegacije prenesejo v ustrezne zборе družbenopolitične skupnosti. Na ta način pride problem, ki ga samoupravno organizirani potrošniki niso mogli sami razrešiti, do tistih organov, ki imajo vse možnosti, da ga uspešno razrešijo v vsej njegovi celovitosti.

Sodelovanje med organizacijami združenega dela in samoupravno organiziranimi potrošniki se uresničuje s pomočjo samoupravnih sporazumov. Na podlagi 23. in 78. člena zakona o združenem delu ter 20. člena republiškega zakona o blagovnem prometu dajejo sveti potrošnikov pobude za sklenitev samoupravnih sporazumov, ki so jih organizacije združenega dela dolžne skleniti. S temi sporazumi urejajo medsebojna razmerja med organizacijami združenega dela, ki proizvajajo oziroma prodajajo blago ali opravljajo storitve za občane, organizirane v krajevni skupnosti ter drugih samoupravnih skupnostih in organizacijah potrošnikov. Predmet sporazumevanja med potrošniki in delavci v organizacijah združenega dela so vsa še neurejena vprašanja v zvezi z zadovoljevanjem potreb občanov – potrošnikov.³⁷

V nadaljevanju poskusimo dopolniti sestavek še s konkretnimi podatki o naši praksi. Žal bo to le poskus, kakor bomo ugotovili iz nadaljevanja. Socialistična zveza si skupaj s sindikati že nekaj let prizadeva povezati potrošnike, da bi se njihovi interesi približali in uskladili z interesi proizvajalcev. Uspehi, ki so bili doseženi na področju organiziranja potrošnikov, so po prvih analizah zgolj organizacijski. To kažejo podatki, ki so jih zbrali sekretarji občinskih konerenc Socialistične zveze. Po teh podatkih imamo med 1179 krajevnimi skupnostmi v Sloveniji ustanovljen 1001 svet potrošnikov in da je od 68 občin ustanovilo občinsko konferenco svetov potrošnikov 61 občin.³⁸ Iz teh podatkov je nadalje razvidno, da se je pretežna večina v letu 1978 organiziranih svetov potrošnikov sestala le enkrat, del teh pa se jih sploh ni konstituiralo, in le tretjina ustanovljenih potrošniških svetov je sprejela program dela. Trenutno ni na voljo ocen, v koliki meri so ti sveti potrošnikov uresničili svoje programe dela.³⁹

Ti podatki prav tako kažejo, da je le manjše število svetov potrošnikov vključenih v razreševanje konkretnih vprašanj in problemov v zvezi s preskrbo prebivalstva, in še pri tem se je aktivnost v pretežni meri nanašala na kritiko o založenosti trgovin, kakovosti proizvodov, odnosa

³⁷ Predmet sporazumevanja so predvsem: redna in kakovostna preskrba s posameznimi proizvodi; razvoj trgovske mreže in lokacij prodajaln ter zagotavljanje denarnih sredstev za ta razvoj; izbira, količina in kakovost blaga, ki ga prodajajo; pogoji in način prodaje blaga; preprečevanje zapiranja tržišča; delovanje informacijske in svetovalne službe za potrošnike; servisno vzdrževanje prodanih proizvodov itd.

³⁸ Zbirno poročilo SZDL Slovenije – Republiška konferenca – Predsedstvo – Svet za družbenopolitični sistem – IO za samoupravno organiziranje potrošnikov na podlagi poročil sekretarjev občinskih konferenc SZDL Slovenije z dne 23. 2. 1982

³⁹ prav tam, str. 1

prodajalcev do kupcev, delovnega časa prodajaln, premajhne mreže servisnih delavnic itd. Iz tega je razvidno, da do konkretnih akcij za spremembo ugotovljenega stanja, kar bi se moralo pokazati v sodelovanju z ustreznimi organizacijami združenega dela, največkrat ni prišlo. Vse aktivnosti svetov potrošnikov so bile torej usmerjene k problematiki preskrbe, v celoti pa so bile zapostavljene storitvene dejavnosti kot so promet, zveze in servisne storitve.⁴⁰

Do podobnih ugotovitev lahko pridemo na podlagi poskusa analize organiziranosti potrošnikov v nekaterih krajevnih skupnostih v SR Sloveniji v času od leta 1978 do januarja 1983.⁴¹

Potrošniški sveti, ki so zajeti v teh podatkih, so bili ustanovljeni v letih od 1976 do 1981. Največ potrošniških svetov je bilo ustanovljenih v letih 1979–1980. Njihova aktivnost je začela naraščati po letu 1979.⁴²

Iz zbranih podatkov lahko pridemo do naslednjih splošnih ugotovitev o samoupravni organiziranosti potrošnikov v nekaterih slovenskih krajevnih skupnostih:⁴³

- glavni problem je nezainteresiranost potrošnikov za samoupravno delovanje, to pa predvsem zaradi neinformiranosti in premajhne vzgoje potrošnikov za uporabo njihovih pravic;

- potrošniki ne sodelujejo vedno s potrošniškimi sveti in ne znajo uveljavljati svojih pravic;

- potrošniški sveti se redko sestajajo; med njimi so taki, ki se sestanejo le enkrat na leto, so pa tudi taki, ki se sestajajo mesečno;

- delo potrošniških svetov je odvisno predvsem od aktivnosti in sposobnosti njihovih predsednikov;

- dostikrat so seje potrošniških svetov nesklepčne;

- delo potrošniških svetov in drugih njenih organov je v vseh statutih in drugih samoupravnih aktih krajevnih skupnosti podrobno opredeljeno;

- udeležba na sklepčnih sejah je med 50 do 90%;

- potrošniški sveti imajo po samoupravnih aktih od 7–34 članov, ponekod imajo komisije za posamezna vprašanja oziroma sekretariate.

Nekatere izrazite slabosti samoupravne organiziranosti potrošnikov:⁴⁴

⁴⁰ prav tam, str. 2

⁴¹ France Pernek: POSKUS ANALIZE ORGANIZIRANOSTI POTROŠNIKOV V NEKATERIH KRAJEVNIH SKUPNOSTI V SR SLOVENIJI V ČASU OD LETA 1978 DO JANUARJA 1983. Neobjavljeno delo, Maribor, marec 1983.

⁴² Kot podlaga za ta poskus analize samoupravne organiziranosti potrošnikov so služile seminarske naloge, ki so jih izdelali študentje (redni in ob delu). Višje pravne šole v Mariboru brez posebej za to pripravljenih vprašalnikov. Avtor je po prostem preudarku izbral 10 nalog, ki obravnavajo problematiko samoupravne organiziranosti potrošnikov v 86 krajevnih skupnostih. Naloge so tako izbrane, da so približno enako zastopale krajevne skupnosti vseh slovenskih regij. Ti podatki so lahko le približna informacija o učinkovitosti delovanja potrošniških svetov v nekaterih slovenskih krajevnih skupnostih. Zanesljivost podatkov je odvisna od več dejavnikov. Študentje so se za izdelavo seminarskih nalog posluževali: razgovorov s tajniki krajevnih skupnosti in predsedniki potrošniških svetov ter njenih članov, razgovorov s poslovodji trgovin, razgovorov z naključnimi potrošniki. Prav tako so se študentje seznanili z določili statuta in drugih aktov, ki se nanašajo na samoupravno organiziranost potrošnikov, nadalje so pregledovali zapisnike sej potrošniških svetov itn.

⁴³ Te ugotovitve moramo vzeti na znanje le z rezervo. Ali te ugotovitve ustrezajo dejanskemu stanju, bi lahko pokazale le dodatne strokovne raziskave.

⁴⁴ Številke v oklepajih pomenijo število krajevnih skupnosti, kjer se te slabosti pojavljajo. Tudi ti podatki služijo le kot ena od informacij za razmišljanje in ukrepanje, kako bi te slabosti organiziranosti potrošnikov v prihodnje odpravili.

- potrošniški sveti se ne sestajajo (2)
- v potrošniških svetih ni primerne kadr (2)
- ljudje ne vejo, da potrošniški svet obstoja (1)
- potrošniki ne zaupajo potrošniškemu svetu (1)
- predsednik potrošniškega sveta niti ni vedel, da ima to funkcijo (1)
- predsednik potrošniškega sveta ni seznanjen s svojimi funkcijami (1)
- neustrezna struktura v svetih (samo upokojeanci in gospodinje) (1)
- nesklepčnost sej svetov (1).

Potrošniški sveti so največ svoje aktivnosti namenili naslednjim vprašanjem (številke v oklepaju pomenijo število krajevnih skupnosti, kjer so njihovi potrošniški sveti obravnavali navedena vprašanja):

Delež pri prihodku (1); zapiranje železniških zapornic (1); kontrola tehtanja blaga (1); ustanovitev novega gostinskega objekta (1); ustanovitev okrepevalnice (1); ustanovitev knjižnice (1); obstoj kinematografa (1); avtobusni prevoz (1); prodaja mlečnih izdelkov (1); dobava mesa (1); prodaja ozimnice (1); prostorska vprašanja (1); slaba postrežba v trgovini (1); problem klavnice (1); potrošniška mrzlica (1); mešetarjenje z mesom (1); zdravstveni dom (1); čistilnica (1); prometne zveze (1); prodaja dnevnega časopisa (1); energija (1); prodaja povrtnin (2); pobude za konference (1); cene (2); komunalna problematika (2); neurejenost klavnice – hladilnice (2); premajhen vpliv na organizacije združenega dela in družbenopolitične skupnosti (2); prometna varnost (2); uveljavljanje varstva pravic potrošnikov (2); neinformiranost potrošnikov (2); samovolja poslovođij (2); gradbena politika (2); vodovod (2); založenost trgovine (3); razprava o temeljnih planov (3); prazne knjige povpraševanja (4); vzgoja potrošnikov (4); pripombe potrošnikov (4); komunalna neurejenost (4); družbena prehrana (4); pobuda za seminar o varstvu potrošnikov (4); ukinitve bifeja (5); ustanovitev prodajalne z zelenjavo (5); izdelava in analize pismenih anket potrošnikov (5); izgradnja ali ureditev tržnice (6); izgradnja avtobusne postaje (6); ugovori proti ukinitvi trgovine (7); pobude za delitev deficitarnih dobrin (7); kakovost zelenjave (9); ustanavljanje servisnih delavnic in drugih dejavnosti malega gospodarstva (9); sredstva javnega obveščanja o potrošniških so nezadovoljiva (10); razdelitev in analiza vprašalnikov, ki so jih izpolnili potrošniki (18); asortiman blaga za gospodinjstva široke porabe (23); obratovalni čas (42); ustanovitev nove trgovine (53); deficitarna preskrba z vsakodnevnimi dobrinami (65).

Iz skromnih podatkov lahko sklenemo, da je večina potrošniških svetov obravnavala predvsem vprašanja o: deficitarni preskrbi z vsakodnevnimi dobrinami, ustanovitvi novih trgovin, o obratovalnem času ter o asortimanu blaga za široko porabo. Torej so obravnavali predvsem tista vprašanja, ki so se nanašala na normalno preskrbo prebivalstva. Brez dvoma so to pomembna vprašanja, vendar pa lahko ugotovimo, da potrošniki niso pogosto obravnavali tudi drugih pomembnih vprašanj, kot npr., sodelovanje z organizacijami združenega dela glede proizvodnje in blagovnega prometa,

glede cen, kakovosti blaga in še nekaterih drugih pomembnih vprašanj, ki tarejo potrošnike v krajevnih skupnostih.

Iz navedenih dejstev, podatkov SZDL in interne analize je razvidno, da s stanjem, kakršno je na tem področju, ne moremo biti zadovoljni; zlasti še, ker bi aktivnejši sveti potrošnikov skupaj z organizacijami združenega dela proizvodnje in blagovnega prometa zlasti v sedanjem ekonomskem položaju, lahko bistveno prispevali k odpravljanju nekaterih pojavov, ki nastajajo kot posledica naporov za stabilizacijo gospodarstva. Če hočemo spremeniti to stanje, si moramo prizadevati za izboljšanje organiziranosti, zlasti pa poiskati in razviti ustrezne metode in vsebine dela svetov potrošnikov. Vsak tak dogovor mora biti tudi frontno oblikovan, v uresničevanje pa se morajo vključiti krajevne in druge organizacije SZDL, pa tudi sindikalne organizacije in Gospodarska zbornica SR Slovenije.

5. Sklepne misli

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je danes položaj organiziranih potrošnikov družbeno vse bolj pomemben, saj postajajo ti del družbeno-ekonomskega sistema, hkrati pa so del delegatskega sistema, s katerim najbolj učinkovito razvijamo naše samoupravne odnose.

Današnji pravni predpisi dajejo pomembno vlogo krajevnih skupnosti tudi pri družbeni organiziranosti potrošnikov zaradi njihovega vpliva na odločanje o važnejših vprašanjih družbenoekonomskih odnosov in poslovanja v odnosu med proizvodnjo – trgovino – in potrošniki. Kakor smo že omenili, po zakonu o združenem delu trgovske organizacije združenega dela na drobno obvezno sodelujejo z družbeno organiziranimi potrošniki v krajevni skupnosti in se dogovarjajo z njimi o vseh bistvenih zadevah skupnega materialnega interesa, med drugim tudi o pogojih in načinu prodaje blaga.

To organiziranje potrošnikov pa poteka prepočasi. Zato tudi zaostaja uresničevanje zakonske intencije, da se organizacije združenega dela, ki se ukvarjajo s prometom blaga in storitev za neposredno porabo, dogovarjajo o zadevah skupnega pomena s krajevnimi skupnostmi in z drugimi skupnostmi in organizacijami potrošnikov ter urejajo bistvene zadeve skupnega interesa po samoupravni poti. V praksi je še vse premalo dogovarjanj oziroma izvajanja dogovorov o skupnem prihodku in medsebojni delitvi dohodka, pri kateri sodelujejo tudi potrošniki. Prav tako so zelo pomanjkljiva (ali pa jih sploh ni) določila o skupnem riziku (dogovor o delitvi skupnega uspeha ali pa poslovnega neuspeha – izgube) tržnih udeležencev, tj. proizvajalnih in trgovskih organizacij združenega dela in potrošnikov.

Prav tako je premalo čutiti vpliv samoupravno organiziranih potrošnikov na oblikovanje cen. Vzrok za takšno stanje je lahko tudi v zakonu o sistemu cen, ki ima v zvezi s tem vprašanjem le fakultativno določilo.⁴⁵

⁴⁵ Zakon o temeljnih sistema cen in družbeni kontroli cen je bil objavljen v Ur. l. SFRJ, št. 1/80.

Možnost samoupravnega sporazumevanja med proizvajalci, trgovci in organiziranimi potrošniki je v zakonu (16. člen zveznega zakona, podrobneje pa v 6. členu republiškega zakona o pravicah in dolžnostih organov družbenopolitične skupnosti na področju oblikovanja cen) opredeljena kot fakultativna: do nje pride le na pobudo oziroma zahtevo organiziranih potrošnikov.⁴⁶ Če do te pobude ne pride, se cene oblikujejo na način, ki je na splošno opredeljen v zakonu. Ker bo v teh primerih vselej šlo za oblikovanje cen v trgovski organizaciji, se bodo le-te oblikovale bodisi s samoupravnim sporazumom s proizvajalno organizacijo bodisi v skladu s predpisi družbenopolitične skupnosti (1. in 2. odstavek 22. člena zveznega zakona).

Potrošniki prav tako premalo sodelujejo pri usklajevanju poslovne politike organizacij združenega dela s potrebami potrošnikov. Vse to je koristno tako za napredek organizacij združenega dela kot tudi za same potrošnike pri zadovoljevanju njihovih potreb. Organizacije združenega dela na ta način popolneje zadovoljujejo potrebe potrošnikov in hkrati dosegajo tudi čim višji dohodek. O uveljavljanju takšnih odnosov pa ni mogoče govoriti brez skupnega dolgoročnega in tekočega načrtovanja proizvodnje in prodaje predmetov ali storitev, brez dogovarjanja o razvoju zmogljivosti glede proizvodnje ali menjave. Treba je torej ustvariti pogoje, da bodo vsi udeleženci v proizvodnji, prodaji in porabi določenega blaga medsebojno enakopravno sodelovali ter svoje interese medsebojno usklajevali. Tega pa ni mogoče doseči drugače kot s sodelovanjem v načrtovanju in z neposrednim vplivom na planske odločitve delavcev v vseh fazah proizvodnje in prodaje blaga. To bo lahko doseženo le s skupnim načrtovanjem proizvajalnih in trgovskih organizacij združenega dela, ki med seboj dolgoročno poslujejo, in z vključevanjem organiziranih potrošnikov v opredeljevanje planskih odločitev trgovinskih in proizvajalnih organizacij združenega dela. Na ta način bi tudi najlažje uresničili skupni interes organiziranih potrošnikov, ter proizvajalnih in trgovskih organizacij združenega dela glede tega, da naj bi predmeti in storitve ustrezali potrebam potrošnikov.

Področje načrtovanja se prav v tem smislu tudi ureja z zakonom o družbenem planu Jugoslavije (Ur. l. SFRJ, št. 6/76). Določila 42. člena tega zakona npr. organizacije potrošnikov celo obvezujejo, da sodelujejo pri sprejemanju planov organizacij združenega dela na področju prometa blaga in storitev, če te organizacije poslujejo s potrošniki na podlagi njihove udeležbe v dohodku. S tem jasno opredeljujejo njihovo vlogo in položaj v družbenoekonomskih odnosih glede na ustavna načela.

Brez sodelovanja pri načrtovanju se potrošniki niti ne bi mogli učinkovito dogovarjati z organizacijami združenega dela o raznih zadevah skupnega pomena in učinkovito vplivati na izbiro in kakovost predmetov in

⁴⁶ Zakon o pravicah in dolžnostih organov družbenopolitičnih skupnosti na področju družbene kontrole cen in o skupnostih za cene je bil objavljen v Ur. l. SR Slovenije, št. 20/80.

storitev, na razvoj prodajne mreže, na politiko cen in na mnoga vprašanja, ki jih je treba opredeliti s plani.

Zelo pomembna je vloga potrošnikov v samoupravnih interesnih skupnostih za preskrbo. V teh se organizirani potrošniki z drugimi udeleženci dogovarjajo o temeljih planov in se tako povsem neposredno vključujejo v urejanje vprašanj preskrbe prebivalstva predvsem z živili oziroma s hrano v večjih mestnih središčih ali po določenih občinskih območjih.

Organizirani potrošniki so vključeni v celotni sistem načrtovanja tudi s samoupravnim sporazumevanjem in dogovarjanjem o temeljih plana v krajevni skupnosti, občini ter drugje. Organizirani potrošniki se torej skladno s svojimi interesi vključujejo v celotni sistem načrtovanja v teh smereh – z neposrednim sodelovanjem pri načrtovanju zasnov razvoja organizacij združenega dela, prek uporabnikov pri sklepanju samoupravnih sporazumov o temeljih plana samoupravnih interesnih skupnosti, neposredno kot udeleženci samoupravnih sporazumov o temeljih planov v samoupravnih skupnostih za preskrbo, in končno s sodelovanjem pri sprejemanju planskih zasnov (dolgoročnih, srednjeročnih, tekočih) v krajevnih skupnostih, občinah itd.

Z delovanjem svetov potrošnikov kot organiziranih oblik združevanja potrošnikov smo torej pridobili pomemben element varstva potrošnikov. S povezovanjem s proizvodnimi in trgovinskimi organizacijami združenega dela, z delovanjem prek delegacij krajevnih skupnosti in z drugimi oblikami delovanja imajo sveti potrošnikov predvsem pomembno vlogo pri zagotovitvi uresničevanja interesov potrošnikov in je zlasti tu čutiti njihov prispevek k pravemu varstvu potrošnikov: v številnih primerih pa lahko uspešno – s pravnimi in zunaj pravnimi sredstvi – ukrepajo tudi, če je do oškodovanja interesov potrošnikov že prišlo.⁴⁷

Povsod tam, kjer sporazumevanje zataji, še vedno urejajo ta in podobna vprašanja na osnovi zakonskega pooblastila s svojimi odloki v pretežni meri občinske skupščine. Ti odloki pa ne morejo nadomestiti sporazumne uskladitve interesov neposredno zainteresiranih subjektov.⁴⁸

⁴⁷ Podrobneje o pravnem varstvu potrošnikov v delu: Marko Ilešič–Franc Pernek: PRAVNO VARSTVO POTROŠNIKOV, Priročnik 2, Priloga Občana – glasilo slovenskih občin, Ljubljana, september 1980

⁴⁸ Nekaj takih odlokov je dobilo v oceno tudi ustavno sodišče. V zadevnih pobudah nekateri menijo, da odloki ne upoštevajo dovolj interesov potrošnikov; delavci v trgovini in obrti pa menijo, da odloki posegajo v njihove samoupravne pravice.

DIMITRIJ RUPEL

Alienacija in participacija v umetnostni proizvodnji

Alienacija je Marxova beseda za frustrirano in izkoriščano delo v kapitalističnem proizvodnem sistemu. V takšnem sistemu je odnos delavca do proizvoda njegovega dela odnos do tujega predmeta. Ali lahko najdemo alienacijo na umetnostnem področju? In če jo lahko, ali je omejena na kapitalistični sistem?

V svojih Pariških rokopisih iz leta 1844 je Marx napisal: »Delo... proizvaja lepoto, toda za delavca pohabljenost... Proizvaja duha, toda za delavca proizvaja behavost, kretenstvo.« Tu imamo opraviti s tradicionalnimi »kulturnimi« (estetskimi, umetnostnimi) vrednotami (»lepota«, »duh«), tako da bi lahko sklepali, da imamo z odtujevalnimi procesi opraviti tudi na »kulturno-umetniškem« področju. Toda po drugi strani je Marx (v Teorijah o presežni vrednosti) umetnike imel za neodtujene delavce, in izdelovanje poezije je bilo zanj anticipacija »kraljestva svobode« (prim. S. S. Prawer, Karl Marx in svetovna literatura, 329). Kako uskladiti tidve (na prvi pogled) tako protislovni stališči glede umetniškega delovanja?

Predmet razprave je tu produktivnost, tj. produktivnost zaradi kapitala, in takšna proizvodnja alienira proizvajalce. Neki umetnik lahko proizvaja za kapitalista (za trg), toda na voljo ima tudi drugo možnost; kljub vsemu ni izključno navezan na trg in na kapital; lahko izhaja iz zadovoljitve svoje notranje potrebe: Milton je pisal »kar je moral«, »kot sviloprejka prede svilo«.

V tem pogledu je umetnik podoben kateremukoli delavcu ali obrtniku, ki uživa v tem, da si izdelata stol, lepo obleko ali celo hišo; in mnogi ljudje mislijo na to, kako bi si izpolnili notranje potrebe – največkrat seveda v svojem »prostem času«, in te dejavnosti imenujemo »pristočasne dejavnosti«, ki jih je mogoče uresničiti v času po končanem delu. Nekateri ljudje so srečni, da za pristočasne dejavnosti prejmejo plačilo: te imenujemo umetnike.

Po eni strani bi torej lahko sklepali, da bodo v prihodnosti, v superproduktivni industrijski družbi, osnovne (materialne) potrebe zadovoljene z najmanjšo mogočo količino (prisilnega, neustvarjalnega) dela, medtem ko

se bo »svobodno« časovno območje podaljšalo do takšne mere, da bo večini ljudi mogoče ustvarjati glede na njihove »naravne« potrebe-želje. Takšna družba je seveda »pesem oddaljene prihodnosti«, toda različni znaki na obzorju napovedujejo njeno približevanje: npr. robotizacija in avtomatizacija industrijske proizvodnje v različnih razvitih industrijskih družbah. V zvezi s to revolucijo produktivnosti se prikazujejo različni problemi, med drugimi problem *socialne kontrole* v takšni fragmentarizirani, personalizirani in privatizirani družbi.

Toda v sedanji družbi je prosti čas še vedno kar zelo funkcija proizvajalnega časa in ostaja le njegov delec. Alienacija je še vedno vsakdanja izkušnja, in večina ljudi živi v skladu s preprostim računom: najprej moramo trpeti, da bi lahko kasneje uživali. Vsakdo skuša zmanjšati »čas trpljenja« oz. izboljšati ravnotežje med obema časoma. Ne smemo pa pozabiti, da takšno razmišljanje ni vedno uspešno, in da pri takšnem ravnanju nastopajo številne mistifikacije (»čim dlje trpim, tem lepša bo svoboda« itn.).

Jedro marksističnih predlogov in njim sledečih socialističnih programov sestoji iz dveh zahtev: iz minimalizacije časa trpljenja (tj. iz maksimalizacije prostega časa) in iz humanizacije samega proizvodnega procesa. Tidve zahtevi sta v bistvu med seboj v protislovju, kar je očitno v trenutnih problemih jugoslovanskega samoupravnega sistema. Kaže, da je humanizacija proizvodnega procesa – v vrsti primerov – privedla do njegove neučinkovitosti, do nizke produktivnosti (ustvarjalno delo je *po definiciji* neproduktivno!), in s tem – v zadnji posledici – do ekstenziviranja alienacije (alienacija se je razpršila, ne pa razrešila). Pogosto zadošča redni delovni čas le za *delno* zadovoljitev osnovnih potreb, medtem ko je popolna zadostitev odvisna od dodatnega dela v prostem času. V svobodnem delu dneva delavci zaslužijo dodatni denar, ki je potreben za preživljanje. Brez teh »dodatnih« zaslužkov normalno življenje (katerega normalnost je družbeno, mogoče celo mednarodno, ne pa biološko določena) ne bi bilo mogoče. Na tak način je prosti čas nevarno »okužen« z rednim delovnim časom.

Radikalna antiteza tovrstnemu razmišljanju je naslednja: humaniziran (samoupraven) »tip« produkcije dejansko predstavlja zadovoljitev osnovnih *in* ustvarjalnih potreb, tako da v bistvu ni nikakršne nuje po posebnem času za ustvarjalno proizvodnjo. Seveda je to ekstremna interpretacija samoupravljanja.

Na tej točki se moramo vprašati, kako je mogoče na splošno uresničevati ustvarjalne potenciale. Pomislimo lahko na naslednje možnosti:

1. kolektivna proizvodnja z vgrajenimi »humanizirajočimi« sestavinami,
2. individualna obrtniška ali umetnostna proizvodnja,
3. zabavne dejavnosti, čista rekreacija (kot šport, družabne igre, »pasivna« udeležba na kulturnem področju itn.).

Ne glede na »radikalne« teze o samoupravljanju lahko opazimo razliko med »humanizirano« kolektivno proizvodnjo in individualnim ustvarjalnim delom. V prvem primeru je »ustvarjanje« določeno po zunanjih faktorjih, medtem ko je v drugem primeru »ustvarjanje« projekcija in uresničitev »notranjih« potreb. Karkoli je že mogoče doseči na področju humanizacije proizvodnega procesa, imamo še vedno opraviti z dvema ločenima družbenima resničnostma: ena je resničnost vsakdanje delovne rutine (s svojimi tipičnimi dosežki v zunanjem svetu), medtem ko je druga resničnost intimnih fantazij in aspiracij, svet samotarskih dosežkov, ki so razločeni od logike vsakdanjega življenja. Pravila, ki veljajo za redni delovni čas (umerjanje po splošnem načrtu dela, disciplina, jemanje v poštev konsekvenc za organizacijo, za svet zainteresiranih sodobnikov itn.) ne veljajo za drugo sfero oz. čas. Časovni element je v dveh svetovih obravnavan na različne načine: v redni proizvodnji je proizvod podrejen objektivnemu (kronološkemu) času, medtem ko je v sferi obrtniške ali umetniške proizvodnje objektivni čas podrejen uresničitvi zamisli itn. Med delovnimi urami (rednega delovnega procesa) moramo svoje »notranje interese« »dati v oklepaj«: in noben humanističen projekt tega ne more bistveno spremeniti. Iluzija bi bila, ko bi mislili, da lahko kontrola delovnega procesa (ki jo zastopajo ideologija samoupravljanja in druge oblike participativne demokracije) odstrani to osnovno obliko odtujitve. Če odmislimo problem učinkovitosti in dejanskega vpliva, je okvir še vedno postavljen od zunaj, objektivno dan: če ne drugače, zgodovinsko.

Če upoštevamo vse te restrikcije, lahko začasno predlagamo razpravo o naslednjih oblikah odtujitve na umetnostnem področju:

1. odtujitev v socializiranem tipu umetnostne proizvodnje (gledališče, filmska industrija, založništvo itn.),
2. odtujitev v smislu deprivacije alternativnega (prostega, svobodnega) časa za uresničevanje človekovih ustvarjalnih potencialov,
3. odsotnost subjektivno zaznane potrebe po samostojno vodeni alternativni ustvarjalnosti, in
4. amalgamiranje dveh konceptov: koncepta svobodnega ustvarjanja in koncepta »pasivne« rekreacije.

Jasno je, da participacija (kot domnevno zdravilo za alienacijo) velja le v nekaterih primerih, medtem ko v drugih primerih ne predstavlja ustreznega sredstva za razrešitev problema.

Oglejmo si naše primere odtujitve enega za drugim.

V prvem primeru govorimo o odtujitvi umetniških »izdelkov« (predmetov) od njihovih proizvajalcev: delo (npr. slika, kip, rokopis...) je lahko odtujeno (poceni kupljeno, sežgano, cenzurirano, manipulirano...) tako da se njegov proizvajalec počuti oropan, krivično nagrajen, frustriran, zanemarjen, izkoriščen itn. V situaciji (družbi) kjer je takšna alienacija razširjena praksa, je tisti proizvajalec, ki proizvaja več takšnih izdelkov, vedno bolj odtujen. Z vsakim dosežkom je revnejši.

Pravzaprav je socializiran tip umetnostne produkcije najbolj razširjen: prej ali slej se morajo z njim spoprijeti skoraj vsi umetniki. Celo najbolj samotarski pesnik se mora spoprijeti z njim, ko hoče objavljati. V Jugoslaviji ima na voljo dve možnosti: ali predloži svoj rokopis založniku, ali ga objavi sam (t. i. samozaložba, ki je ne smemo zamenjavati s sovjetskim »samizdatom«, ki je nezakonit). Tudi v primeru samozaložbe mora avtor (ki financira celotno podjetje in upa, da bo prodal čimveč izvodov) opraviti z nekaj družbenimi obveznostmi: če nima v svoji lasti tiskarskega stroja, se mora najprej sporazumeti s tiskarjem ali tiskarno. Ko je knjiga izdelana, jo mora (po zakonu) prijaviti pri javnem tožilstvu, kjer jo bojo pregledali, če ne vsebuje kakšnih nezakonitih sporočil (kar se meri po kazenskem zakoniku). Avtor mora označiti avtorstvo knjige in naslov tiskarskega podjetja – potem lahko svoje delo prodaja. Če misli, da ima knjiga umetniško vrednost, bo naslovil na komite za kulturo prošnjo za uvrstitev v umetniško kategorijo in za oprostitev prometnega davka (kar je rutinski postopek in stvar precej širokogrudne interpretacije). Potem je socializacijski postopek prenesen na tržišče. Avtor-samozaložnik nemara ni zainteresiran za gmotno zadoščenje za svoje delo, toda če je, se mora spopasti s še enim problemom: kako prodati knjigo. Na prvi pogled imajo poklicno izdane knjige veliko prednost pred samozaložniškimi: založniki imajo na voljo celoten knjigarniški, propagandni in celo kritiški aparat, medtem ko je samozaložnik sam. Toda ker so samozaložbe redke, kljub vsemu pritegnejo dokaj pozornosti, medtem ko so, po drugi strani, stroški izdaje bistveno nižji kot pri uradnih založnikih, in cena samozaložniške publikacije je lahko enako visoka kot pri uradni publikaciji. Samozaložba utegne na koncu postati komercialen uspeh.

Odtujitveni elementi pri samozaložbi so naslednji: finančno tveganje in mogoča izguba (ki pomeni še večje obubožanje umetnika); redkokoli, toda načelno mogoč spor z oblastmi (javni tožilec); nepravilna obravnava s strani občinstva in – kar je najvažnejše – zaposlitev s postopkom, ki je v primerjavi z izvirnim ustvarjalnim dejanjem utrudljiva, dolgačasna, zamudna in za živce neprijetna zadeva.

Tu smo pri samem bistvu naše diskusije. V Nemški ideologiji je Marx upodobil komunističnega človeka kot človeka mnogih poklicev in številnih interesov: en del dneva bo komunistični človek pesnik, drugi del ribič itn. V našem primeru (samozaložnika) imamo na prvi pogled opraviti s prototipom komunističnega človeka: on ustvarja, tiska, ima opraviti s sodišči, distribuira in vnovčuje. Zdaj nastane vprašanje, ali ta »mož za vse namene« s tem, da se izogne eni vrsti odtujitve (tj. odtujitve »poklicnega idiota«) ne zabrede v drugačno vrsto odtujitve, namreč odtujitve razdrobljenega in (samoumevno!) površnega diletanta. Izvedenec v vseh strokah ali področjih, ki jih zahtevajo takšne transakcije, ne more biti, torej mora biti – vsaj v nekaterih – amater, in svoj čas uporablja za stvari, ki ga prav malo zanimajo.

Večina umetnikov se seveda ukvarja z drugačno vrsto umetniške proizvodnje. Svoja dela (kipe, slike, partiture, rokopise itn.) sicer izdelujejo v samoti, toda potem jih prepustijo specializiranim agencijam (založbam, gledališčem, galerijam itn.), kjer so ta dela »priključena« v kompleksno proceduro, v kateri sodelujejo razni direktorji, režiserji, kritiki in drugi poklicneži ali tehnologi, ki predelujejo posamezne stvaritve, da postanejo tipični produkti »industrije«, ali pa jih zavržejo. V tem (zadnjem) primeru imamo opraviti s posebnim primerom odtujitve: delo je prikrajšano za »socializacijo« in v bistvu vrnjeno samotarskemu avtorju. Odtujitev je potemtakem v nepopolnosti (nedokončanosti) dela: ni odtujeno od avtorja, ampak od svoje (idealne) publike, ki predstavlja nujen del umetniškega projekta. Podobno bi se godilo v primeru, ko iznajditelju revolucionarnega stroja ne bi dovolili množične proizvodnje zaradi monopola, pomanjkanja kapitala ali zaradi preproste zavisti. Prvi primer je najbolj običajen: delo izgine iz avtorjevega obzorja, in postane bolj ali manj konvencionalen predmet, blago, ekstenzija nekega splošnega načrta, komponenta velikega sistema itn. Operaterji institucije lahko reducirajo ali spreminjajo izvirno stvaritev, da bi jo uskladili s splošnimi pravili; lahko svetujejo spremembe, popravke, nadomestila, ali pa se do nje nespoštljivo vedejo, vključijo v neprimeren kontekst, jo degradirajo na ta način, da ji posvečajo premalo pozornosti itn.

Jugoslovanski samoupravni sistem načelno rešuje obe omenjeni situaciji: *zavrnitev* naj bi kontrolirali z demokratizacijo »vhodnih vrat« institucij, medtem ko naj bi *manipulacijo* (tj. reifikacijo izdelka) onemogočili (ali vsaj omejili) s pomočjo participacije avtorja v proizvodjalnem procesu. Naj opišem obe samoupravni varianti nekoliko podrobneje.

V Jugoslaviji morajo kulturne institucije (definirane kot organizacije posebnega družbenega pomena) ustanavljati samoupravna telesa, sestavljena iz dveh delegacij: v eni so »notranji« člani (zaposleni v instituciji), v drugi pa »zunanji« člani (delegati različnih političnih in strokovnih organizacij, npr. umetniških združenj, kot sta društvo pisateljev in društvo gledaliških umetnikov itn.). Zakon o založništvu iz leta 1978 je npr. predvidel aktivno vlogo avtorjev v samoupravljanju založb. Člen »6« tega zakona daje »avtorjem-ustvarjalcem« naslednje pravice:

Delovni ljudje, ki kot avtorji trajneje sodelujejo z založniško organizacijo, imajo v skladu z zakonom, s samoupravnim sporazumom med avtorji in založniškimi organizacijami ter samoupravnimi splošnimi akti teh organizacij pravico sodelovati pri upravljanju teh organizacij in v razpolaganju z rezultati skupnega dela. (Ur. list SRS 1978, 25)

To pomeni, da imajo avtorji, ki niso zaposleni v takšni instituciji, tj. so zaposleni kje drugje ali pa so »svobodni umetniki«, pravico (če so pri tej založbi že kaj objavili) voliti in biti voljeni v svet, in so praktično izenačeni z drugimi uslužbenci.

To določilo in kar je še drugih samoupravnih mehanizmov, nujno omejujejo eventualni voluntarizem na strani rednega upravljalnega

osebja, kolikor gre za recepcijo in manipulacijo umetniških del. Toda, po drugi strani, lahko ti mehanizmi pomenijo tudi tesnejšo družbeno kontrolo.

Dodam naj, da so procedure, ki zadevajo sprejem umetniških projektov še naprej »demokratizirane« (ali zakomplicirane, kakor hočete) z institutom notranjih recenzij. Vsako delo mora – predno je objavljeno – biti opremljeno z vsaj dvema pozitivnima recenzijama: to je pravilo za knjige, medtem ko veljajo za galerije, gledališča ali filmske producente podobni (analogni) postopki.

Interesi umetnikov so, kot smo videli, zaščiteni na dva načina: umetniki so zastopani (v svêtih) preko svojih strokovnih organizacij in preko svojih lastnih delegatov. Na ta način imajo lahko delegate (ali sami postanejo delegati) v »notranji« delegaciji in v »zunani«. Tako imajo možnost pogleda v sprejemne postopke, in so v položaju, da kontrolirajo proces »manipulacije« z izvirnim umetniškim delom. Takšna kontrola oz. »vpogled« sta seveda lahko uspešna edino, če predpostavljamo poštenost na obeh straneh. Predvsem mora obstajati elementarna solidarnost znotraj umetniške skupnosti, in drugič, predpostavljati moramo temeljni sporazum med različnimi »sektorji« družbe, ki so zastopani v svêtu. V situaciji »kulturnega boja« (Kulturkampf) sta solidarnost in sporazum bistveno ogrožena. Še neka nevarnost obstaja: glede novih avtorjev (ki ne sodelujejo »trajneje« z organizacijo). Oni nimajo neposrednih predstavnikov, in oni morda niso niti člani strokovnih organizacij: njihova usoda je lahko podobna zgodovinski usodi iznajditeljev. Ta položaj ni odvisen od samih mehanizmov, ampak od njihove občutljivosti in, seveda, od splošne ravni (umetniške) občutljivosti v družbi.

Doslej smo obravnavali situacije, ki se tičejo umetniških proizvajalcev v najožjem pomenu besede (pisateljev, skladateljev, slikarjev, kiparjev...), nismo pa se dotaknili problemov t. i. »reproduktivcev« (glasbenikov, igralcev, režiserjev, plesalcev itn.). Njihovo odtujitev je težje identificirati in razrešiti. Reprodukivni umetniki se lahko udeležujejo samoupravnih mehanizmov, ki smo jih že omenili (imajo predstavnike v različnih svêtih, svetovalnih organih itn.), toda njihov položaj je bistveno različen od položaja »produktivnih« umetnikov: njihovo delo se ne začne na začetku, ampak »na sredi« produkcijskega procesa. Oni lahko vplivajo na »izvajanje« (režijo, igro, petje, izvedbo...) izvirnega umetniškega dela, toda projekta v celoti nikakor ne morejo kontrolirati. Torej so obtičali pri nekem elementu, o katerem je že vse odločeno in ki je dan vnaprej: igrati morajo v igri, ki se jim morda zdi nezanimiva, peti v operi, ki se jim zdi neumna itn. Odločajo lahko o perifernih zadevah, in njihovo delo je mogoče podcenjevati, degradirati ali izkoriščati, ne glede na njegovo dejansko vrednost, najboljše namene, napore itn. Njihova odtujitev izhaja iz dveh različnih izvirov: eden od njiju je zunaj njihovih moči.

Včasih se zdi, da so interesi »produktivcev« in »reproduktivcev« med seboj v protislovju: reproduktivci utegnejo predstavljati vir odtujitve za

avtorja, medtem ko je lahko tudi avtor vzrok alienacije za izvajalca. Ta protislovja so v bistvu vsakdanje izkušnje udeležencev v kulturnem življenju. Posebej pogosta so v velikih organizacijah: občasne težnje po ustvarjanju neodvisnih umetniških skupin (ki jih včasih slabšalno imenujejo klike, elite itn.) je treba tolmačiti natančno v tem kontekstu! Eden najvišjih ciljev samouprave kulture bi moral biti zagotavljanje pogojev za takšne neinstitucionalne, *ad hoc* skupine.

To so bili vidiki odtujitve, ki zadeva življenje in delo umetnikov ali umetnikov »v razvoju«. Njihov pregled še ne izpolni podobe odtujitve v umetnostni produkciji. Na »robvih« te problematike lahko opazimo aspiracije in frustracije t. i. diletantov ali amaterjev (ljubiteljev). Ni slučaj, da je ta (precej številna) skupina ljudi doživela takšen pomen in poudarek v času različnih kulturnih revolucij (v SZ, na Kitajskem in tudi v Jugoslaviji). Nekaj časa je kazalo, da bo vsa kultura postala deprofesionalizirana in da jo bojo rabili zgolj za uveljavljanje političnih interesov. To so bili revolucionarni časi, in skupine na oblasti so hotele konsolidirati svoje položaje z ukinjanjem in zatiranjem umetniških in intelektualnih elit. Njihova teorija je bila, da te elite (in posamezniki) predstavljajo oviro za razvoj »ustvarjalnih potencialov« množic. V dvajsetih in tridesetih letih je bilo v SZ ustanovljenih na tisoče »proletkultovskih« organizacij, da bi premagali zgodovinski prepad med intelektualnim in fizičnim delom* ali – če uporabimo naš pojem – alienacijo med množicami in elitami. Te organizacije so pomagale uničiti kulturno tradicijo in prefinjeno omrežje kulturnega življenja, ki je obstajalo pred revolucijo. Takšna metoda za premagovanje odtujitve (kondenzirana v »teoriji socialističnega realizma« v poznih tridesetih letih) je bila izjemno uspešna pri odstranjanju enega elementa odtujevalne strukture, toda nadomestila ga je z drugim elementom, s politično birokracijo. Ta metoda je bila zgrešena v načelu, kajti predlagala je konec sovražnosti med dvema stranema tako, da je preprosto odstranila eno stran. Potem ko so kulturne elite nadomestili s političnimi, sovražnost ni bila končana, ampak utišana.

Problem amaterske kulture je samo ena od postaj na poti preiskovanja problema alienacije na področju umetnosti. Glavni problem ni v kratenju dostopa do umetniškega ustvarjanja, ampak v kratenju dostopa do umetniških del nasploh. Tu imam v mislih obubožanje kulturnega življenja samega: nezmožnost za uživanje umetnosti, za branje knjig, za obiskovanje gledaliških in glasbenih predstav, galerij in muzejev itn. Tudi tu je jugoslovanski sistem samoupravljanja ponudil dve možnosti rešitve problema. Najprej je udeležba v procesih odločanja zagotovljena z »dvozborno« strukturo prej omenjenih samoupravnih svetov kulturnih institucij. »Zunanja« delegacija naj bi predstavljala interese širšega občinstva in različnih posebnih interesov. Po drugi strani spodbujajo dostop do

* Najnovejši procesi kažejo na zmago intelektualnega deleža, ki mu postajajo podrejeni »fizični delavci«: ti v nekaterih najbolj razvitih deželah Zahoda postajajo odvisni od superproduktivne pameti (računalniki, robotika, avtomatizacija...) in ne obratno!

kulturnih dobrin bolj ali manj širokosrčne subvencije, posebno v gledališču, v glasbi in likovnih umetnostih. Zaradi relativno majhne jezikovne skupnosti, je veliko*strateško pomembnih knjig odvisnih od finančne podpore kulturne skupnosti (ki je samoupraven »sklad« za podporo kulturne proizvodnje, ki ga napajajo prispevki iz osebnih dohodkov vseh zaposlenih). Položaj v SR Sloveniji, kar zadeva družbeno podporo umetnosti, je takšen: podpore kulturne skupnosti za gledališča pokrivajo skoraj 90% njihovih stroškov; skoraj enake so subvencije za galerije in profesionalne glasbene ansamble, medtem ko so knjige v mnogo večji meri obravnavane kot tržno blago: podpora kulturne skupnosti za knjige (gre za podporo založnikom) se giblje okrog 2% – glede na celotno knjižno proizvodnjo. Problematika knjižne proizvodnje je precej kompleksna: skupnost pokriva del »negativne razlike« (med ekonomsko ceno in prodajno ceno), medtem ko drugi del pokriva založnik – z dobičkom, ki ga ustvari s komercialnimi knjigami ali drugimi dobičkonosnimi dejavnostmi. Torej bi lahko trdili, da – v izbranih primerih »strateško pomembnih« knjig – družbena podpora seže do 20–40% ekonomske cene (produkcijski stroški + stroški distribucije). Selekcija teh »strateško pomembnih« knjig (slovensko leposlovje, teorija, slovarji itn.) je prepuščena raznim odborom in odobrena v skupščini kulturne skupnosti.

Odtujitev, o kateri govorimo tukaj, in ki naj bi jo premagali s pomočjo zgoraj opisanih mehanizmov, je seveda drugačnega značaja kot tista, ki smo jo definirali v začetku. Nič več nimamo opraviti z odtujitvijo (umetnostnega proizvajalca) od (njegovega) proizvoda, ampak z odtujitvijo državljana od umetnosti. Jasno je, da moreta biti tadva tipa odtujitve v protislovju. Medtem ko skušamo po eni strani najti načine za osrečitev umetnikov, po drugi strani načrtujemo sistem za osrečitev družbe. V tem drugem primeru pomenijo zdravila za premagovanje alienacije uresničitev »upravičenosti« splošnega občinstva, kar pomeni upravičenost do proizvodov umetnika. Po eni strani pravimo, da je umetnik upravičen do svojega proizvoda, po drugi strani trdimo, da je nekdo drug upravičen do njegovega proizvoda. Če zagovarjamo pravice družbe, moramo – nujno – zanemariti pravice umetnostnega proizvajalca. In če ne zagovarjamo splošnih pravic, lahko padamo v past zagovarjanja samozadostnosti umetnosti. Mislim, da v tem protislovju tičijo in čakajo na razrešitev glavni problemi kulturnega življenja.

Zdaj se moramo obrniti k drugačnemu problemu, ki smo ga formulirali v naši drugi točki. Gre za problem alienacije v smislu oropanosti alternativnega (prostega, svobodnega) časa za uresničitev človekovih ustvarjalnih potencialov. Na kratko nekaj o tem.

Zelo pogosto smo bili (vsaj v Jugoslaviji) priče kulturnih projektov, katerih namen je bil: čim bolj približati umetnost proizvajalnemu procesu. S tem mislim na razstave in predstave znotraj tovarniških zidov, na literarne večere v delavskih menzah in buffetih, na čedno opremljene notranjosti ali zunanosti industrijskih obratov in pisarn, na izpostavlje-

nost delavcev glasbenim posnetkom med delovnim procesom itn. Prepričan sem, da so takšni dodatki k delovni rutini prijetni in osvežilni, toda v končni posledici je mogoče to vrsto kulture interpretirati samo kot sredstvo za spodbujanje produktivnosti, kot dekoracijo v bistvu neprijetne rutine. Takšna uporaba umetnosti je pravzaprav njena zloraba, prevara, in končno intenzifikacija odtujitve, nadaljnja, bolj rafinirana mistifikacija in manipulacija. Takšna »kulturna« operacija ne more nadomestiti umetnostnega doživljanja. Če je takšna »kultura« mišljena kot zadovoljitev kulturnih potreb v njihovi celoti (kulturni birokrat se bo mogoče hvalil, da je uspel približati umetnost ljudstvu), imamo opraviti z dvojno alienacijo.

Včasih se pojavljajo argumenti (in tu smo pri naši tretji točki), da nekateri ljudje preprosto nimajo občutka za umetnost, za ustvarjalnost itn. Tako smo pri argumentu, da so ljudje odprti za umetnost po svoji naravi. Moje vprašanje pa ne sprašuje po odprtosti ljudi za umetnost (kar je drug, verjetno sekundaren problem), ampak po dostopu, ki ga imajo ljudje do umetnosti, po družbeni atmosferi, ki daje možnosti za ustrezno izpostavljanje umetnosti. Doslej smo imeli opraviti s položaji, v katerih je bila umetnost ljudem nedostopna, vendar so zanjo vedeli: njen obstoj je bil zunaj vsakega dvoma, toda tudi zunaj dosega. V družbi, v kateri so ustvarjalni potenciali prepoznani in cenjeni, ne more biti nikakršne nadomestljivosti umetnosti, ki bi se pojavljala s takšnimile izgovori: »res je, da ne hodim v teater in ne berem knjig, toda pijem vino, hodim smučat, na nogometne tekme, imam živahno ljubezensko življenje itn.«. Ti izgovori ponavadi niso znamenja svobodne odločitve, ampak znamenja depri-
viranosti. Če bi sprejeli takšen argument, bi lahko sprejeli tudi argument, da nekateri ljudje pač nimajo občutka (»niso odprti«) za pralni stroj ali za lastno kopalnico, za pravično razsodbo na sodišču ali – navsezadnje – za ljubezen.

Ne mislim, da bi morali ljudi obsojati zaradi nevednosti ali nizkega značaja, ali da bi se morali norčevati iz njih, če ne marajo Stravinskega ali Kafke: lahko nam je žal zanje, toda dati jim je treba priložnost. Takšne priložnosti predpostavljajo določeno količino prostega časa: ljudje niso krivi, če nimajo časa brati ali poslušati glasbo, kriva je družba!

Naša zadnja točka se tiče amalgamiranja koncepta svobodne ustvarjalnosti in koncepta »pasivne« rekreacije. Že Aristotel je razlikoval med rekreacijo in umetnostjo. Zanj je bila umetnost povezana s svobodo, z osvobojenostjo od garanja in strahu. Kulturne politike, ki zamenjujejo ali izenačujejo umetnost in rekreacijo, gredo – kar zadeva izhod iz alienacije – v napačno smer. V bistvu ne mešajo le pravice do svobodnega ustvarjanja in pravice do udeležbe v kulturnih procesih (dostop do kulturnih dobrin), ampak mešajo tidve z izpostavljenostjo tako imenovani *množični kulturi*, ki jo je Hannah Arendt definirala kot zabavo, kot »potrošno blago, ki je namenjeno porabi«, kot »polaščanje kulturnih predmetov«, kot razkroj kulture v množični družbi« in kot »kolikor je mogoče cenjen nakup nekakšnega kulturnega znanja zaboljšanje posameznikovega družbe-

nega statusa« (Arendt, »Culture for the Millions?«, *Society and Culture*, 1971). Dodal bi še neko funkcijo množične kulture: ideološka propaganda. Medtem ko umetnost običajno »napreduje« od znanega k neznanemu (tu se spomnimo Borgesovih zgodb, ki začenjajo z »znanstvenimi« ali zgodovinskimi dejstvi, ki se v toku razvoja razsujejo, zmešajo in problematizirajo: zdravorazumska vizija sveta je razdrta!), propagandistična umetnost (moram reči, da ne vidim bistvene razlike med »estetizirano politiko« in »politizirano umetnostjo« – to razliko je uveljavil W. Benjamin) izhaja iz znanega (znane ideje) in ilustrira oz. podpira to »znano« s pomočjo estetskega gradiva (tipičen primer je socialistični realizem).

Zanimivo referenco na alienacijo najdemo v Marcusejevi *Kontrarevoluciji in revolti* (1972). Prišel je do sklepa, da se je revolucionarna ideologija izčrpala (in navsezadnje postala potrošno blago), medtem ko je umetnost ohranila svoj revolucionarni potencial.

Subverzivni potencial je v sami naravi umetnosti – toda kako jo je mogoče prevesti v realnost danes, to se pravi, kako jo je mogoče izraziti, da bi postala vodilo in element v praxis spreminjanja, ne da bi nehala biti umetnost, ne da bi izgubila svojo notranjo subverzivno silo? (Marcuse 1972, 103.)

Najbolj zanimiv je tisti del Marcusejeve diskusije, kjer trdi, da »osvobodilno ‚sporočilo‘ umetnosti tudi *transcendira* dejansko dosegljive cilje osvoboditve, kakor *transcendira* dejansko kritiko družbe«. Umetnost mora ostati *alienacija*, pravi Marcuse, in če »zaradi te alienacije ne ‚govori‘ množicam, je to rezultat razredne družbe, ki ustvarja in perpetuira množice«. V prihodnosti bo umetnost nemara izgubila svoje elitističen značaj, nadaljuje Marcuse, *ne pa svoje odtujenosti od družbe*. Nato Marcuse govori o permanentni »napetosti med univerzalnim in posebnim«, ki je shranjena v umetnosti, in o njenem metapolitičnem značaju.

Ne morem si predstavljati bolj radikalne kritike množične kulture in ideologizirane kulture – in torej tudi kulturne politike, ki skuša premagati alienacijo in približati »kulturo« ljudstvu na ta način, da izrablja estetsko formo.

Zdaj se moram vrniti k svojim izhodišnim vprašanjem: ali najdemo alienacijo na umetnostnem področju; ali je omejena na kapitalistični sistem; in kako uskladiti svoje »empirične« ugotovitve z Marxovo teorijo alienacije???

Odgovor na prvo vprašanje je lahko le pritrdilen: zares lahko najdemo obilno evidenco o odtujevalnih pojavih v umetnosti, predvsem v procesu njene »socializacije«. Probleme, ki so povezani z njo, običajno zdravimo s participacijo (v jugoslovanskem primeru s samoupravljanjem). Toda našli smo tudi dokaze (ali hipoteze), ki nas opozarjajo pred prezgodnjimi sklepi, kar zadeva brezpogojno vztrajanje pri odpravljanju alienacije. Kulturna politika bi se mogoče morala osredotočiti na omejevanje odtujitve (in na vpeljevanje demokratičnih procedur) le toliko, kolikor gre za pravičnost teh postopkov; toda izogibati bi se morala vztrajanja pri spaja-

nju različnih realnosti. Realnost umetniškega doživetja bi morala ostati »odtujena«, kar zadeva njen ontološki status in temeljno (jezikovno in družbeno) razločenost. Glavni problem je ohranjanje »mnogoterih realnosti« (Schutz) kot razločenih in specifičnih »zamejenih pomenskih območij«. Tu govorimo o *avtonomiji umetnosti*.

Kapitalistični sistem ima svoje prednosti, kar zadeva to zadnjo točko – predvsem glede ideološkega »onesnaževanja« kulture: tu seveda mislim na t. i. zahodno hemisfero s parlamentarnimi demokratičnimi tradicijami. V teh družbah je umetnost v načelu svobodna, toda ima nekega močnega sovražnika: redukcijo vseh dosežkov na tržno blago. Socialistični sistem (predvsem samoupravni) ima to prednost, da (v načelu) obravnava umetnost kot uporabno vrednoto (ne kot menjalno vrednoto), in s tem odpira umetnostno področje ne le produktivnim delavcem, ampak tudi talentom. Ta (važna) prednost je lahko zamegljena z ideološkimi pritiski, ki po drugi strani dajejo umetnosti akcent problematičnega, potencialno subverzivnega, toda tudi pomembnega (provokativnega, družbeno opaznega) podjetja. Umetniki na Zahodu lahko počno, kar hočejo, in nihče se ne zmeni zanje, medtem ko umetniki na Vzhodu ne morejo početi tega, kar bi radi, toda pozornost, ki jo uživajo, je precejšnja.

Socialistična kulturna politika se nenehno (spoštljivo) sklicuje na Marxa. Zelo pogosto ga napačno tolmači (npr. v tistem smislu, ki sem ga navedel: da posamežni umetniki predstavljajo oviro za razvoj ustvarjalnih potencialov v množicah). Marx sam se ni nikoli zavzemal za eliminacijo obstoječih umetnikov (ali za njihovo cenzuriranje), ampak za razširitev umetniške združbe. Participacija v njej in na njeni ravni je zares učinkovito sredstvo zoper alienacijo.

JANKO JERI

UDK 321.6/8.000.94(450)

Razvojni preskok – nastajanje moderne Italije

(Skica nekaterih prvin za pisanje knjige o naših sosedih)

«...e vero frutto verà dopo
'l fiore...
(...pravi plod bo dozorel po
cvetu...)

Dante Alighieri (1265–1321)

Za avstrijskega kneza Clemensa Lotharja Wenzela von Metternicha (1773–1859), sicer »križarja« proti slehernemu svobodomiselstvu, avstrijskega kanclerja, tvorca »svete alianse«, je bila Italija še na prelomnici XVIII. v XIX. stoletje zgolj »zemljepisni pojem«. Sam ni imel pa tudi njegovi somišljeniki niso imeli nikakršnega posluha za karbonarje, ki so povzdigovali bolj demokratične statute držav in na Apeninskem polotoku in se zavzemali za liberalnejše reforme. V štiridesetih letih XIX. stoletja so ideje »Giovine Italia« (1831) padle na plodna tla. Preporodno (risorgimentalno) gibanje je zajelo že prenekatero plast italijanskega meščanstva, kar naj bi bilo tudi za današnje Italijane (vrednotenje Lea Ginzburga) ne le zaznamovanje zgodovinskega obdobja, »posoda«, ki jo je mogoče napolniti s čimerkoli, marveč še vedno živa in dragocena tradicija in v vsem tem je moč najti pobude tudi za nove, pogumne zamisli.

Italija je bila takrat evropska država z verjetno najgloblji protislovji na vseh področjih: od gospodarskih, političnih, socialnih in prosvetnih. V takih splošnih razmerah so v Torinu, srcu Piemonta, 17. marca 1861 slovesno razglasili rojstvo nove države. To pa ne pomeni pozabe preteklosti in vsega tistega, kar je Italija podarila evropski civilizaciji in kulturi. Današnji Italijani so namreč dediči filozofije, umetnosti, znanosti, tisočletne zgodovine, pogostokrat v svojih tolmunih globoko vrtoglave in tragične ter zmagoslavne hkrati. Res je, da je bila današnja moderna Italija »rojena« komaj pred dobrimi sto leti, a zavedati se je treba, da je že prej živela v srcih, duhu svojih najboljših sinov in hčera.

Kolikšni napor. žrtve so bili nujni, da so se fevdalno razkosane tvorbe na revno obdarjenem Apeninskem polotoku mogle zlit v enotno državo. Razbiti je bilo treba prevlado (dominacijo) takrat prvorazredne velesile – Avstrije in kategorično opozicijo prav nič šibkejše »duhovne velesile« – Vatikana, ki je bil takrat tudi razmeroma pomembna materialna sila, saj je bil pod vatikansko državno suverenostjo pretežni del srednje Italije z Rimom kot prestolnico.

Liberalni italijanski filozof Benedetto Croce (1866–1952) je med drugim sodil, da je bil nastanek Italije »improvizacija zgodovine, nova prвина, ko je Italija naposled našla sama sebe in si pomagala, pri čemer se ni ozirala na mednarodne pogodbe, diplomacijo in kongrese. »V tej skupni akciji, ki so jo na eni strani poosebljali savojski kralj Viktor Emanuel in Camillo Benso di Cavour ter na drugi strani Giuseppe Mazzini (1805–1872) in Giuseppe Garibaldi (1807–1882), korenini široko ljudsko gibanje, ki je med aprilom 1859 do oktobra 1860, torej v pičem poldrugem letu, oblikovalo in ustvarilo »združeno Italijo«. To ni bil »čudež«, je ugotovil eden izmed voditeljev italijanskega odporiškega gibanja (rezistence) proti fašizmu in nacizmu med drugo svetovno vojno Ferruccio Parri, marveč so bili filozofija in interesi takratnih vodilnih italijanskih plasti v prid cavoursko-savojski rešitvi, ki je sicer dosegla združitev in zagotovila »zmerno svobodo«, a je obenem ohranjala obstoječe socialno stanje in meščansko »stabilnost«. Opravka imamo torej z »zgodovinskim paradoksom«, da so bili tvorci nove države savojska dinastija in skupaj z njo G. Garibaldi, ta genialni »condottiere« gverilskega vojskovanja, G. Mazzini – »možgani revolucije« in zmerni liberalec C. B. Cavour. Čeprav aristokrat, je računal na ljudske množice, še zlasti na tiste v mestih.

»Start« nove države je bil nepojmljivo težji kot pri njenih sosedah in drugih: Franciji, Nemčiji, Angliji, in to še zlasti zavoljo naglavne cikle – vsestransko zapoznelega razvoja italijanskega kapitalizma. Naj se za ponazoritev omejim na nekaj podatkov iz temeljnega izobrazbenega področja, kot je to vprašanje pismenosti. Še dvajset let po združitvi je nepismenih 62% vsega prebivalstva, 1881. še vedno nekaj manj kot polovica, 1911. leta 38%, po koncu prve svetovne vojne 27% in leta 1948 dobra desetina vsega prebivalstva. Po združitvi voli osrednje ljudsko predstavništvo komaj en odstotek vsega prebivalstva. Šele v letih 1882 do 1913 se to razmerje povzpne na 5% in po koncu prve svetovne vojne se ta temeljna svoboščina raztegne na vse prebivalstvo. Osnovna ekonomska, sociološka značilnost tega obdobja pa je bil zevajoč socialni prepad med latifundistično-fevdalno aristokracijo ter porajajočo se finančno in industrijsko buržoazijo na eni ter med sproleterizirano maso kolonov, spolovinarjev in nastajajočega industrijskega proletariata na drugi strani.

Povrnimo se za hip še k politiki: radikalna, republikanska stališča G. Mazzinija so bila za takratno italijansko aristokracijo in konservativno buržoazijo povsem nesprejemljiva. Še radikalnejši pa je bil G. Garibaldi,

ki je sebe štel za socialista. Kar pa se tiče državne ureditve (monarhistični ali republikanski režim), je triumfiral prvi. Piero Gobetti (1901–1926), pisatelj in politik, antifašistični begunec je tak izhod označil kot potrditev teze o »propadli revoluciji«. Dejstvo namreč ostane, da so bili Mázzini in somišljeniki nesposobni voditi »jakobinsko politiko«, kakor je to ocenjeval marksistični ideolog Antonio Gramsci (1891–1937). Karl Marx v pismu Weidemajerju ugotavlja, da je tudi Mazzini poznal le mesta, ni pa poznal materialnih potreb izmožganih italijanskih kmetov, »ker bi to počivalo pod frazerskimi višinami njegovih kozmopolitskih, novokatoliških ideoloških manifestov«.

Bilo bi pač potrebno obilo poguma, da bi pojasnili, da je resnični korak k osamosvojitvi Italije popolna emancipacija kmetov. Ko se je G. Garibaldi (1860) s svojimi legendarnimi tisoč borci izkrcal na Siciliji, prekoračil messinsko ožino in zavzel Neapelj, je italijanske kmete bolj navduševala vizija, da jim bo ta ljudski tribun začel deliti zemljo, kot pa geslo »Roma o morte« (Rim ali smrt). Zemljiška posest je bila namreč skoncentrirana v rokah tankega sloja veleposestnikov in upravičeno je Massimo D'Azeglio, politik, pisatelj in slikar, zapisal: »L'Italia era fatta, ma che bisognava fare ancora gli italiani.« (Italija je oblikovana, napraviti je treba le še Italijane.) Ni zaman ob stoletnem jubileju takratni italijanski predsednik Giovanni Gronchi (1961) med drugim opozarjal, da je osrednjega pomena socialno vprašanje, da je treba pravičnejše razdeliti narodni dohodek, zmanjšati brezposelnost in premostiti prepad med južnimi in severnimi deli države.

Italijansko preporodno gibanje (risorgimento) pomeni nedvomno enega izmed najnaprednejših meščanskih tokov po zmagoviti francoski meščanski revoluciji, ko so nasproti fevdalni in drugi reakciji postavili načelo narodnosti kot temeljno načelo za ureditev odprtih, perečih vprašanj. Sleherni narod naj bi imel po teh nazorih pravico do samoopredelitve in združitve v lastni nacionalni državi. Vendar se je pozneje ta globoko humana ideja, ki jo je v glavnem začrtal G. Mazzini in drugi, zgodovinsko »izrodila« v sicer splošno zapoznele, historično vzeto, kolonialne ekspedicije, v negacijo lastnih prvinskih načel risorgimenta (Ljubi svoj narod in ljubi tudi druge narode!); v tako imenovani »sacro egoismo«, katerega brutalna oblika je tudi londonski pakt iz leta 1915, ko so jugoslovanskim narodom hoteli odrezati cele kose narodnega telesa (kar je bila takrat cena, ki so jo plačale »antantne države« za vstop Italije na njihovi strani v prvo svetovno vojno).

Prelomnico stoletja (leta 1896) je zaznamoval težak italijanski kolonialistični poraz v Etiopiji, ki ga je mogoče ovrednotiti kot mejnik vedno bolj intenzivne politične diferenciacije, ki pa je spet povezana z naraščanjem nacionalistične nestrpnosti (šovinizma). Tako Paolo Alatri, napredno usmerjeni italijanski pisec, pač pravilno opozarja, da so italijanske zahteve (dotakne se tudi londonskega pakta 1915) tmeeljile na čisti krivici, da so skušale uničiti sleherni narodnostno, etnično pravico obmej-

nih sosednih narodov in da je bil omenjeni pakt imperialistično naravnani proti jugoslovanski državi, ki je nastala na ruševinah avstroogrškega cesarstva. Zrušitev habsburškega imperija, kakor razmišlja Federico Chabod, je bila sen G. Mazzinija in njegovih privrženecv, toda »italijansko združitev« je pojmoval vendarle kot »generalno revolucijo«, ki naj bi osvobodila tudi druge narode, kar je bilo v marsičem dokaj podobno načelom, ki jih je po koncu prve svetovne razglasšal takratki predsednik ZDA Woodrow Wilson in seveda daleč bolj radikalno boljševiska revolucija pod vodstvom V. I. Lenina.

Ameriški avtor Denis M. Smith pa meni, da italijanski vodilni sloji po prvi svetovni vojni niso imeli podrobnejše izdelane zamisli o svojih resničnih interesih in so si dovolili vsiliti sentimentalistične »patriotske« koncepte, ki so odsevale v geslu o »pohabljeni zmagi« (*vittoria mutilata*), kar je postalo pozneje osrednji »slogan« nacionalistično zagrizene in fašistične propagande (na primer pesnik Gabrielle D'Annunzio). Nekateri korenine pa je delno treba iskati že v »pridigarju« G. Mazzinija, ki je med drugim v svoji socialni politiki dosledno zavračal »razredni boj«. Njegova osrednja zasluga pa je bila torej, kakor je to že opozoril Antonio Gramsci, zavzemanje za italijansko enotnost, pri čemer pa ni umel pravilno ovrednotiti prispevka delavskega razreda Italije in še zlasti v tistem obdobju dominantne vloge tako imenovanega kmečkega sloja, s čimer bi narodna združitev prerasla v zares demokratično revolucijo. Sam Mazzini ni doumel sprememb, ki jih je marksistična filozofija vnesla v takratno splošno družbeno življenje, ni spregledal (upošteval) globokega pomena delavskega, socialističnega gibanja za splošni progresivni razvoj.

Italijanska industrijska produkcija je bila v primerjavi s francosko in nemško še vedno nekje pri tleh. Italijanska liberalna buržoazija, kakor se je sama razglasjala, ni v nasprotju s francosko in nemško zmogla niti toliko radikalnosti, da bi se lahko, kljub obilici lačne delovne sile, po proizvodnih metodah, serijski proizvodnji vsaj bistveneje približala sosedama. Šele že omenjeni kolonialni izpadi (V. I. Lenin je dejal, da so Italijani začeli s kolonialnimi boji takrat, ko je bilo tisto, kar je bilo dobro in je veljalo, že razdeljeno) so nekateri pospešili industrijsko rast. Temelje »težki« industriji so zgradili v Piemontu, Liguriji in šele pred izbruhom prve svetovne vojne se je število industrijskih podjetij podvojilo (okoli 244 tisoč).

Sam potek vojne je potrdil, da je bila Italija vojaško in sicer slabo pripravljena. Stotisoči mrtvih niso odtehtali nekaj zmag. Sloji, ki so nosili glavno breme vojne, niso bili niti fizično niti psihično pripravljeni na daljše vojskovanje. Nemški poraz na francoskem bojišču je omogočil tudi »zmago« na avstrijsko-italijanski fronti. Komaj nekoliko bolj razvejana industrija (predvsem zavoljo vojaških potreb) se je z velikimi težavami preusmerila v mirnodobno proizvodnjo. Tudi vodilni politični sloj ni bil kos nastalim težavam. Italijansko liberalno meščanstvo z Giovannijem Giolittijem (1841–1928) na čelu ni uspelo nevtralizirati fašističnega giba-

nja Benita Mussolinija (1883, ujet v Bongu in ubit 28. aprila 1945). Giolittijeva »transformistična politika«, kakor so jo poimenovali, je sicer postala pojem v italijanski politični zgodovini; tudi zategadelj, ker je G. Giolitti poizkušal stkati odnose s Filippom Turatijem (1857–1932), ki je bil eden izmed ustanoviteljev Italijanske socialistične stranke – PSI (1892) in je za časa »režima« pobegnil v Francijo. Tamkaj je utrdil enotnost stranke skupaj s Pietrom Nennijem, po koncu zadnje vojne večkratnim ministrom in nekaj časa zagovornikom frontne povezanosti med Komunistično partijo Italije (KPI) in socialisti.

Velik strah italijanske buržoazije pred upravičenimi zahtevami italijanskega delavskega razreda in nižjih slojev sploh, težka simbolična soodgovornost momarhije za uspeh fašističnega »pohoda na Rim« (1922), »breznačelnost in oportunizem cerkvene hierarhije in njenega vrha v Vatikanu – vse to so osrednji elementi, ki so fašizmu (prvi fašij je bil ustanovljen 1919), oziroma fašističnim skvadram ob poudarjeni nacionalistični gonji omogočili prigrabiti oblast iz kraljevih rok še v mejah nekakšne parlamentarne legalnosti. V prvi vladi B. Mussolinija tako imenovane koncentracije so sodelovali še »popolari« (stranko je ustanovil Luigi Sturzo leta 1920; je predhodnica sedanje krščanskodemokratske stranke), liberalci in nacionalisti. To pa je bil zgolj preludij. Uboj Giacomo Matteottija (1924) je že pokazal pravi obraz nove diktature, ki si je delila oblast le še z monarhijo. Po lateranskih pogodbah z Vatikanom (1929) se je režim utrdil, sklenil (1936) zavezništvo z nacistično, Hitlerjevo Nemčijo. Pred tem je obračunal še z bosonogo etiopsko vojsko (1935), vojaško interveniral v Franciji proti legalni republiki (1936) in naposled podpisal jekleni pakt (Patto d'acciaio) z Berlinom (1939).

Po koncu zadnje vojne so veliko razpravljali o usodnih vzrokih za tak razplet. Tako je bilo na primer na XXXV. kongresu italijanske socialistične stranke slišati o zamujenih priložnostih pa o zgrešeni taktiki. Sam P. Ninni je to strnil v oceno, da je njega samega najbolj prozadela »drama zamujenih priložnosti«, drama stvari, ki bi jih lahko storili v revolucionarnem duhu, vendar v okviru demokratičnega življenja, kar pa se ni zgodilo. Tu je glede obdobja po prvi svetovni vojni mislil praktično na možnosti aktivnetga sodelovanja med socialisti in Sturzovimi »popolari«. Pokojni Palmiro Togliatti, generalni sekretar KPI, je s to Nennijevo zgodovinsko primerjavo polemiziral. Togliatti je namreč sodil, da ni bila uresničljiva, in to zavoljo bistveno drugačnih vidikov v razvoju delavskega gibanja, zaradi njegove takratne razcepljenosti in deloma organizacijske šibkosti (vprašanje notranje homogenosti) in spricho drugega splošnega ravnovesja takratnih političnih sil v deželi. Italijanski politični in drugi historiki so sicer doslej objavili že več tez, ki pričajo tako za kakor proti tem zgodovinskim analogijem. Dejstvo pa vendarle slejkoprej ostane, da napredne družbene sile niso znale izrabiti sorazmerno širokih revolucionarnih možnosti po koncu prve svetovne vojne in prevratnih gibanj po tem v svoj prid.

Razvejano je bilo poglavje o naporih, uspehih in prizadevanjih italijanskih ubežnikov-protifašistov v izgnanstvu, da politično zamajejo tla avtoritativnemu Mussolinijevemu režimu. Če nič drugega, so ustvarili temelje medvojnemu italijanskemu odporništvu (rezistenci), ki ni bilo pomembno le v vojaškem, temveč tudi v političnem smislu. V tem pogledu so italijanski protifašisti precej prekašali npr. francosko odporniško gibanje. Stranke CLN (Comitato di Liberazione Nazionale), ki ni bil ustanovljen 9. septembra 1943 v Rimu, če izpustimo liberalce, so imele razmeroma radikalne politične programe, kar še posebej velja za tako imenovano akcijsko stranko (Partito d'Azione), ki se je pozneje razšla in so njeni pristaši prestopili k socialistom, republikancem in drugim strankam, pa tudi delno (sicer v majhnem številu) v vrste krščanske demokracije (Democrazia cristiana), naslednice Sturzovih »popolarjev«. CLN ni bila koalicija, bila je bolj »usmeritev«, vendar pa se je v marsikaterem oziru le izognila napakam, storjenim po prvi svetovni vojni. Zasluga strank CLN je bilo sprejetje italijanske republikanske ustave (uveljavljena je bila 1. januarja 1948), s katero so na ruševinah totalitarizma položili temelje novi, parlamentarni, demokratični državi. Naj dodam, da so bili politični koncepti italijanskega odpornišтва mnogo bolj izdelani na Severu, kjer so se italijanski partizani vsakodnevno bojevali z nacističnimi okupatorji in fašističnimi kolaboracionisti. Drugače pa je bilo na Jugu, kjer je ostala oblast monarhije še dokaj nedotaknjena, saj je bil njen prvi eksponent Pietro Badoglio, bivši šef Mussolinijevega generalnega štaba. Razen tega so bili »južni predeli« že tradicionalno konservativni, lojalni monarhiji. K temu velja dodati še ravnanje angloameriških okupacijskih organov, ki so pač zagovarjali status quo. Med ZDA in Veliko Britanijo so bile sicer razlike: Američani so bili prožnejši in niso verjeli v možnost konserviranja monarhije, medtem ko so se Britanci in še zlasti premier Winston Churchill nagibali k politični »stabilnosti«, ki naj bi jo jamčila monarhistična ureditev postfašistične Italije.

Šele junija 1944 je maršala Badoglija kot predsednika vlade nasledil Ivanoe Bonomi (1873–1951), reformistični socialist. Sestavil je koalicijsko vlado, ki je ostala na oblasti do konca vojne. Poudarjeno »rezi-stenčna« je bila še vlada Ferrucia Parrija (junij–december 1945). Za splošno presojo političnih razmer je značilno, da so zasedbene oblasti skušale hromiti odporniški elan in da so partizanske oborožene formacije naposled razpustile. Čistka fašistoidnih političnih elementov je bila izvedena v dokaj mili obliki, vendar to ni omajalo takratnega osrednjega razpوتا: ali bo nova Italija država z monarhično ali republikansko državno ureditvijo. Izidi splošnega ljudskega referendumu (2. junija 1946) so sicer pokazali, da med zvestimi savojski kraljevski hiši in zagovorniki nove republike ni bilo velike številčne razlike. Glasovi so bili, okroglo vzeto, 12,700.000 proti 10,700.000, torej za republiko, medtem ko je bilo skoraj poldrugi milijon glasov neveljavnih. Zadnje poglavje rezistence je že omenjeni sprejem nove ustave, ki upravičeno sodi med

najnaprednejše podobne listine, sprejete na evropskem Zahodu po koncu druge svetovne vojne.

Če bi poizkušal nekoliko povzeti: kljub vsemu so za časa odpornišтва zorele in dozorele številne radikalnejše zamisli o nujnih povojnih spremembah. Tudi protifašistična zavest oz. prepričevanje sta prekoračila strankarske račune. Sleherni poizkus odpiranja ali zavezništva z desničarskimi političnimi silami je bil v povojni Italiji nepopularen, obsojen na neuspeh (primer vlade Fernanda Tambronija leta 1960). Protifašistično razpoloženje ni bilo namreč močno le med laičnimi strankami, ampak občutno tudi v »večinski« – krščanski demokraciji. In kronološki pregled: krščansko-demokratski prvak Alcide De Gasperi (1881–1954), Tridentinec, poslanec v avstrijskem (1911), nato poslanec »popolarov« v italijanskem parlamentu, je ostal na vladnem krmilu nepretrgano od decembra 1945 do avgusta 1953. Zaradi ameriških zahtev je že leta 1947 odslovil iz koalicijske vlade komuniste (pravosodni minister je bil Palmiro Togliatti) in socialiste (Pietro Nenni je bil ad interim celo zunanji minister), kar pomeni eipolog, konec velike protifašistične strankarske koalicije. Napetost med blokoma, med nekdanjimi vojnimi zavezniki je že med pogajanjem za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo (1945–47) kazala globlje razpoke. »Plebiscitarne« volitve leta 1948 so bile že v vzdušju porajajoče se hladne vojne. Krščanska demokracija je takrat zbrala 49% ali blizu 19 milijonov glasov, kar se ji na poznejših volilnih preizkušnjah ni več posrečilo. Ljudska demokratična fronta, ki je združevala komuniste in socialiste, je leta 1948 dobila 30% ali nekaj več ko 8 milijonov glasov, vendar se je to zgodilo, kakor sodijo mnogi, tudi zaradi takratnih vzporednih dogodkov na Češkoslovaškem in drugega.

To je bil hkrati začetek, lahko bi dejal, monopola De Gasperijevega političnega koncepta tako v njegovi lastni stranki kot v vladi. Po njegovem mnenju naj bi bila krščanska demokracija stranka, ki stoji v centru, a se ozira »na levo«, sodeč po konkretnem dogajanju pa se je pogosto bolj ozirala na liberalno desnico Luigija Einaudija (poznejšega predsednika italijanske republike), saj je bila liberalna stranka (Partito liberale) skorajda glavna zaveznica v vseh De Gasperijeveh koalicijskih vladah političnega centra. To naj bi onemogočilo slehernejši »radikalnejši izpad«. Z manjšimi nihanji se je torej ohranil »stari dobri, meščanski« politični status quo. Bil je ponazoritev za »imobilnost«, kakor so jo krstili v Italiji, ali po naše za negibnost, nepremičnost – še zlasti na delikatnem socialno-ekonomskem področju. Že sprejete reforme, denimo agrarna, so v številnih ozirih ostale na pol poti, in sicer zato, da se ne bi resneje spremenilo dotedanje politično ravnovesje. Uresničenje nekaterih ustavnih določb (regionalna ureditev in druge) so odlagali. Kapitalističnemu sistemu se je v tem obdobju posrečilo obnoviti v vojni razrušeno gospodarstvo. Politika klasičnega liberalca, slovitega ekonomista L. Einaudija (bil je za Enricom De Nicolò, kot omenjeno, drugi predsednik italijanske republike), je bila naravnana proti inflaciji, za stabilnost valute (lire) in se je tudi posrečila,

čeprav, kakor nekateri trdijo, na račun ohranjanja relativno nizkih mezd in dokaj velike brezposelnosti, ki se je gibala med dvemi in tremi milijoni ljudi.

Petdeseta in zlasti šestdeseta leta pomenijo pomembnejšo ločnico v italijanskem gospodarskem razvoju ob rekordnem turističnem prilivu in pa zavoljo izrabe novih nacionalnih virov energije; vse to skupaj je ustvarilo za pretežni del prebivalstva zadovoljivo življenjsko raven (plasti srednjega sloja so se okrepile). Toda zunaj dometa »italijanskega gospodarskega čudeža« so ostali južna Italija (Mezzogiorno) ter otoka (Sicilija, Sardinija). Gospodarski napredek ni dobil povsem enakovredne socialne vsebine. Proizvodni indeks 100 leta 1953 se je v letu 1958 povzpел na 142, leta 1961 pa celo na 200. Italija je torej takrat relativno hitreje napredovala kot, na primer, Zahodna Nemčija (v enakem obdobju se je tam indeks povečal od 151 na 191) ali Francija, kjer je slednji napredoval od 150 na 184. Italijanska republika se je v teh letih spremenila iz agrarno-industrijske v *industrijsko-agrarno* (podčrtal J. J.) državo s sorazmerno moderno opremljeno industrijo (strojno, kemično, tekstilno) in naposled s precejšnjimi investicijami za zaostali Jug države. Brezposelnost so s tako »prosvetlensko« politiko italijanske buržoazije delno skrčili (v sedemdesetih letih je bilo brez dela nekaj čez milijon oseb), pri čemer pa velja upoštevati dokaj močno ekonomsko emigracijo, ki je zajemala okoli dva milijona za delo sposobnih ljudi.

Družbeno, politično in sociološko, če hočete, pa sta po mojem mnenju v okviru takratne italijanske kapitalistične ureditve zlasti važna dva procesa: prvič, ekonomsko programiranje in, drugič, državna intervencija v gospodarstvu z vzporedno krepitvijo državnega ekonomskega sektorja sploh. Bežno smo omenili načrte za razvijanje zaostalih južnih predelov države. Že v prvih povojnih letih so izdelali načrte za reguliranje uvoza; leta 1948 so oblikovali sedemletni »Fanfanijev plan« za zgraditev ljudskih stanovanj. Štiri leta pozneje (1952) so začrtali dvanajstletni program za razvoj kmetijstva. Ustanovili so rotacijski fond (s takrat visoko vsoto 25 milijard lir letno), ki je bil namenjen za srednjeročne kredite srednjim in majhnim posestvom ter zadrugam. Vsi ti delni načrti (omenil sem le nekatere) so bili nekakšna predhodnica »globalnega plana«, ki ga je za desetletno obdobje leta 1954 sestavil demokrščanski senator Ezio Vanoni (1903–1956), in z njim reformiral tudi davčni sistem. Sistem načrtovanja je bil določen samo v temeljnih pokazateljih, ker so področna ministrstva izdelovala podrobnejše načrte. Vse je bilo zarisano splošno, lahko bi dejali bolj ohlapno. Vlade tako imenovanega levega centra (vlada A. Fanfanija 1959–63) pa so naredile korak naprej. Med drugim naj bi enakovredno upoštevali gospodarski in socialni vidik. Sicer »globalni načrt« ni nova zamisel; zajeta je bila že v Turatijevem geslu »Rifare l'Italia«, s katerim je ta nasproti zagovornikom neomejene privatne pobude takratnega predsednika ministrskega sveta G. Giolittija terjal načrtno gospodarstvo, v katerem naj bi sodelovali vsi sloji italijanske družbe. V obdobju

rezistence je P. Nenni sodil (1944), da bi moralo učinkovito načrtovanje potekati vzporedno z upravno reformo, nastankom pravnih lokalnih avtonomij, z razvojem kooperativnih elementov v kmetijstvu, z davčno reformo in s čim širše zamišljeno socialno zakonodajo. Če vzamem kot nadaljnje izhodišče eno izmed ocen P. Togliattija, naj bi bilo državno načrtovanje antiteza monopolističnemu razvoju gospodarstva, naj bi ga razumeli kot veliko »alternativo« splošnega demokratičnega razvoja.

Evolucija tako imenovanega »levega centra« je pomenila sprejem stališča, da je planiranje nujno globalno sredstvo državne intervencije v ekonomiki. Vse to pa izhaja tudi iz splošnega političnega prepričanja: današnja država kot orodje buržoazije, prvenstveno namenjeno ohranjanju kapitalističnega družbenega sistema, *ni več sposobna* (podčrtal J. J.) upoštevati zgolj neposrednih interesov privatnega kapitala in jo vsakdanji pritisk delovnim množic sili k odstopanju in h kompromisom. Zgolj zgodovinska vzporednica, odmik: protislovja italijanskega gospodarstva so bila še za časa fašizma tako huda, da je bila država (hočeš, nočeš) prisiljena posredovati in je, na primer leta 1929, s proračunskimi sredstvi reševala veliko industrijo in banke pred neizbežnim polomom. Tako je takrat država postala lastnica 43% akcij podjetij črne metalurgije, 48% akcij velikih ladjedelnic, 15% akcij trgovske mornarice, 94% akcij trgovske banke in 78% akcij pomembne denarne ustanove »Credito italiano«. Toda injekcija je bila preblaga: leta 1933 je država ustanovila IRI (inštitut za obnovo industrije), kar vse naj bi bilo po prvotni zamisli le začasen izhod. Toda protislovja so se tako nakopičila, da se je zadeva le štiri leta pozneje spremenila (IRI namreč) v ustanovo stalne narave. Država je takrat nadzorovala proizvodnjo treh četrtin železa in 45% jekla. Neposredno po vojni je bila v rokah IRI nad polovica tovarn mehanične industrije. Proces pa se je nadaljeval z ENI (Nacionalno združenje za nafto in plin, ustanovljeno leta 1953). Pod vodstvom Enrica Matteija (1906–1962) je doseglo zavidljive rezultate. Leta 1956 so ustanovili Ministrstvo državnih udeležb in leto pozneje, kar je še posebej pomembno, izločili državna podjetja iz članstva Confinindustrije (Generalne konfederacije italijanske industrije) v privatnih rokah. IRI in ENI sta torej postala pomembna instrumenta globalne gospodarske politike države. Ob tem velja opozoriti, da do ustanovitve državnega sektorja v italijanskem gospodarstvu ni prišlo z nacionalizacijami, marveč je to bila posledica dokazane nesposobnosti privatnega kapitala, da bi presegel protislovja lastnega kapitalističnega razvoja in je bila država prisiljena s »svojo voljo« intervenirati, da se ne bi porušil celotni sistem.

Državni sektor v italijanskem gospodarstvu je sicer mešane narave (združuje tudi privatne delnice), vendar pa je večina delnic v državnih rokah. Prevedeno v politični jezik pa to pomeni: prvič, nujnost krepitve državnega gospodarskega sektorja in, drugič, stopnjevanje ekonomske in vzporedno politične intervencije državnih organov. Opravka imamo torej z »dialektičnim nasprotjem«: meščanska država je prisiljena sprejemati

odločitve, ki utegnejo (seveda v streznih okoliščinah) pripeljati do njene lastne negacije. Neokapitalistična komponenta v italijanski ekonomiki sedemdesetih let je več kot opazna, čeravno so tudi še zelo trdožive nekdanje tradicionalne avtarhične koncepcije italijanskega kapitalizma. Vodilni, vladajoči razred je torej, če si hoče zagotoviti kontinuiteto gospodarske ekspanzije, prisiljen s pomočjo državnih in drugih instrumentov iskati bolj sodobne, manj primitivne oblike političnega vodenja.

K takemu razpletu je seveda bistveno prispevala nazorska dediščina Palmira Togliattija, ki ga je njegov naslednik Enrico Berlinguer (govor v Frattocchijah, študijskem centru KPI) ocenil kot osebnost »globoke in izbrušene kulture, realista a hkrati domiselnega politika«. Po Berlinguerjevem mnenju njegova občutljivost, moralna in idejna strogost še vedno živijo v italijanskem delavskem gibanju in tega ni moč »vsrkati naenkrat v vsem njegovem bogastvu«. Taka je bila tudi Togliattijeva metoda vodenja, ki je privabila v vrste KPI vse generacije in za katero so imeli mnogo posluha tudi mladi, na kar velja posebej opozoriti. Nedavno preminuli E. Berlinguer ni bil le ideološki, marveč tudi praktični naslednik teh lastnosti, ki je ne glede načasne zastoje in zaplete neutrudno ustvarjal zares napredne družbene zasnove v nedrjih zahodnoevropskega meščanskega sistema. Zbrati za doseg te ciljeve večino prebivalstva je bila njegova osrednja preokupacija. Berlinguer je pogosto ponavljal odločnost delavskega razreda in gibanja, da ohrani svoj boj na terenu demokratične zakonitosti. Srčika je bilo seveda vprašanje zavezništva. Tako je vztrajno zagovarjal tudi zavezništvo s sloji mestnega in vaškega srednjega razreda, pa konstruktivni dialog s katoliško usmerjenimi množicami. Po čilenskih dogodkih (1973) je nekdanji generalni sekretar KPI vnovič opozarjal, da je treba iskreno iskati vzajemno razumevanje z gibanji in težnjami katoliško usmerjenih množic, ki se vedno bolj številno vključujejo v okvir prizadevanj delavskega gibanja v jasnem in nedvoumnem antikapitalističnem in antiimperialističnem smislu. Berlinguerjeve postavke so bile med drugim: »Svoboda in demokracija, republika, dialog z vsemi naprednimi silami in iz tega izvirajoči pluralizem«. Svaril je pri tem tako pred maksimalizmom kot oportunistom. Toda edina prava pot naj bi bile strukturalne reforme (tudi pred dnevi preminuli levi socialist Riccardo Lombardi je delil skoraj povsem enako načelno stališče), ki lahko sodobno Italijo (ne glede na njeno geopolitično pozicijo) spremeni v postopoma v moderen, izviren družbeni sistem v zahodni Evropi.

Med povojne poglavitne izvirnosti, značilnosti italijanskega razvoja je pač treba pripisati dejstvo, da je politični in gospodarski razplet potekal pod nenehnim pritiskom idejno domiselnega delavskega razreda. Vse to je v mnogočem otežilo monopolistične naklepe in omogočilo hkrati določen gospodarski, socialni in družbeni napredek. To so torej nekatere izmed glavnih samoniklosti, ki ustvarjajo možnosti tudi za kakovostnejše premike in olajšujejo oblikovanje pogojev za še sodobnejšo in dejansko demokratično, vsebinsko napredno naravnano alternativo v Italiji.

KP Italije: za moralno očiščevanje političnega življenja

Italijansko politično podobo zaznamujejo nekateri dogodki, ki imajo svojo notranjo, pa tudi zunanjo težo. Italijanska komunistična partija je na tako imenovanih evropskih volitvah prvič premagala krščansko demokracijo. To je zanjo zgodovinski podvig in zdaj stopa na italijansko politično prizorišče z zahtevami, ki ustrezajo temu rezultatu. Komunisti naglašajo, da mora zdajšnja petstrankarska vlada, ki jo vodi socialist Craxi, pasti in da bo treba sprejeti program resničnih in preiščenih prenov ter da bodo morali biti komunisti pri tem neposredni akterji; na seji CK so izrekli tudi nedvoumno zahtevo po vključitvi v vlado, menili pa so tudi, da se jim pri tem ne mudi.

Sodelovanje komunistov tokrat ne bi bilo več »zgodovinski kompromis«, ki ni uspel, marveč politika tako imenovane »alternative«. Po njihovem mnenju lahko edina prelomi z dosedanjimi oklevanji, kompromisi, španovijami in kratkoročnimi programi; hkrati lahko samo politika alternative omogoči uresničevanje dejanskega »moralnega« odnosa do italijanskih problemov. Znano je, da KP Italija že dolgo vztraja prav pri »moralnem« vprašanju v italijanskem političnem življenju in vedenju sploh.

Gerardo Chiaromonte, eden vodilnih mož KP Italije, je v reviji »Rinascita« napisal, »da resnično politično razčiščevanje ne more dopustiti izključitve komunistične partije, ki je 17. junija na evropskih volitvah dosegla relativno večino«. Komunistična partija Italije tako opozarja na notranje ter zunanje probleme. V isti reviji Adalberto Minucci ugotavlja, da bo Evropa kos »izzivu tehnološke revolucije samo, če bodo v njej pretehtale levičarske in napredne sile«. Na stari celini, pristavljajo v italijanski KP, je treba oblikovati novo kulturo, ki naj poudari Evropo kot subjekt v svetovnem tekmovanju.

Ne le v komunistični partiji, temveč tudi v drugih silnicah levece namreč ugotavljajo, da se mora Evropa drugače pripraviti in predstaviti v raziskavah za nove tehnološke dosežke. Do sedaj so bile evropske institucije potisnjene v stran, morale so nenehno popuščati pred nacionalizmi kakor tudi pred ekonomskimi interesi in hotenji močnejših. Tudi v Italiji menijo, da je zmeraj bolj na dlani povezava med Združenimi državami in Japonsko, medtem ko smo v Evropi, kakor so menili tudi na seji CK KP Italije, »zmeraj bolj priča anarhiji, korporativizmu in ozkim podjetniškim pogledom, ki zavirajo ustvaritev novih tehnoloških pridobitev«. Stanje v Evropi je zmeraj slabše, saj imamo vsakih 15 sekund delavca, ki ostane brez dela.

Poudarek zasluži tudi stališče italijanske levice (brez socialistov, ki so v vladi), da so evropske volitve potrdile veljavnost razrednega boja, ki pa naj kar najširše zaobjame napredne sile. Razredni boj je po njeni sodbi zmeraj bolj žgoča naloga. Velik protest italijanskih delavskih množic proti slovitemu vladnemu dekretu o draginjski dokladi, stavke rudarjev in pristaniških delavcev v Angliji ter boj zahodnonemških delavcev za 35-urni teden so jasen dokaz za novo vitalnost razrednega boja v izzivu tehnološke revolucije.

Ena poglavitnih ugotovitev v zvezi z napredkom komunistov v Italiji pa je bila, da je na volivce kajpak emotivno vplivala smrt generalnega sekretarja KP Enrica Berlinguerja in da se tak rezultat za komuniste ne bo več ponovil. Toda kmalu zatem so bile tudi volitve na Sardiniji, na katerih so bili komunisti prav tako uspešni. V levici sklepajo, da je nenadna Berlinguerjeva smrt seveda vplivala na volivce, da pa so ti v bistvu glasovali za njegova prizadevanja in poštenost, ki jo je naglašal v zahtevah po doslednem »moralnem« boju.

Vse kaže, da bo KP vztrajala pri smereh, ki so v bistvu Berlinguerjeve, in ki so jih potrdili že na prvi seji CK po sekretarjevi smrti. So tudi v skladu z napotkom, ki so ga oblikovali evropski volilni rezultati. KP se je pač odločno postavila proti dekretu o krčenju draginjske doklade in pokazala, da ne sprejema gospodarske stabilizacije v Italiji na škodo delovnih ljudi. Volitve, ugotavljajo v CK KP Italije, so bile nepozaben nauk zlasti socialistom, ki so skušali uveljavljati politiko razdeljenosti levice. Prav leвица pa hkrati ugotavlja, kako postaja krščanskodemokratska stranka zmeraj bolj vsiljiva in kako začenja biti Craxijeva socialistična stranka že podrejena.

V italijanski levici odkrivajo znamenja nezadovoljstva v sami socialistični stranki. Strategija KP, ki predvideva najprej, pa tudi čimprej vladno krizo, teži k koaliciji demokratičnih sil, ki obstajajo v vseh strankah ali njihovih delih, da bi tako potisnili v opozicijo krščansko demokracijo in druge stranke, ki so cokla v razvoju. V levici obenem ugotavljajo, kako bo treba v bodoče nameniti več pozornosti mladini, ki je, kot kaže, imela zelo pomembno vlogo prav pri zadnjih političnih premikih v Italiji.

Evropske volitve so pomenile zgodovinski napredek komunistov, hkrati pa so pokazale, da so socialisti in krščanski demokrati ostali v glavnem na pozicijah lanskih političnih volitev v Italiji. Vemo, da je v Italiji petstrankarska vlada, v kateri so krščanski demokrati, ki imajo tudi po številu volivcev največ, socialisti z nekaj ministri in predsednikom vlade, pa še socialni demokrati, republikanci in liberalci. Za slednje tri skupine je značilno, da so na evropskih volitvah, kakorkoli so pač nastopile, skupaj ali ločeno, občutno nazadovale.

Pri socialistih in krščanskih demokratih pa sodijo, kakor je bilo v duhu politike pozitivne ocene za vsako ceno navsezadnje tudi pričakovati, da so rezultati zanje ugodni. Socialisti navajajo, da je volilni rezultat potrdil smer sodelovanja v petstrankarski vladi. Krščanski demokrati pa menijo,

da so se uspešno »obdržali«, da so padec, ki so ga doživeli na političnih volitvah, zaustavili in da jim je odslej spet odprta pot naprej. Seveda pa so tako prvi kot drugi pričakovali boljši rezultat; ta naj bi socialiste še prepričljivejše podprl pri njihovi tako imenovani »reformistični« politiki, krščanskim demokratom pa naj bi pokazal, da je bil rezultat političnih volitev v Italiji naključen. Kajpak tako pričakovanje ni ustrezalo volilni dialektiki.

Preverjanje vladne koalicije

Zdajšnja politična podoba je, kar zadeva petstrankarsko koalicijo, resnično pestra in nejasna. Temne sence se bodo še zgrinjale na medsebojno sodelovanje. Med vsemi petimi strankami so manjše ali večje razprtije, največje pa so prav med socialisti in krščanskimi demokrati. Nuja o »preverjanju« vladne koalicije, ki jo ugotavljajo v tem poletju, je posledica prav omenjenih razprtij. »Preverjanje« se bo jeseni, bržkone pa tudi pozneje, nadaljevalo, ne glede na morebitne izjave o tem, da so bile zadeve razčiščene in da so se o vsem že dogovorili. Prav nuja in logika, ki sta povzročili »preverjanje«, pa ne jamčita dolgoročnega sodelovanja. Tako stališče pa ni značilno samo za levico.

Glavno vprašanje, ki je precej zagrenilo odnose v vladni koaliciji, je povezano z bivšim ministrom Longom. Odstopil je, bolje rečeno, moral je odstopiti. Longo je še zmeraj sekretar italijanske socialdemokratske stranke. Ugotovili so namreč, da je bil na seznamu članov prostozidarske Gellijeve lože P2. Dokazano je, da si je ta prizadevala razmajati italijansko politično življenje in institucije. Longo je nekaj časa tajil, celo grozil je z odstopom socialnodemokratskih ministrov iz vlade, zaradi dokazov pa se je moral umakniti. Socialistični predsednik Craxi je v začetku te afere silovito branil ministra Longa, s čimer je storil kajpak politično napako in zgrešeno potezo.

Levica je brž zahtevala Longov odstop. Gerardo Chiaromonte je v imenu KP poudarjal, da vprašanje sega že v temelje normalnega političnega vedenja. Tudi ob tej priložnosti je topništvo usmerilo izstrelke zlasti na predsednika vlade, ki je naivno branil socialnodemokratskega ministra. Zamerili so mu, da je s tem spet dokazal, da je dobesedno zaverovan v to, da mora voditi vlado, da je skušal vse skupaj odpraviti s pomočjo »preveritve« stanja v koaliciji in da je storil le nekaj nepomembnih korakov pri sestavi same vlade.

Drugo vprašanje, ki je dokaj zaostriło odnose v vladni koaliciji, je povezano z Aldom Morom, voditeljem krščanskodemokratske stranke, ki so ga pred leti ugrabili, nato pa umorili, ko je postalo jasno, da razmišlja o neposrednem sodelovanju med krščanskimi demokrati in komunisti v italijanskem političnem življenju. Italijanski parlament je namreč v začetku poletja sklenil razpravo o umoru Alda Mora, ne da bi vlada

povedala kaj novega o tem. Komunisti so zahtevali dodatno preiskavo, vendar parlament tega ni sprejel.

Ocene so bile tudi tokrat negativne. Levičarsko časopisje je naglašalo, da je bilo že prvi trenutek jasno, da hoče vlada napraviti konec tej aferi na parlamentarni ravni. Ponavljale so se trditve, da je bila razprava v parlamentu, ki je bil vseskozi namenoma na pol prazen, nalašč izvotljena in utrujajoča. To je bil žalosten epilog enega najbolj dramatičnih dogodkov italijanske republike. Kajpak so vsi rebusi, povezani z Morovo smrtjo, ostali odprti. Parlamentarna razprava med drugim ni razčistila povezave med ugrabitvijo in umorom krščansko demokratskega voditelja, ki si je drznil pogledati nekoliko dlje v projekciji italijanske politike, in frama-sonsko ložo P2. Ta stik je sicer nesporen, saj so bile domala vse vodilne osebnosti, ki so tedaj vodile italijanske obveščevalne službe – te so bile vpletene v ta primer – včlanjene v P2.

V začetku poletja je vodja socialistične poslanske skupine Formica javno napadel krščansko demokratsko stranko in dobesedno s prstom pokazal na nekatere strankine voditelje, med njimi na Andreottija, ki je bil med Morovo ugrabitvijo predsednik vlade. Formica je glasno sklepal, da ni mogoče sprejeti razlage o tem, da krščanskodemokratski voditelji niso vedeli ničesar. Ob tem primeru pa so, kot je znano, zavzeli socialisti in krščanski demokrati različno stališče do avtorjev Morove ugrabitve.

Craxi si je prizadeval priti z njimi v stik, da bi le rešili Morovo življenje, medtem ko je krščanskodemokratsko vodstvo vztrajalo pri tezi, da se »država« ne bo pogajala z ugrabitelji. Craxi je tedaj že izjavljal, da vodi ugrabitelje, ki so bili domnevno člani Rdečih brigad, »Veliki starec«, hkrati pa se je uveljavljalo mnenje, da je Gelli, ki je bil formalni vodja frama-sonske lože P2, vodil ložo le na papirju, »saj bi morali prave dirigente dozdevno iskati v neki zanesljivo obstoječi skrivnostni piramidi«.

Levica s komunisti na čelu je zategadelj ugotovila, da je bila parlamentarna razprava speljana tako, da so naenkrat odpadli vsi odgovori na ta vprašanja. Jasno je le, so menili komunisti, da so vodilne osebnosti, ki so imele opravka z Morovo ugrabitvijo in umorom ter z afero, povezavo s P2, še zmeraj na svojih položajih v italijanskem političnem, pa tudi siceršnjem življenju. Stranke, ki so v vladni večini, so se ne glede na prvotno različna stališča do teh afer, dogovorno umaknile, skratka prezrle svojo neposredno odgovornost pred državo in italijansko javnostjo. Prevladuje mišljenje, da so interesi za sodelovanje v vladni koaliciji takšni, da zahtevajo molk o neprijetnih dogodkih. Unità je ugotovila, da skupna odgovornost obvezuje danes k molku socialiste in krščanske demokrate. Nastop Formike je bil prejkoslej skromen poskus, da bi ugotovili možnosti za reakcije krščanskodemokratske stranke, vendar so se morali socialisti brž umakniti. Seveda je vse to dogajanje sestavni del zapletenega vprašanja, ki ga italijanska napredna javnost formulira kot »moralno« vprašanje.

Vroče poletje v italijanski politiki, od pomembne zmage komunistov na evropskih volitvah do preverjanja stabilnosti vladne koalicije, je kajpak tudi v znamenju vse težjega gospodarskega stanja, ne glede na določene uspehe pri premagovanju inflacije. Čedalje več je ugovorov zaradi parcialnih gospodarsko finančnih ukrepov, ki jih sprejemajo z velikim javnim poudarkom, nimajo pa dolgoročnega učinka. Italijanska javnost se vse bolj sooča z nerazveseljivimi podatki.

Tako imenovani »javni strošek« bo bržkone presegel 110 tisoč milijard lir, čeprav bi ga morali po programu omejiti na 90 tisoč milijard. Javni dolg države je dejansko dosegel vrednost letnega družbenega proizvoda. Vse večji je občutek, je pisalo celo v socialistični reviji »Mondo operaio«, da doživljamo nekako vojno ekonomijo. Zmeraj bolj se zožuje prostor, so naglašali na seji CK KP Italije, na kateri so izvolili novega generalnega sekretarja Natto, za preslepitne ukrepe, ob tem pa se seveda zastruje potreba po koreniti prenovi politike dohodka in davkov med posameznimi kategorijami. Fiskalno vprašanje postaja danes v Italiji že politični problem.

Zaradi vsega tega, ponavljajo komunisti, je kriza vlade nujna, saj se bo samo s tem lahko začelo tako imenovano politično razčiščevanje. Nevzdržno je, da se socialisti in krščanski demokrati nenehoma napadajo, kar velja tudi za druge manjše stranke v vladni koaliciji, vztrajajo pa pri skupnem vladanju. Cilj KP je seveda da bi spet sodelovala s socialisti, saj poudarja, da je ta povezava »demokratska potreba«. Na seji CK je novi sekretar Natta grajal aprioristično podpiranje petstranske vlade, češ da je to tveganje v temnem predoru, brez možnosti za izhod. Komunisti še navedbe razčlenjujejo svoje stališče. Pravijo, da so naravne povezave samoumevne, da pa ne podpirajo specifično te ali one stranke, da jim ne gre navsezadnje za vstop z vlado ali v večino in da ne žele, da bi se ponovile izkušnje iz preteklosti. Stališče komunistov je, da so bistveni programi in da bi samo na njihovi osnovi lahko sodelovali tudi v vladi.

Politika množic ni politika leaderstva

KP Italije pa še vedno najbolj graja generalnega sekretarja socialistične stranke Craxija. Odnosi med dvema strankama se krešejo tudi ob vprašanjih, kaj pomeni vodenje in kako naj se izvaja. Politika množic, naglašà Unità, ni politika leaderstva. Politika leaderstva, pojasnjuje v nadaljevanju, je politika privilegiranega človeka, medtem ko je politika množic politika organizacije. Napake strankinega voditelja postajajo pri leaderstvu tudi napake stranke. Napaka, ki jo dela socialistična stranka, je v tem, da se obrača dejansko na vse, zahteva nekako plebiscitarno soglasje, tako da vsakomur nekaj obljublja, čeprav dobro in že vnaprej ve, da to ni izvedljivo.

V KP Italije pa sodijo o Craxiju konkretno, da se preprosto odpoveduje svojim socialističnim volivcem, zato da bi razširil vpliv druge; volilni

rezultati pa so pokazali, da ni uspel zajeti novih političnih plasti in da ni uspel prepričati tistih, ki sestavljajo veliko področje »zmernih« ter da ni bil sposoben pridobiti novih glasov na primer na italijanskem jugu, prav tam, kjer si je veliko prizadeval. Ugotavljajo, da je začel izgubljati tam, kjer bi ga morali najbolj dosledno podpreti, to je v sami stranki, ne glede na njegov velik osebni uspeh še pred nedavnim na kongresu v Veroni, kjer dejansko ni imel tekmecev. To je tudi posledica politike določenega kroga v socialistični stranki, ki se ima za »modernega« in se loteva akcij marsikdaj nepremišljeno, brez samokritičnosti in posnema poteze držav »z bolj razvito demokracijo«.

Odnosi med komunisti in socialisti, ki pa se v zadnjem času rahlo izboljšujejo, so se začeli krhati pravzaprav spomladi. Vlada je skušala ter je dejansko tudi vsilila znani dekret o draginjski dokladi, ob katerem je postavila vrašanje zaupnice. Zanimiva so izhodišča, ki so tedaj naravnala nastope zlasti socialistične in komunistične partije v poslanski zbornici in senatu, v zvezi z draginjsko doklado, ki so jo januarja sprejeli, vendar samo poskusno, za 6 mesečno obdobje. Predsednik vlade Craxi je v uvodnih razlagah med drugim pojasnjeval, kako je ta doklada samo del protiinflacijske politike. To je poudarjal tudi pozneje, na primer na kongresu socialistov v Veroni ali pa na odprtju velesejma v Milanu. Rezko je ugotavljal, da je nasprotovanje KP Italije navadna obstrukcija in sklepal, da hočejo komunisti preprosto preprečiti »večini« (petstrankarski vladi) uresničevanje tako rekoč večinske pravice.

Predstavniki KP ki na to še vedno vztrajno odgovarjajo, da je KP mnogo večja večina kot socialisti, pa so poudarjali, da je draginjska doklada ključna in tako pomembna za življenjsko raven državljanov, zlasti pa seveda delavcev, da bi bila nujna resna in izčrpna razprava v parlamentu in senatu ter da so socialisti skušali naravnost izigrati ti dve poglobitvi instituciji v državi s predlogom dekreta po hitrem postopku. Znano je, da se socialisti z dekretom zavzemajo za omejevanje draginjske doklade kot inflacijskega dejavnika.

Socialisti poudarjajo, da zadnje čase inflacija v Italiji zaradi vladnih ukrepov le upada (v šestih mesecih je inflacija padla s približno 18 odstotkov na 13,5 odstotka), komunisti pa sodijo, da vlada še ni korenito omejila javnih stroškov, kar pomeni zapravljanja, konzumizma, ki je še vedno brezmejen, se ni lotila resnega presojanja naložb in politike davkov. Pri davkih je zanimiv podatek, ki ga še vedno navajajo komunisti, da je znesek davkov, ki ga plačujejo delavci in delovni ljudje, višji od davkov kapitalističnih mogotcev.

Davčno in fiskalno politiko razgaljajo predstavniki KP Italije na vseh razpravah in zborovanjih. V Italiji je baje še vedno okrog pol milijona večjih davčnih utaj, domnevno pa je več kot 800 tisoč prijav, ki ne ustrezajo dejanskemu stanju. Glavna pripomba KP Italije h dekretu pa je bila seveda globalno politična. Njena ost je bila naperjena predvsem proti socialistom, češ »da so hoteli zlorabiti možnost zaupnice, ki da onemogoča

razpravo in amandmaje k predlaganim odlokom«. Berlinguer je tedaj v poslanski zbornici kategorično rekel, da je petstrankarska vlada zlorabila možnost za dekret na račun parlamentarne dialektike. Poskus, da se izsili dekret, je prizadel tudi sindikalno dialektiko z vidika, da imajo zlasti sindikati pravico do pogajanj.

Polemika med socialisti in komunisti, ki je, ko so pripravljali predlog za dekret, dosegala resnično visoke tone (ti so zadnje čase blažji), je razkrila tudi ozadja nekaterih pogledov dveh strank na pomembnejša vprašanja o notranjem razvoju države. Craxi ni varčeval s stališčem, »da vlada ne more sprejemati veta komunistov na ukrepe, ki imajo podporo večine«. Ukrepe same, med njimi ukrep o draginjski dokladi, pa je zagovarjal s formulacijami, kot je na primer naslednja, ko je spregovoril na odprtju veleseljma v Milanu:

»Gre za to, da tudi italijanski gospodarski sistem stopa v novo obdobje. Le-to je in bo v znamenju večje mednarodne odprtosti, novih tehnoloških raziskav in odkritij, kar bo zahtevalo preosnovo industrijskih potencialov, da bi lahko bili kos nujnostim razvoja. V Italiji bomo morali uveljaviti novo omiko odgovornosti, pobude in ustvarjalnosti. Gre za izziv, ki ga v Italiji moramo obvladati«.

Kot smo videli, komunisti v glavnem sprejemajo teze o silnicah razvoja in o novih ustreznih nalogah, vendar sodijo o protagonistih nekoliko drugače. V zvezi z vetom, kot ga je imenoval Craxi, pravijo, da ni šlo za veto, »marveč za pravico do javnega stališča, ki ji ne more oporekati nobeno mnenje o večini«. O razvoju pa poudarjajo, da bodo njegovi nosilci hočeš nočeš delovni ljudje in da je kajpak graje vredna sleherna vladna poteza, ki bi jih lahko oškodovala.

Socialisti se v zadnjem času vedno bolj ogrevajo za politiko »moderna reformizma«. Z geslom o takem reforizmu so nastopili tudi na kongresu stranke v Veroni. KP Italije je seznanjena z napovedano politiko modernega reformizma, vendar ji očita, da, žal, še nima programa. Ko je v zadnjem času govor o Craxiju in o tem, kako vodi socialistično stranko in koalicijsko vlado, se hkrati zmeraj bolj širi mnenje o »avtoritar-nem« vodenju, ki da bo »lahko prineslo kratkoročne rešitve in dolgoročne izgube«, kot je rekel pokojni Berlinguer. Komunisti opozarjajo, da je tudi v sklepih, ki jih je socialistična stranka sprejela na svojem kongresu, kar pogosto poudarjena potreba »po bolj odločni«, da ne rečemo naravnost po bolj »odločujoči« politiki (politica decisionale).

Teza po »bolj odločujoči« politiki seveda skriva, menijo na levi, globoko politično nevarnost; nevarnost namreč, da bodo čedalje pomembnejši izvršni forumi na škodo tistih, ki bi morali sklepati. Ko se je Berlinguer skliceval na sloviti dekret, je v parlamentu posvaril, da »gre vladi za to, da prenese zakonodajno oblast iz parlamenta na vlado«.

Levica v opoziciji poleg drugega še vedno rada poudarja izjave Paola Baffija, republikanca, ki je bil nedavno guverner glavne italijanske banke (Banca d'Italia) o zdajšnji krizi v italijanskem gospodarskem življenju.

Baffi namreč ugotavlja, da ne bi nikoli priporočil omejevanja draginjske doklade kot glavnega koraka v boju proti inflaciji, kot je storila vlada, marveč bi si prizadeval zlasti za zmanjšanje tako imenovanega javnega stroška, ki nenehoma raste (lani je bil za 3,4 odstotka večji kot pred dvema letoma). Glavna težava je namreč negativna proračunska bilanca.

Baffi je prav tako rekel, da bi morali draginjsko lestvico vsekakor popraviti, s čimer se komunisti strinjajo, odločno pa je odklonil linearno omejevanje doklade, kar tudi podpira levica v opoziciji. Ko omenjajo Baffija, se sklicujejo tudi na njegovo mnenje o donosih med zahodnim gospodarstvom in politiko ZDA. Bančni strokovnjak je namreč ugotovil, da si Italija ne more privoščiti nadaljnega proračunskega primanjkljaja, saj je v položaju, ki je docela nasproten tistemu v ZDA. Zadnje čase si namreč ZDA dovoljujejo razmah gospodarstva na račun povečevanja proračunskega primanjkljaja, ker lahko kreditirajo in emitirajo brez posebnih nevarnosti rezervni denar in so si dejansko še bolj kot prej podredili dobršen del svetovnega gospodarstva. Italija pa seveda tega ne more, saj je poleg drugega že preveč zadolžena.

Zdajšnja vlada pa, komentira na primer Franco Ottolenghi v Rinasčiti, ne samo da podpira tvegane menedžerske poteze, marveč skuša še, – seveda preko socialističnih predstavnikov – zmanjševati »vlogo posameznika v javnem življenju, utrjevati vrhove in siromašiti napredno ideologijo leve«. Domala paradoksalno je, da skuša uveljavljati politiko »sproščenih odnosov s poslovnimi dejavniki« na račun politike, ki je razbila sindikat in ima za cilj materialno krnitev delovnih ljudi.

V vodstvu italijanske socialistične stranke precej smelo sodijo, da bo »odločil tekmo za nove tehnologije tisti, ki bo prej ugotovil, kakšne so razvite usmeritve industrializirane družbe in kaj bo treba storiti za pridobitev nihajočih volivcev«. Komunistična partija ima kajpak svoje pripombe h taki, kot pravijo marsikje, »evforiji« socialistov. Ti v prvi vrsti ne bi smeli pozabiti in dovoliti, da bi bil delavski razred tisti, ki bi nosil glavno breme »reform«, kot je predvideno z dekretom o draginjski dokladi.

Komunisti si pri tem zastavljajo tudi vprašanje, ki ga seveda naslavljajo na socialiste, ali ima socialistična stranka brez podpore drugih silnic levece sploh možnost za dolgoročno reformno politiko in ali ima sploh suverene instrumente za to. Pot, ki jo je ubrala zdaj ta stranka, je najmanj priporočljiva. Z izsiljevanjem zaupnice, da je bil prek nje sprejet dekret po hitrem postopku, je dosegla socialistična stranka samo ta »uspeh«, da parlament danes ni več sposoben programirati, »saj mu predlagani dekreti in postavljanja zaupnice (trikrat v sedmih mesecih) ne dajo dihati« (Berlinguer).

Levica v opoziciji s komunisti na čelu ne prizanaša socialistom s svarili, da se spuščajo vedno bolj na desne limanice. Krščansko demokratska stranka je kajpak vselej pozorna in pripravljena izkoristiti (zlorabiti, pravijo komunisti) spopad med komunisti in socialisti. Razmišljanja o zapletih v italijanskem sindikalnem gibanju, ki ga predstavljajo CGIL

(Italijanska generalna konfederacija dela), v kateri so komunisti in socialisti, dalje UIL (Italijanska zveza dela), v kateri so v glavnem socialni demokrati in tako imenovani laiki, ter CSIL, v kateri so krščanskodemokratski delavci, so seveda na dlani.

Gibanja, v katerem je bilo prejšnja leta mnogokrat dosti koristnega vzajemnega sodelovanja, je polemika o draginjski dokladi razbila, čeprav so določeni stiki le še ostali in najnovejši obeti za vnovično skupno delo pravzaprav niso slabi. Vse tri formacije so začele pred meseci ob vprašanju draginjske doklade nastopati vsaka po svoje, s tem da je tudi večina socialistov zapustila CGIL. Ta organizacija pa je resnici na ljubo še vedno največja in najmočnejša, saj šteje okrog 4 milijone članov, od skupaj 6, kolikor jih je v teh sindikalnih organizacijah. Komunisti opozarjajo na nevarnost bipolarne sindikalne organizacije v smislu, da bi ena tako rekoč bila za vlado, druga pa bi bila v opoziciji.

V ozadju takega stanja pa vidijo tudi politični opazovalci v Italiji, in ne samo na levi, organizirano akcijo evropske desnice proti hotenjem leve. Kajpak, sodijo pri naših sosedih, to ni le samonikla desničarska akcija, ki prodira zlasti v nekatere politične pore, marveč hočeš nočeš odsev ameriške politike pri zaostrovanju konfrontacije med blokoma. Niso vselej redka svarila, da je na žalost prav italijanska vlada, ki jo vrh vsega vodi socialist, najbolj popustljiva do ameriškega blokovskega zaostrovanja (raketno oporišče v Comisu).

Pozornost v opozicijski levici je zadnje čase namenjena tudi dogajanju na italijanski desnici ali bolje rečeno na relaciji med sredino in desnico. Kot so v Italiji težnje, ki jih KP seveda zavrača, da bi nekako »demokratizirali« skrajno desnico, se pravi MSI, da bi pričela igrati »manj zoprno vlogo v italijanskem pluralističnem življenju«, kot trdijo v krščanskodemokratski stranki, tako je vedno očitneje, da bi ta stranka sčasoma lahko prevzela nekako koordinacijo med sredino in desnico. V italijanski krščanski demokraciji vedno bolj razglabljajo o nekaki »sodobni zmerni desnici«.

V glavnem pa se razprave tudi v zadnjem času, ko smo priča spodbudnim znakom za obnovitev sindikalnega sodelovanja, sučejo okrog sindikalne vloge v bodoče. Skoraj enotno je stališče, da je bilo sindikalno gibanje do sedaj preveč »defenzivno«, da je večinoma branilo dosežene pridobitve, se pravi ščitilo pravice in pravo zaposlenih. Dlje od tega gibanja žal ni šlo. Udarec, povezan z draginjsko doklado, pa je naravnost posvaril, da bo treba za prihodnost oblikovati drugačno sindikalno politiko. Ofenzivnejša bi morala postati, v njej pa si je že začela utirati pot, čeprav komaj opazno, teorija o osvoboditvi dela. Ni naključje, da nameravajo že jeseni posvetiti mnogo več pozornosti zaposlovanju, pa tudi osebnim dohodkom in politiki davkov v celoti.

Kakšne so potemtakem značilnosti položaja v tem vročem poletju italijanskega političnega življenja?

Tako imenovano preverjanje je, kot je bilo pričakovati, vsaj navzven pokazalo, da trenutno ni želje, da bi petstrankarska koalicija propadla, saj to ne bi bilo vladnim strankam v korist. V prvi vrsti bi z vladno krizo ustregli komunistom, ki pravijo, da je nujna. Toda tako stanje zanesljivo ne bo trajalo dolgo. Slej ko prej so najbolj verodostojne napovedi, da bo vlada zdržala do prihodnje pomladi, ko bodo v Italiji upravne volitve. V sedanji koaliciji namreč medsebojni odnosi kljub vztrajanju zlasti socialistov pri zdajšnjem sestavu niso dobri, zato pa tudi ne morejo biti jamstvo za dolgoročnost. V sedanjem obdobju preverjanja so se v glavnem pogovarjali o gospodarskih vprašanjih, politična, kamor sodijo tudi medsebojni odnosi, pa so morali opustiti in jih preložiti na jesen, kar seveda kaže na njihovo zapletenost. Predstavnik krščanskodemokratske stranke Galloni je že napovedal, »da bo oktober deževen«.

Komunistična partija bo bržčas nadaljevala z napadi na Craxija, ki ga predstavljajo kot nekakega poldiktatorja socialistične stranke in mu zamerijo, da gradi strankino politiko na osebni karizmatični vlogi. Napade na Craxija bodo verjetno stopnjevali tudi zato, da bi pospešili ponovno zbližanje med socialisti in komunisti, čeprav bodo komunisti še naprej obračali zainteresirane poglede tudi na krščansko demokracijo, o kateri sodijo, da je v njej le precej naprednih sil.

Na zadnjih sejah CK komunisti odločno naglašajo »novo vlogo stranke«, ki so jo nakazale in narekovale evropske volitve, nekateri pa kar pogosto navajajo, kako je nedopustno, da je komunistična stranka, ki jo podpira več kot tretjina volivcev, v opoziciji, medtem ko je socialistična stranka, ki premore komaj desetino glasov, v vladi in ima celo predsednika. Kajpak bo KP vztrajala pri politiki »alternative«, ki bo stremela za tem, da ponovno pridobi socialiste, »naravne zaveznike«, da pa poseže tudi na druga volilna področja.

Partija si bo prizadevala, da bodo davčna bremena pravičneje porazdeljena, da bi organizirali, kot se sliši, referendum proti vladnemu dekretu o draginjski dokladi, in da bodo poglobljena »moralna vprašanja«, na primer s tem, da bi dosledno izločili iz javnih funkcij člane framasonske lože P2. Komunisti bodo zavoľjo »nove vloge« tudi v bodoče poudarjali pravico do sodelovanja v vladi, pri čemer pa se jim zanesljivo ne bo mudilo tudi zaradi kočljivosti sedanje problematike, zlasti gospodarske; ne bodo pa varčevali s stališčem do kar najbolj neposrednega sodelovanja v italijanski politiki na temelju resničnih reformnih programov.

Nerešeno je tudi vprašanje o sodelovanju komunistov in socialistov v krajevnih upravah. Znano je, da razglašča krščansko demokratska stranka, da bi se morali socialisti kot zavezniki krščanske demokracije v vladi odpovedati sodelovanju s komunisti v teh upravah, Craxi pa se pri tem

obnaša tako, da javno, nekako dolgoročno soglaša s to zahtevo krščanskih demokratov, v bistvu pa si le ne upa konkretno ukrepati. Taka smer bo verjetno veljala do prihodnjih upravnih volitev v Italiji.

Za socialistično stranko, zlasti pa za Craxija kot vladnega predstavnika, je že jasno, da se bo tudi v bodoče ogreval za sodelovanje v petstrankarski vladni koaliciji, saj je bila njen pobudnik in je to navsezadnje v skladu s sklepi, sprejetimi na veronskem kongresu. Tedaj so namreč ugotavljali, kako se mora razmahniti strankina vloga v italijanskem političnem življenju, kako bo to uresničeno le z neposrednim sodelovanjem v vladi in kako bo le s tem omogočeno uresničevanje politike »modernega reformizma«. Značilno je, da so na omenjenem kongresu dejansko bolj obravnavali vlogo stranke v vladi, kot pa njeno siceršnje utrjevanje v izrazito politični areni. Vprašanje je seveda, kje bo stranka kot stranka v bodoče lahko računala na zaveznike in na nove simpatizerje.

Ostane še krščanska demokracija. Razumljivo je, da je njena strategija še zmeraj v tem, da bi bila na čelu italijanskega političnega dogajanja in življenja in da bi v vladi kaj rada imela izpostavljeno mesto tudi s tem, da bi njen predstavnik bil predsednik vlade, kot je bilo vseh 35 let po vojni. Pri tem pa se stranka, ki je doživela na lanskih političnih volitvah nepredvideno nazadovanje, vede previdno in premeteno.

Trenutno ji kajpak koristi sodelovanje v petstrankarski vladi, ki ima socialističnega predsednika, saj lahko neuspehe gladko pripiše najvišjemu vladnemu predstavniku in njegovi stranki. Njeno ravnanje je prebrisano, saj včasih, mimo socialistov v vladi, podaja v lastno korist roko celo komunistom, kot se je to dogajalo na primer pri vprašanju dekreta o draginjski dokladi, ko je celo izzvenelo, da je bila krščanskodemokratska stranka tista, ki je »demiokratično in konstruktivno« dosegla njegov popravek in s tem vsaj deloma ustregla zahtevam KP.

Zaradi take usmeritve je stranka privolila v »uspeh« preverjanja, ki ga je predlagal Craxi; čas za ostrejši poseg po njenem še ni dozorel, mesece do prihodnjih upravnih volitev, če ne bo že prej vladna kriza, pa bo kajpak izkoristila za svoje notranje organizacijsko utrjevanje in za iskanje novih zaveznikov zunaj svoje sfere.

IZTOK SIMONITI

O nekaterih trajnih značilnostih bližnjevzhodne krize

Dosedanja proučevanja sli pa poskusi, da se v okviru discipline mednarodnih političnih odnosov raziše tako imenovani problem »kriznih žarišč«, so pokazali, da so ta specifičen fenomen mednarodnih odnosov. Teoretična posploševanja so pripeljala do spoznanja, da so krizna žarišča nekaj posebnega, kljub temu da nastajajo in se razvijajo v povezavi s širšimi mednarodnimi političnimi, ekonomskimi in drugimi odnosi ter so neodvojljiv del splošnega dialektičnega zgodovinskega gibanja. Krizna žarišča so se v praksi pokazala kot zaokrožene socialno politične, geopolitične in ekonomsko politične entitete, za katere je značilen največkrat lasten način delovanja, popuščanja ali zaostrovanja, odvisno od vrste notranjih ali zunanjih spremenljivih ali stalnih dejavnikov.

Mnoge študije o moderni politični zgodovini Bližnjega vzhoda dokazujejo, da lahko to krizno žarišče proučujemo kot samostojno zaokroženo entiteto. Če bi skušali danes, to je 36 let po izbruhu spora na Bližnjem vzhodu, opredeliti nekatere bistvene značilnosti tega konflikta, lahko ugotovimo naslednje: bližnjevzhodni problem se je na svetovni politični sceni pojavil kot spopad med sosednjimi arabskimi državami in novo državo Izrael, ki je bila ustanovljena na podlagi resolucije Generalne skupščine OZN leta 1948. Spopad je bil v začetku opredeljen kot regionalni spopad med Arabci in Izraelci. Kriza, ki traja že tri in pol desetletja, dokazuje, da vsebina celotnega konflikta že dolgo ni več samo bolj ali manj stalna vojna med Izraelom in Arabci, temveč so to globoka nasprotja v strateški in pragmatični politiki samih arabskih držav – ki nič manj kot »izvirni izraelsko-arabski spopad« – onemogočajo reševanje spora. V spor so od samega začetka vpletene velesile, ki so pomoč nudile zdaj tem zdaj onim; sicer pa so možnosti za stalno vmešavanje velesil ustvarili tudi Arabci in Izraelci, ki so zahtevali materialno, vojaško in politično pomoč enkrat od ene drugič od druge velesile. V moderni zgodovini mednarodnih odnosov velja bližnjevzhodna kriza za najdalgotrajnejšo. Vsi dosednji poskusi za obvladovanje teh težav, ne glede od kod izvirajo, so bili neuspešni. V spor so posredno in neposredno vpleteni mnogi regionalni in mednarodni dejavniki, v neuspele poskuse z najrazlič-

nejšimi bilateralnimi ali multilateralnimi vmešavanji pa je praktično vpleten ves svet. Konflikt se je globaliziral (postal je svetoven) in polariziral (zaradi politično in ideološko nasprotnih interesov obeh blokov), tako da v bližnji bodočnosti ne moremo pričakovati spremembe na Bližnjem vzhodu, ki bi zagotovila trajni in stabilni mir.

Ker so navedene ugotovitve izhodišče tega zapisa, skušajmo nekatere od njih podrobneje razčleniti.

Po mnenju mnogih, ki se ukvarjajo s proučevanjem moderne politične in diplomatske zgodovine Bližnjega vzhoda, korenine spora med Židi in Arabci segajo v zadnje desetletje 19. stoletja. Takrat sta se hkrati, vendar pa povsem neodvisno (politično in zemljepisno), pojavila kot organizirani politični gibanji moderni arabski in židovski nacionalizem. Prve uspehe v boju za politični vpliv v Palestini sta obe gibanji dosegli že v obdobju, ko je bila Palestina še pod otomanskim imperijem. Židje in Arabci so politično podporo za svoje cilje iskali prav v Turčiji, tedanji velesili. Z britansko okupacijo Palestine in priznanjem Židom pravice do lastnega »nacionalnega doma« (Balfourjeva deklaracija) leta 1917 se je konflikt med Arabci in Židi institucionaliziral. Vse do druge svetovne vojne je bil spor pretežno omejen na Palestino, ki je bila pod britansko upravo. Ob najvažnejših političnih dohodkih po drugi svetovni vojni so Palestinci igrali le obrobno vlogo. V izraelsko-arabskih vojnah, v katerih so se leta 1948, 1956 in 1967 borili za nadzor nad Palestino, so imele glavno vlogo arabske države. Palestinski problem, kot ga poznamo danes – legitimne pravice do samoodločbe, vključno s pravico do ustanovitve lastne države – pa se je na svetovni politični sceni pojavil šele po vojni leta 1967.

Med sporom so se pojavljali novi protagonisti, drugi pa so izginjali, bodisi ker so izgubili svoj interes bodisi sposobnost, da igrajo aktivno vlogo. Za regionalne sile lahko ugotovimo dvoja: prvič, da so periferne arabske države, ki niso neposredno vpletene v konflikt (Maroko, Saudova Arabija, Alžirija, Kuvajt, Tunizija) različno aktivno posegale v sam konflikt; drugič, da so povečano število arabskih držav in njihovi različni interesi kot neposrednih udeležencev v sporu okrepili pomen koalicij v regionalni politiki po drugi svetovni vojni.

Sklepanje in propadanje raznih koalicij med arabskimi državami in tudi med Izraelom in njegovimi zavezniki sta bistveno vplivali na strateško politiko Izraela. Takoj po ustanovitvi Izraela so ZDA postale njegov največji zaščitnik. V petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih to postane Francija. Kasneje, in to predvsem po vojni leta 1967, ko je Francija zaradi svojih gospodarskih interesov izboljšala odnose z Arabci, ZDA ponovno postanejo glavni politični, vojaški in materialni zaveznik Izraela, kar so še danes. Tudi druge zahodne sile so večkrat menjale svoje zaveznike na Bližnjem vzhodu. V zgodnjih petdesetih letih je Velika Britanija, nekoč glavna sila, prenehala podpirati arabske države. Zato je postopoma izgubila ves svoj vpliv, ki si ga šele v zadnjem desetletju skuša vrniti z diplomatskimi akcijami v okviru »evropske deseterice«.

Iste ugotovitve veljajo tudi za Sovjetsko zvezo. V šestdesetih letih je SZ sklepala tesno zavezništvo z arabskimi državami, ki so neposredno vpletene v konflikt (Egipt, Sirija, Irak). Zaradi predvsem svojih interesov (strateških interesov velesile) je SZ postopoma izgubljala svoj vpliv v Egiptu in Iraku, medtem ko ga je zadržala do danes le v Siriji.

Trajnost in celovitost bližnjevzhodnega konflikta sta seveda ozko povezani z multidimenzionalnostjo njegovih bistvenih problemov. Postopoma so materialni interesi sprtih strani – ozemlje, vodni in surovinski viri, meje, vodni in suhozemni prehodi, trg, problemi delovne sile itd. postajali vse pomembnejši. Res je, da so prav materialni interesi pomembna sestavina celotnega spora, vendar pa nekateri bolj abstraktni in neoprijemljivi dejavniki prav tako usodno vplivajo na politično obnašanje večine regionalnih protagonistov. To so predvsem kulturni, religiozni in povsem emocionalni dejavniki. Sadat je leta 1977 v Jeruzalemu izjavil, da lahko 70% konflikta pripišemo prav tem emocionalnim in psihološkim razlogom ter samo 30% materialnim interesom.

Med Izraelci in Arabci je prav tako globok kulturni spopad. Izrael je namreč heterogena, industrijska, sekularna in prozahodna država. Arabske pa so relativno kulturno homogene, agrarne, tradicionalistične in umirjeno prozahodne države. Te razlike seveda zaostrujejo nasprotja in povečujejo spor ter dodatno ovirajo njegovo reševanje.

Če govorimo o trajnih značilnostih krize na Bližnjem vzhodu, potem je ena od teh vsekakor nezmožnost, da se spor reši z mirnimi sredstvi, zaradi česar so občasni vojni spopadi neizbežna stvarnost. Pet vojn na Bližnjem vzhodu (1948, 1956, 1967, 1973, 1982) ni prineslo nobeni strani odločilne vojaške zmage, ki bi jasno pokazala, kdo je poraženec in kdo zmagovalec za relativno daljše obdobje. Za tako nejasno stanje sta dva razloga. Prvič, velesile so bile zmeraj sposobne posredovati, ko je vojni spopad dosegel kritično točko. Drugič, Izrael je dokazal svojo vojaško premoč, vendar ni nikoli dosegel kapitulacije katerekoli arabske države. Tako nobena stran ni mogla narekovati mirovnih pogojev, ki bi prinesli mir za relativno daljše obdobje.

Druga značilnost spora med Arabci in Izraelci je, da so bila sklepanja raznih zavezništev osnovni pogoj za katerokoli vojno, politično ali diplomatsko akcijo za obvladovanje težav.

Tretja značilnost je, da so Arabci in Izrael po vsaki vojni lahko obnovili svoje vojaške in ekonomske potenciale le z opiranjem na eno od velesil, zaradi česar sta bila osnovna protagonista od nekdanj močno odvisna od zunanjih sil.

Četrta značilnost je, da so arabske države in tudi Izrael določevali svoje cilje, bodisi vojaške ali politične, neodvisno od svojih »zaščitnikov« (velesil). Vsi dosednji vojni spopadi so prenehali z začasnimi ali delnimi sporazumi te ali one vrste, kot je npr. mirovni sporazum med Egiptom in Izraelom aprila 1979; začasni mirovni sporazum pa je tudi sporazum med Izraelom in Libanonom, sklenjen maja 1983, ki ga je moral libanonski

predsednik Džemajel zaradi notranjepolitičnih razlogov preklicati februarja 1984. Prav tako so pobude za začetek pravih pogajanj, katerih namen so bila delno ali celovito reševanje spora, dali sami Arabci ali Izraelci.

V treh desetletjih in pol so se prav tako izkristalizirale nekatere trajne dileme spora med Arabci in Izraelom. Razreševanje teh dilem je vsekakor eden osnovnih pogojev za razreševanje celotne krize. Osnovna dilema je od samega začetka prav gotovo, da bi Arabci formalno priznavali Izrael. Izrael namreč pogajanja za sklepanje mirovnih sporazumov s posameznimi arabskimi državami povezuje s predhodnim jasnim in nedvoumnim priznavanjem svoje države. Šele po formalnem priznanju pravice do obstoja naj bi sklepali mirovne sporazume, ki bi morali vsebovati klavzulo o normalizaciji odnosov. Arabske države so s sklepanjem sporazumov o prenehanju sovražnosti sicer priznale Izrael »de facto«, nikakor pa ne »de iure«. Edina izjema je omenjeni mirovni sporazum med Izraelom in Egiptom, ki vsebuje tudi določila o normalizaciji odnosov med državama.

Medsebojno priznavanje in nepriznavanje ima svoje korenine že v začetkih organiziranega vračanja Židov iz diaspore v Palestino ter stopnjevanju arabskega in židovskega nacionalizma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Arabski politik in publicist Nagib Azuri je v svojem delu *Prebujanje arabskega naroda* leta 1905 zapisal: V turški Aziji sta dva pomembna pojava, ki še vedno ne zbujata pozornost; prebujanje arabskega naroda in prizadevanja Židov, da ponovno oživijo svoje staro kraljestvo Izraela na zelo velikem ozemlju. Gibanjema, ki sta si v ciljih globoko nasprotni, je usojeno, da se bosta neprekinjeno borili vse do trenutka, ko bo eno prevladalo nad drugim.

Eden pomembnih razlogov, da je prišlo junija 1982 do razkola v Palestinski osvobodilni organizaciji (PLO), je bil prav priznavanje Izraela. Arafatova struja, ki se je zavzemala za politično obvladovanje palestinskega problema (kar implicira »de iure« priznavanje Izraela), je naletela na močan odpor raznih oseb in strank v PLO, kar je povzročilo razkol in eliminacijo PLO kot političnega in vojaškega dejavnika na Bližnjem vzhodu. Umirjeno krilo v PLO je namreč zagovarjalo tezo, naj se ustanovi palestinska država poleg Izraela in ne šele po uničenju Izraela. Za uresničevanje take politike bi morala PLO najprej spremeniti svojo »ustavo«, ki jasno zahteva uničenje Izraela. Reševanje izraelsko arabskega spora se ne bo premaknilo z mrtve točke, dokler se arabske države ne odrečejo nesmiselne in predvsem zanje škodljive politične parole o dokončnem uničenju Izraela ter hkrati ne spremeni absurdnega stališča do dejanskega in pravnega nepriznavanja Izraela. Izrael se seveda ne more pogajati za priznavanje in nepriznavanje, zato je logično tudi v bodoče pričakovati, da bo Izrael, vedno kadar bo menil, da je politično ali vojaško koristno, z vsemi sredstvi izrabljal svojo »sveto pravico do samoobrambe« in interveniral ali pa sprožil novo vojno.

Naslednja trajna dilema je določena nesorazmernost v povezovanju (soodvisnosti) problema varnosti in okupacije arabskih ozemelj. V vojni leta 1967 in v vojni leta 1973 Izrael ni pokazal nobene pripravljenosti, da bi se umaknil z zasedenih ozemelj, dokler ne bi bile izpolnjene vse zahteve Izraela, povezane z varnostjo. Arabci od samega začetka zahtevajo umik Izraela z zasedenih ozemelj, najbolj radikalne arabske države in PLO pa dopuščajo obstoj Izraela v mejah, ki jih določa resolucija Generalne skupščine OZN iz leta 1947, ali pa zahtevajo uničenje Izraela. Omenjena resolucija dopušča, da Židje ustanove državo na približno polovici ozemlja celotne Palestine, medtem ko je Izrael v dosedanjih vojnah zasedel celo. Izrael stalno postavlja nove zahteve za lastno varnost, s politiko naseljevanja zasedbenih ozemelj (zahodna obala reke Jordan in Golansko višavje) pa jasno kaže, da se ne namerava umakniti z zasedenih ozemelj, kar hkrati pomeni, da namerava širiti svoje meje. Taka politika, ki jo Izrael opravičuje z lastno varnostjo, je seveda za arabske sosede nesprijemljiva, zato je umik z zasedenih ozemelj osnovni pogoj, da se začne resnična pogajanja, ki bi pripeljala k trajnejšim mirovnim sporazumom. Ker je lastna varnost eden bistvenih problemov v notranjepolitičnem življenju Izraela – o tem, kaj pomeni varnost, je v Izraelu dosežen skorajda popoln nacionalen konsenzus vseh pomembnih političnih strank – so izraelski politiki najbolj občutljivi in nepopustljivi. Tudi ZDA, ki so nekajkrat poskušale s političnim in diplomatskim pritiskom spremeniti izraelska stališča do varnosti, so morale vedno priznati poraz, saj Izraelci ostajajo v tem pogledu nepremakljivi.

Naslednja dilema je, kako doseči stabilen in trajen mir. Tukaj je alternativa med postopnim in celovitim reševanjem spora med Izraelci in Arabci. Vse do vojne leta 1973 so oboji govorili o celovitem reševanju bližnjevzhodne krize. To – verjetno ni bilo samo deklarativno – je v praksi onemogočalo pogajalcem, da izdelajo formulo, ki bi vsebovala zahteve in hkrati vodila k sklepanju mirovnih sporazumov. Po vojni leta 1973 so Izraelci in Arabci pokazali pripravljenost za sklepanje začasnih in delnih mirovnih sporazumov. Sporazumi o prenehanju sovražnosti med Izraelom in Sirijo ter Egiptom iz leta 1974, začasni mirovni sporazum med Izraelom in Egiptom iz leta 1975 so pravzaprav vodili k sporazumu iz Camp Davida leta 1978 (tripartitno reševanje bližnjevzhodne kriza – ZDA, Egipt, Izrael), ki vsebujejo določbe o celovitem obvladovanju problema, premostitvi palestinskega problema in obveznosti Egipta in Izraela, da skleneta mirovni sporazum. Del sporazumov iz Camp Davida, ki predvideva celovito reševanje, ni bil nikoli uresničen, saj je Egipt te sporazume podpisal kljub močnemu nasprotovanju drugih arabskih držav, kar je povzročilo skoraj izolacijo Egipta v arabskem in islamskem svetu.

Metoda »korak za korakom« z delnimi in začasnimi sporazumi je prav tako dala zelo slabe rezultate. Vsak začasni ali delni sporazum je sicer v trenutku pomenil korak naprej, vendar pa so se pogajalci pri sklepanju tovrstnih sporazumov praviloma izogibali najbolj perečih težav.

V uvodni opredelitvi bližnjevzhodne krize smo omenili, da se je kriza globalizirala in polarizirala zaradi politično in ideološko nasprotnih interesov blokov in velesil. Ugotovimo lahko, da so velesile v pretekli moderni zgodovini Bližnjega vzhoda na splošno in v arabsko izraelskem konfliktu posebej igrale nadvse pomembno vlogo. Že od 17. stoletja je širše območje Bližnjega vzhoda stalna tarča ekspanzionistične politike evropskih velesil, saj je bilo geostrateško in geopolitično pomembno. V tridesetih letih 20. stoletja, ko so bile odkrite velike naftne zaloge, so možnosti za gospodarsko izkoriščanje še povečale interes velesil, da ostanejo prisotne.

Metode kolonialnega izkoriščanja Bližnjega vzhoda pred drugo svetovno vojno so ustvarile pogoje za posredovanje velesil po letu 1945. Ko je bilo proti koncu druge svetovne vojne jasno, da bo konec britanske hegemonije, sta se za njeno mesto borili ZDA in SZ. Kljub dekolonizaciji v petdesetih letih novo nastale neodvisne države niso bile sposobne zmanjšati prisotnosti velesil, ki so v skladu z jaltskimi sporazumi širile svoja interesna področja.

Politični, vojaški in diplomatski dogodki v zadnjih dveh desetletjih – torej ves tisti sklop, ki ga označujemo kot bližnjevzhodna kriza – potrjujejo, da izraelsko arabski spor že dolgo ni več ena glavnih skrbi v regionalni in notranji politiki večine arabskih držav ter da sta za Bližnji vzhod zainteresirani predvsem obe velesili. ZDA in SZ se zavedata, da zaradi istovetnih interesov (trajno prisotnost ene velesile je mogoče zagotoviti samo z izrinjenjem druge) spora ni mogoče rešiti po mirni poti. Zato so občasne vojne tista stvarnost, na katero morata vedno računati pri svoji strateški in dnevni politiki. Razloge za stalno prisotnost velesil na Bližnjem vzhodu moramo iskati tudi v tem, da lahko najrazličnejše potrebe (vojaško, politično in diplomatsko podporo) obeh strani zadovoljmeta samo obe velesili. Dosedanji dogodki so pravzaprav dokazali, da Arabci in Izrael nimajo alternative pri naslanjanju na eno od velesil, ker je večino sredstev, potrebnih za tehnološko, vojaško in ekonomsko modernizacijo regionalnih sil v konfliktu mogoče zagotoviti samo s pomočjo obeh supersil ali drugih velesil – s pristankom ene od obeh velesil. Seveda se tako postavlja vprašanje, kako lahko regionalne sile ohranjajo svojo avtonomnost političnega delovanja, saj je jasno, da zadovoljevanje potreb s pomočjo ene od velesil neposredno povzroča takšno ali drugačno odvisnost.

V uvodu smo prav tako poudarili, da vsebina celotnega konflikta že dolgo ni več bolj ali manj stalno vojno stanje med Arabci in Izraelom, temveč so to globoka nasprotja med arabskimi državami, ki prav tako kot »Izvirni spor« onemogočajo premostitev problema. Ker nasprotja med Arabci časovno sovpadajo s sporom z Izraelom, lahko rečemo, da so medarabski spori prav tako ena trajnih značilnosti krize na Bližnjem vzhodu. Tudi v zadnjih petnajstih letih so bili med Sirijo in Jordanijo, Sirijo in Irakom, Alžirom in Irakom, Libijo in večino arabskih držav itd. bolj ali manj stalni in nerešeni spori. Prav tako je še vedno močno

problematičen odnos med Egiptom in preostalimi Arabci kot posledica sporazumov iz Camp Davida.

Deset let trajajoča libanonska kriza in štiri leta vojne med Irakom in Iranom imajo katastrofalne posledice za medarabske odnose. Tako imenovana arabska enotnost ima zgolj deklarativni pomen, saj v sedanjem trenutku Arabci niso sposobni za kakršnokoli skupno regionalno akcijo (sestaneke Arabske lige na vrhu) ali celo univerzalno (v okviru sistema OZN ali neuvrščene gibanja).

Kljub temu da so se Arabci v vseh dosedanjih vojnih spopadih prepričali v vojno superiornost Izraela, pa še vedno lahko z gotovostjo trdimo, da med Arabci ni dozorela pripravljenost, da bi spore reševali za pogajalsko mizo. Izrael, ki se zaveda akcijske neenotnosti Arabcev in svoje vojaške premoči, uspešno blokira vse politične pobude za premostitev problema, predvsem pa palestinskega vprašanja.

Ker je problem Palestine in palestinskega ljudstva eden najvažnejših v krizi na Bližnjem vzhodu, naj v nekaj besedah orišemo njegov pomen.

Generalna skupščina OZN je že leta 1947 sprejela resolucijo o razdelitvi Palestine – britanskega mandatnega ozemlja – na dve neodvisni državi – židovsko in palestinsko. Ne moremo se spuščati v upravičenost ali neupravičenost take arbitrarne odločitve Združenih narodov. Omenimo naj le, da je bila to predvsem pragmatična politična poteza, s katero so se strinjale vse tedanje velesile, še posebej ZDA in SZ. S tako odločitvijo niso bili zadovoljni niti Arabci niti Židje. Židje so v roku, ki ga predvideva resolucija GS OZN, ustanovili državo Izrael (14. 5. 1948), čeprav so dobili samo polovico ozemlja, ki so ga zahtevali. Arabsko-palestinska država pa ni bila ustanovljena, ker so vse tedanje arabske države – članice OZN – v celoti zavrnile omenjeno resolucijo kot protipravno dejanje, ki se mu bodo upirale z vsemi sredstvi. Samo dan po ustanovitvi Izraela je pet arabskih držav napadlo komaj ustanovljeno državo. Takrat se je na mednarodni politični sceni pojavilo tako imenovano palestinsko vprašanje. Že praktično od prve vojne leta 1948 je torej zastavljeno vprašanje izraelske ali arabske legitimnosti do Palestine. Židje so svojo legitimnost iskali v Bibliji in zgodovinskem dejstvu, da so imeli na ozemlju Palestine neodvisno državo vse do trenutka, ko so jih leta 70 v diasporo pregnali Rimljani. Arabci so od vsega začetka upravičeno odbijali take religiozno zgodovinske argumente cionistov in se sklicevali na pravico do samoopredelitve naroda (Palestincev), ki žive na tem ozemlju neprekinjeno že 13 stoletij.

Vzroke za to, da je Izrael vedno gledal na spopad z Arabci izključno kot na vojni problem, moramo torej iskati v prvih letih spopada, ko so arabske države in kasneje tudi PLO razglašali, da je problem Palestine mogoče rešiti le z vojaško silo. Arabci so napad na izrael opravičevali s tem, da na odločitev GS OZN o delitvi Palestine ni mogoča pritožba ter da je ustanovitev Izraela nasilno dejanje, ker je resolucija v nasprotju z

Ustanovno listino OZN, po kateri svetovna organizacija nima pravice odločati o mejah, kaj šele o odvzemu domovine nekemu narodu.

V prvih mesecih vojnega spopada leta 1948 je Izraelu grozilo uničenje. Zaradi pomoči, ki jo je Arabcem dajala Velika Britanija (London je opremil, financiral in poveljeval glavni arabski vojni sili »Arabski legiji transjordskega kralja« – očeta sedanjega jordanskega kralja Huseina), se Izrael ne bi mogel izogniti porazu, če se ne bi kot rešiteljica Izraela pojavila Sovjetska zveza. Sovjeti so poslali izraelski vojski veliko zaplenjenega nemškega orožja in vzpostavili prvi zračni most po drugi svetovni vojni – od Češkoslovaške do Izraela. Po predhodnem pritisku velesil je bilo na zahtevo OZN doseženo premirje, določena je bila nova demarkacijska linija (linija prenehanja sovražnosti), na podlagi katere je bilo Izraelu dodeljenega več ozemlja, kot ga je dobil z resolucijo GS OZN iz leta 1947. Prva pogajanja za tem niso prinesla miru, temveč so samo potrdila arabska nasprotja do Palestine.

Spopadi v prvih desetletjih so nasprotja med Arabci do Palestine samo še poglobili, zato je kazalo, da čas dela v korist Izraela, ki je bil vojaško močnejši in je užival vse večjo podporo v svetu. V tem obdobju (1948–1967) arabske države niso izdelale nikakršnega natančnega načrta, kako naj se rešuje problem Palestine. Zahteve Arabcev so bile precej splošne in nedorečene – zahtevali so, naj celotna Palestina pripade Arabcem ter naj se Židje obravnavajo le kot ena od manjšin na Bližnjem vzhodu.

Šele po porazu v vojni leta 1967 so Arabci zahteve do Palestine natančneje opredelili. Vendar pa se tudi v arabski verziji predloga resolucije Varnostnega sveta, iz katere je nastala »znamenita« resolucija 242, problem Palestinev omenja samo kot problem beguncev, niti z besedico pa ne omenja pravice Palestinev, da ustanovijo samostojno državo na ozemlju Palestine. Tako arabsko stališče je seveda omogočilo, da se sprejme kompromisna verzija, ki jo je predlagala Velika Britanija, v kateri so Palestinci obravnavani zgolj kot begunci.

Kot pomemben dokaz arabske neenotnosti pri usodi Palestine naš analitik Leo Mates navaja okoliščino, da je del Palestine (zahodna obala reke Jordan), ki je Izrael ni uspel osvojiti v vojni leta 1948/49, priključen k Jordaniji. Ta aneksija ni bila sporna za nobeno arabsko niti katerokoli drugo državo vse do vojne 1967. leta. Šele po tej vojni so Arabci postavili na mednarodno sceno vprašanje legitimnih pravic Palestine, vključno s pravico do ustanovitve samostojne države.

Palestinska osvobodilna organizacija (PLO) je bila ustanovljena že leta 1964 v Kairu, vendar pa je J. Arafat stopil na njeno čelo šele leta 1969. Arafatu ni nikoli v celoti uspelo združiti različnih frakcij PLO, saj se posamezne arabske države nikoli niso hotele odreči vplivu nad posameznimi organizacijami v PLO. Kljub temu da si je PLO izgradila nekatere elemente državnosti (Palestinski nacionalni svet, izvršni komite, razna ministrstva itd), izoblikovala svoj politični in moralni kredo ter uveljavila

jasno željo po svoji lastni državi, je zaradi stalnega vmešavanja arabskih držav, izraelskih in arabskih vojaških akcij proti njej PLO posebno v zadnjem letu doživela težke poraze.

Sirija je podpirala PLO le zaradi svojih interesov, hkrati pa vsiljevala Arafatovi opoziciji v PLO tako ekstremistična stališča, da so razdirala enotnost in pogojevala nesprejemljivost politike celotne PLO. Zaradi eliminiranja PLO kot samostojne politične in vojaške sile na Bližnjem vzhodu so bili interesi Sirije in Izraela popolnoma istovetni. Neposredno vmešavanje Sirije in Libije je povzročilo največji razkol v zgodovini organizacije. Tak razvoj dogodkov pa seveda ustreza Izraelu in ZDA, saj so Arabci tisti, ki so »demoniral«¹ palestinsko bombo (eliminirali PLO) z bližnjevzhodnega prizorišča.

PLO formalno sicer še vedno obstaja, vendar pa je razdor tako globok, da praktično organizacija nima več akcijske, marveč le še minimalno politično sposobnost. PLO je praktično prepolovljena in ker so iz PLO izključeni uporniki in ekstremisti, se Arafat v konsolidaciji celotne organizacije lahko opre le na Al Fatah. Z izdvajanjem ekstremne opozicije ima Arafat možnost, da vodi samostojnejšo in prožnejšo politiko ter da ponovno uveljavi politiko pogajanj namesto vojaških akcij, kar mu je uspelo lani.

Dogodki v zadnjem letu so torej do skrajnosti oslabili položaj PLO in praktično niso onemogočili le reševanja palestinskega problema, temveč so preprečili, da bi o tem problemu razpravljali na pogajanjih na mednarodni ravni. Kakršnokoli obvladovanje palestinskega problema je ozko povezano z reševanjem nasprotij v islamskem svetu, posebno med Arabci, ter z libanonskim problemom – to je pravzaprav tudi ključni del problema, saj je Libanon interesno področje Sirije in Izraela.

L. Mates meni, da bi bilo v tako zapletenih okoliščinah in konfliktu vrste različnih interesov potrebno ponovno opredeliti palestinsko vprašanje ob upoštevanju sedanjih razmer v tem delu sveta (Medjunarodna politika, 1. 3. 1984, str. 814).

Kot ena značilnosti, ki dobiva atribut trajnosti, je vznik tako imenovanega islamskega fundamentalizma – bibanja, ki teži k restavraciji kalifatov in oživljenju religioznih, moralnih, etičnih in političnih principov izvirnega islama. Islamski fundamentalizem doživlja svojo renesanso vse od vrnitve imama Homeinija v Iran. Običajni spopadi (meddržavni ali državljanske vojne) so se spremenili v globoke, s fanatizmom prežete konflikte. Islamski fundamentalizem pogloblja nasprotja na čisto religioznih osnovah, pa tudi spore v islamskem in arabskem svetu, saj so to nasprotja med šiizmom in sunizmom, dvema glavnima verskima ločinama v islamu.

Islamski fundamentalizem na povsem religioznih osnovah zanika pravico Izraela do obstoja, saj oživlja koransko delitev sveta na dar al islam (hišo islama), to je ozemlje pod oblastjo muslimanov in na dar al harb (hišo vojne), ozemlja, ki jih muslimani še niso osvojili. »Hišo vojne«, v našem primeru Izraelu, je usojeno, da ga bodo osvojili muslimani »s sveto

vojno« (džihad), ki je edina vojna, ki jo koran dovoljuje muslimanom. Gledano s tega vidika islamski fundamentalisti oživljajo popolnoma zastareli in nesprejemljivi religiozni postulat, po katerem vlada med »dar el islam« in »dar el harb« večno vojno stanje med muslimani in nemuslimani. Tudi šeriatsko pravo vsebuje načelo, da je sklenitev miru z nemuslimani sicer mogoče, vendar pa je povsem začasna. Zanimivo je, da doktrina sveta vojne, ki jo islamski svet ni nikoli v celoti zavrgel in ki je stara 13 stoletij, dokazuje, da islam ne priznava vojne zaradi dinastičnih, teritorialnih ali čisto gospodarskih razlogov, temveč zaradi širjenja prave vere.

Koranska delitev na hišo miru in hišo vojne je seveda religiozna dogma, njeno oživiljenje pa pomeni, da je mir nemogoč. Bližnji vzhod vsekakor ni samo hiša islama, temveč je mozaik raznih narodov: Židov, Kristjanov iz Libanona, Druzov, Kurdiv, Maronitov, Perzijcev, Arabcev itd.

Med tri in pol desetletja trajajočim spopadom je Izrael pod pretvezo lastne varnosti dosledno in z vsemi sredstvi uresničeval svojo ekspanzijsko politiko. Stalno in nezakonito širjenje svojih meja v škodo Arabcem je posledica zavedanja vojaške premoči, pa tudi za uresničevanje take politike dosežen konsenz vseh najvažnejših političnih strank v Izraelu. Razloge za premoč izraelskega orožja pa moramo iskati v stalnem opiranjju na ZDA, ki so do sedaj v vsaki kočljivi politični ali vojni zadevi podprle Izrael.

Najbolje lahko ameriško diplomatsko in politično pomoč Izraelu prikažemo z delovanjem ZDA v Varnostnem svetu OZN. ZDA namreč z izkoriščanjem ekskluzivne pravice veta, ki jo imajo vsi člani Varnostnega sveta, praktično onemogočajo, da bi bila sprejeta kakršna koli resolucija, ki bi obsojala ali obvezovala Izrael, da stori nekaj, kar ni v skladu z njihovimi ali ameriškimi interesi.

V Varnostnem svetu, kjer so o Bližnjem vzhodu razpravljali mnogo-krat z najrazličnejših vidikov, pravica veta med leti 1964 in 1972 ni bila izkoriščena. Po letu 1972 pa se je položaj korenito spremenil; ZDA so dale veto na osnutek resolucije, s katero se od vseh zainteresiranih zahteva, da prekinejo vojne operacije (dok. S/10784); leta 1973 na osnutek resolucije, ki obsoja izraelske zračne napade na Libanon (dok. S/11898); leta 1974 na osnutek resolucije, ki obsoja nadaljevanje izraelske zasedbe ozemlja, okupiranega v vojni leta 1967; leta 1976 so dale ZDA veto na tri osnutke resolucij: 1. o priznanju pravice palestinskemu narodu do samoopredelitve in pravice do vrnitve v domovino, neodvisnosti in suverenosti (dok. S/12119); 2. pravici palestinskega naroda, da ustanovi lastno državo v Palestini in umiku Izraela na meje pred letom 1967 (dok. S/11940); 3. o obsodbi izraelske politike v zvezi s statusom mesta Jeruzalema (dok. S/11022); leta 1980 na osnutek resolucije o pravici palestinskega naroda do samoopredelitve in pravice do neodvisne države (dok. S/13911); leta 1982 na osnutek resolucije, ki obsoja izraelsko

aneksijo Golana, represalije izraelskih oblasti nad arabskim prebivalstvom v Jeruzalemu in izraelsko agresijo na Libanon; 8. junija 1982 na resolucijo o libanonski krizi, ki jo je predlagala Španija; 26. junija na resolucijo, ki jo je predlagala Francija in 6. avgusta na resolucijo, ki jo je predlagala Sovjetska zveza.

Leta 1983 je bila v Generalni skupščini OZN z veliko večino izglasovana resolucija, ki zahteva takojšen umik Izraela iz Libanona. Resolucijo je predlagala Sirija in še približno šestdeset neuvrščenih držav. Proti so glasovale sam ZDA in Izrael. Resolucija obsoja Izrael tudi zaradi nespoštovanja predhodnih resolucij Varnostnega sveta.

Prav tako resolucija predvideva, da Varnostni svet sprejme konkretne ukrepe, če Izrael ne bo spoštoval besedila resolucije. Izrael ni izpolnil vsebine omenjene resolucije, niti ni bila v Varnostnem svetu sprejeta nobena resolucija, zaradi katere bi moral Izrael spremeniti svojo politiko.

Stalna ameriška privatna in državna pomoč (ki je tudi posledica delovanja »židovskega lobija« v ZDA) dokazuje, da ZDA kljub temu da se ne strinjajo z vsem, kar počne Izrael, ostajajo njegov trajen in zanesljiv zaveznik.

Izrael bo tudi v prihodnje blokiral vsako pobudo za premostitev bližnjevzhodne krize ter palestinskega problema, ki bi implicirala ustanovitev palestinske države, saj Izrael smatra, da je Jordanija že palestinska država. Prav tako so pričakovanja, da bo Izrael pod ameriškim pritiskom spremenil svojo politiko do sosedov, nerealna, saj imata državi enake interese in poglede na dnevno in strateško politiko na Bližnjem vzhodu. Zato tudi v bližnji prihodnosti ne moremo pričakovati sprememb v politiki Izraela do Arabcev, ker mu sedanje nedefinirano in anarhično stanje daje mnogo večji manevrski prostor za nadaljevanje dosedanje politike – to je politike občasnih vojnih intervencij, aneksionizma in naseljevanja zasedenih ozemelj.

Uporabljena literatura:

- Great Power Intervention in the Middle East; skupina avtorjev Pergamon Policy Studies – 27, Pergamon Press, 1979.
- Meir Rosenne, La véritable nature du conflit israélo-arabe; Politique étrangère, No 3/83, Paris.
- Eric Rouleau, L'OLP a L'épreuve de la division, Politique étrangère No 3/83, Paris.
- Harold H. Saunders, Ignoring the Palestinians Is a Mistake, International Herald Tribune, 5. 3. 1984.
- Leo Mates, Palestina 1948–1984, Medjunarodna politika, str. 812, 813, 814, I. 2. 1984 do I. 3. 1984.
- Abba Eban, The end of and Israel Fantasy, Jerusalem Post, February, 19–25, str. 16.
- Gulf – Žarište sukoba i interesa, Darko Bekić i suradnici, Institut za zemlje u razvoju – Zagreb, 1980.

Ziherlovi dnevi 1984

Po dolgotrajnem utemeljevanju smotrnosti in po odločni zavrnitvi predloga, da bi se celovito obravnavalo vprašanje emancipacije žensk, je bila sprejeta tema 6. Ziherlovih dni: Emancipacija v jugoslovanski družbi – protislovja in problemi. Okoli 160 udeležencev se je 25. in 26. oktobra 1984 zbralo v Škofji Loki na razpravi, ki so jo spodbujali in usmerjali zlasti prispevki, natisnjeni vnaprej v zborniku. Delo na tem znanstvenostrokovnem srečanju je potekalo predvsem v štirih skupinah, začelo in končalo pa se je – kot ponavadi – s plenarno sejo. Na začetku so po pozdravnih govorih (dekana FSPN – dr. P. Klinarja, rektorja Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani – dr. I. Fabince, predsednika sveta FSPN in podpredsednika Skupščine SRS – J. Šušmelja, predsednika Skupščine občine Škofja Loka – M. Čepina in ravnateljice družboslovne srednje šole v Škofji Loki – V. Jan) udeleženci prisluhnili prispevkom dr. B. Majerja (Ustvarjalno, neodtujeno združeno delo kot osrednja vrednota in cilj samoupravnega socializma), V. Tomšič (O nekaterih dilemah ob emancipatorskih sporočilih desetletja OZN za ženske), dr. S. Vrcana (Od krize religije k religiji krize) in dr. A. Kirna (Entropija svobode in svoboda za entropijo). V prijaznem in za srečanje posebej pripravljenem okolju (učitelji in učenci družboslovne srednje šole so v Šolskem centru Boris Ziherl, kjer je srečanje potekalo, pripravili razstavo o ženskem gibanju in razstavo del B. Ziherla) je po skupinah stekla živahna razprava, ki jo v nadaljevanju predstavljamo v skopih obrisih.

EMANCIPACIJA IN DELO

Referati in razprava v skupini, ki je obravnavala emancipacijo in delo, so pokazali, da je nad vse pomembno vprašanje razčiščevanja družbene lastnine in blagovne produkcije v naši družbi. Obstaja namreč vprašanje, ali je družbenolastninski koncept iz naših normativnih opredelitev glede na svoje predpostavke zgodovinsko sploh možno uresničiti. Ali je naša politična ekonomija odgovorila na osrednje vprašanje teoretske relevantnosti družbene lastnine in njenega zgodovinskega pomena za racionalni razvoj socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov? Največja nedoslednost teoretskega koncepta družbene lastnine je nerazumevanje zgodovinske vloge blagovne produkcije oziroma ekonomske vsebine družbene lastnine in njegovega ekonomskega sistema. Te ugotovitve, nerešena vprašanja in dileme terjajo, da v našem gospodarskem sistemu mnogo jasneje opredelimo zapleteno razmerje med pravno in ekonomsko vsebino družbene lastnine, to je med družbo kot formalnopravnim lastnikom oziroma nelastnikom produkcijskih sredstev in tozdi kot njihovimi ekonomskimi lastniki.

Razpravljalci so menili, da racionalnost gospodarjenja terja, da jasneje opredelimo tudi razmerja med tržno ekonomijo, ki jo v zadnjem času tako poudarjamo, in našim specifičnim gospodarskim sistemom – sporazumevalno ekonomijo. Pogosto so namreč med tržno ekonomijo in našim sistemom cen, povezovanjem trgovine s proizvodnjo, organiziranjem recelot in podobno, nasprotja, ki zmanjšujejo racionalnost gospodarjenja. Ta protislovja je mogoče obvladati z večjo ekonomsko samostojnostjo socialističnih blagovnih proizvajalcev, s krepitvijo samoupravljanja in večjo sprostitvijo ekonomskih zakonitosti – ob hkratnem zmanjševanju administrativnih posegov in delovanje samoupravnega in tržnega mehanizma. Pri tem pa je treba upoštevati in proučiti tudi negativne učinke, ki jih poraja bolj sproščeno delovanje ekonomskih zakonitosti.

Kljub normativni enakosti vseh družbenih slojev pri uresničevanju pravice do dela in odločanja o njegovih rezultatih v praksi srečujemo odstopanje oziroma neenakopravnost nekaterih družbenih skupin do uresničevanja teh možnosti. To velja tudi za kmete, ki kljub pomenu gospodarske panoge, s katero se ukvarjajo, zaradi neurejenih razmer težko in počasi uveljavljajo svoje pravice iz dela. Še vedno je izrazito pokroviteljsko vedenje države in njenih organov do te panoge. Zaradi majhnega vpliva kmetov na kmetijsko politiko je nujno v praksi uveljaviti spoznanje, da so kmetje sami sposobni odločati o pogojih in rezultatih svojega dela in jim je odločanje tudi potrebno omogočiti. Upoštevanje ekonomskih zakonitosti ob razvitem samoupravljanju je edini način, ki bo zagotovil razvoj kmetijstva na lastnih temeljih in odpravil neenakost med kmeti in delavci v vseh pravicah, ki izvirajo iz dela.

Razpravljalci v skupini so ugotavljali, da se od uveljavitve Zakona o združenem delu samoupravno ustvarjalno družbeno delo ni uspelo niti ekonomsko niti politično emancipirati v primerjavi s tehnobirokratskim delom, temelječim na uveljavljanju skupinsko lastninskih odnosov. Nasprotje med družbeno samoupravnim ustvarjalnim delom in tehnobirokratskim delom je predvsem izraz nasprotja med porajajočim se samoupravnim načelom organiziranja družbene proizvodnje ter teritorialno avtarkično organiziranostjo.

Nadalje so razpravljali o dohodkovnih odnosih, pri čemer so si zastavljali vprašanja, ali je načelo dohodkovnih odnosov neuresničljivo ali pa ni strokovnih rešitev in motivacije za njegovo uresničevanje. Koliko je bil na primer skupni prihodek nujnost, ki je izhajala iz prakse? Ali je na tej ravni tehnologije, stopnje razvitosti proizvodnih sil, dogovorno ekonomijo sploh mogoče uresničevati?

Opozorili so na nekatere dileme in neizdelane rešitve pri uveljavljanju samoupravnih družbenih odnosov: na konflikt med organiziranostjo in svobodo, med proizvodnjo in strokovnimi službami, med gospodarsko in samoupravno uspešnostjo, na razlike v strokovni usposobljenosti in enakopravnosti v procesih odločanja, na odnose med potrebami, motivi, interesi in problematiko usklajevanja.

V razpravi so bila tudi izražena mnenja, da je ena glavnih ovir procesov ustavno predvidene samoupravne emancipacije subjektivna – vzgojenost v logiki tayloristične organizacije dela, ki ima za posledico mentaliteto »pravice do neodgovornosti«. Tayloristični odnosi v organizacijah so tako eden izmed razlogov za veliko razliko med normativnim in stvarnim. V razvitih državah je že marsikje veliko več osveščenosti o tem, kakšno naj bo ustvarjalno delo. Zato bi bilo treba bolj proučevati izkušnje organizacij v teh državah, kjer povsem opuščajo tayloristična načela in posvečajo več pozornosti človeku, kakovosti dela in življenja.

Za tem so udeleženci opozorili na emancipacijo invalidnih oseb. Vsakodnevno izločanje invalidov iz njihovega bivalnega in delovnega okolja, neupoštevanje njihovih specifičnih interesov in potreb omejujeta njihovo vlogo subjekta v družbenih odnosih, namesto da bi jim priznali pravico do različnosti, vendar ne po izdvojenosti, temveč po hkratni vključenosti v družbo. Na položaj invalidov vpliva tudi rehabilitacijsko delo, ki se instrumentalizira in tehnologizira, spreminja v socialni inženiring, ki ohranja invalidne osebe v vlogi objekta.

Zaradi opozoril o položaju invalidov v naši družbi in premajhni skrbi za varstvo pri delu v delovnih organizacijah se je razprava v skupini končala z ugotovitvijo, da bi se morali družboslovci bolj prizadevati za preprečevanje pogojev, ki vodijo do invalidnosti.

POLITIČNA EMANCIPACIJA

V tej skupini je 17 razpravljalcev ob precej večjem številu udeležencev (40) v živahni in večkrat polemični razpravi opozorilo na nekaj poglobitvenih tem.

Uvodoma se je zastavilo vprašanje, kaj je pravzaprav vsebina pojma »politična emancipacija« in ali je (glede na znane teoretične opredelitve pojma politična emancipacija ter razmejitve politične in družbene emancipacije v Marxovem delu *Prispevek k židovskemu vprašanju*) takšno poimenovanje vsebine razprave v tej skupini sploh primerno. Ob upoštevanju marksističnega spoznanja in temeljne opredelitve zgodovinskega procesa osvobodjanja

družbenega človeka so se navzoči opredelili za pojmovanje emancipacije v širšem družbenem smislu – s posebnim ozirom na politiko, politični sistem. Pri tem je bilo opozorjeno, da je v aktualnih razpravah o politiki kot možnem sredstvu emancipacije nujno upoštevati še danes zgodovinsko produktivne elemente vseh treh temeljnih konceptov politike, ki so se oblikovali v zgodovini glede na razmerje do dialektike razsežnosti: dominacija – eksploatacija – emancipacija. To je antični, markovski in liberalni koncept politike.

Dialektika navedenih treh zgodovinskih razsežnosti je bila v razpravi spoznana tudi kot jedro razprav o današnjih razsežnostih emancipacije v jugoslovanski družbi. Nekaj razpravljalcev je opozorilo tudi na razlikovanje med družbeno in politično emancipacijo oziroma na njuno medsebojno razmerje, ki ga danes obravnavajo teoretične razprave. Da so te teoretične razprave (o razmerju med civilno oziroma občansko družbo in politično državo) dejansko aktualne, je bilo razvidno tudi iz tega, da je veliko razpravljalcev sodelovalo pri obravnavi razmerja med ekonomijo in politiko oziroma preseganja parcialnega pojmovanja emancipacije človeka.

Pri posebni analizi razmerja med ekonomijo in politiko v dosedanji zgodovini socializma je bilo ugotovljeno, da je značilnost tega zgodovinskega razvoja prevlada politike nad ekonomijo. Nekateri razpravljalci so menili, da je ravno ta pojav eden od pomembnih dejavnikov današnje krize jugoslovanske družbe. Ostri polemiki (o tem, ali moremo govoriti o »imaginarnem« oziroma »nezasluženem« socializmu v Jugoslaviji ter o tezi, da je jugoslovanski socializem le »ena od variant realnega socializma«) navkljub lahko vendarle ugotovimo, da je bila splošno sprejeta teza, ki terja današnje iskanje najboljšega razmerja med ekonomijo in politiko v tem smislu, da se upoštevajo objektivne predpostavke (objektivne možnosti) emancipacije in nujnost zavestnega subjektivnega prizadevanja za pospeševanje emancipacijskih procesov v jugoslovanski družbi. Razmerje med obema je vselej konfliktno.

Veliko pozornosti so razpravljalci posvetili tudi analizi delegatskega sistema kot potencialnega sredstva emancipacije na osnovi zgodovinske možnosti, da se politika uveljavi kot sredstvo družbene emancipacije. Delegatski sistem je bil namreč zasnovan prav na osnovi te potencialne zgodovinske možnosti. Na vprašanje o emancipacijski sposobnosti delegatskega sistema v družbeni praksi so razpravljalci odgovorili na osnovi pregleda nekaterih posebnih vidikov tovrstnega zgodovinskega potrjevanja delegatskega sistema.

Tako je bilo ugotovljeno, da je delegatski sistem v svojih izhodiščnih opredelitvah tista institucija, ki tudi s stališča prava potencialno vsebuje emancipacijske sposobnosti. S postavljanjem norm in aktivnostjo v delegatskem skupščinskem sistemu (po katerih se po sprejetju morajo delovni ljudje in občani ravnati!) je namreč dana možnost za človekovo emancipacijo pri oblikovanju prava.

Na osnovi raziskovalnih rezultatov o delovanju in uresničevanju delegatskega sistema so razpravljalci opozorili na nekaj tistih ugotovitev, ki kažejo na dejansko potrjevanje delegatskega sistema kot sredstva emancipacije, predvsem pa na značilnosti zaviranja emancipacijskih procesov. Med osnovnimi vprašanji-dilemami so bila v razpravi poudarjena predvsem naslednja:

1. Ob hiperinstitucionalizaciji in prenormiranosti v delegatskem sistemu se zastavlja vprašanje, ali ta pojav v političnem sistemu jugoslovanske družbe ne pomeni tudi omejevanja oziroma oviranja uveljavljanja spontanosti.

2. Drugi večji sklop problemov se nanaša na uveljavljenost emancipacije človeka v jugoslovanski družbi predvsem na mikroravni in izostajanje oziroma onemogočanje širjenja procesov emancipacije na makroravni. Razpravljalci so ob tem opozorili na nekatere dejavnike in vozlišča v delegatskem skupščinskem sistemu, ki zaustavljajo procese emancipacije. Ugotovljeno je bilo, da nastajajo celo nove oblike posredništva in odtujevanja v družbenih in političnih odnosih. Ob tem je bil poudarjen problem prebijanja avtentičnih samoupravnih interesov in njihove demokratične integracije po vertikali delegatskega skupščinskega sistema.

3. Pomembna je tudi težnja izgubljanja družbene energije v procesih odločanja zaradi pojavov, kot so: večitirnost odločanja, nejavno delovanje, pomanjkanje javnega nadzora in alternativnih predlogov (kar je bilo v razpravi označeno kot neke vrste »sivina« politične prakse v jugoslovanski družbi), problem delegatskih gradiv in nevarnost manipulacij z

informacijami, politični profesionalizem (ohranjanje in celo nastajanje novih oblik delitve na voditelje in vodene) itd.

4. Udeleženci v drugi skupini so veliko razpravljali tudi o problemih, povezanih z družbenopolitično organizacijo kot političnim subjektom. Poleg že navedenih pojavov, ki opozarjajo na ohranjanje njihovega (zlasti zveze komunistov) delovanja s pozicij oblasti, je bil analiziran še problem (ne)demokracije v njih (natančneje v primeru socialistične zveze, ki zavira emancipacijske procese).

Ti in še mnogi drugi pojavi, na katere je opozorila razprava kažejo, da se v jugoslovanskem političnem sistemu ohranjajo in oblikujejo celo nove oblike političnih monopolov, ki bi jih delegatski sistem pravzaprav moral presegati. Zato so razpravljalci menili, da je nujno znanstveno raziskovanje teh problemov in pojavov. Družbene vede, kot so sociologija, politologija, komunikologija, ekonomija itd., morajo s svojimi strokovnimi analizami in argumenti sodelovati tudi pri aktualnih praktičnih iskanjih oziroma racionalizaciji in nadaljnjem uresničevanju takšnega delegatskega oziroma političnega sistema, ki bo dejansko dejavnik družbene emancipacije. V tej vlogi se delegatski sistem ne bo uveljavil vse dotlej, so opozarjali nekateri razpravljalci, dokler bo odločanje v tem sistemu omejeno na enostavno reprodukcijo, o razširjeni reprodukciji pa bodo odločali odtujeni centri družbene in politične moči. V vlogi razkrivanja dejavnikov in centrov zaviranja procesov emancipacije, ki so se oblikovali v politiki, političnem sistemu jugoslovanske družbe, so udeleženci nanizali veliko konkretnih predlogov za znanstvenoraziskovalno delo; med drugimi tudi obravnavo slovenskega nacionalnega parlamenta (morda kot temo na enem od prihodnjih srečanj ZD).

EMANCIPACIJA IN KULTURA

Pestrost obravnavanih tematskih področij v tej skupini je zahtevala delitev na problemske sklope (religiološki, informacijski, kulturološki) katere namen ni bil togo ločiti prispevke posameznih avtorjev, temveč določiti ustrezen okvir za vsebinsko sklenjeno razpravljanje.

Skupno nit, ki je povezovala razpravljanja v tretji delovni skupini, se je razkrivala v enotni »logiki«
obravnavne posameznih tem. Avtorji prispevkov so s sestopanjem z uvodnih etimoloških razjasnjevanj odnosa emancipacije in religije (kulture) sredstev informiranja na tla empirije – k vprašanju »hic et nunc«
spodbudili razpravo o nekaterih najbolj aktualnih problemih naše družbe. Ko pa se je razprava izčrpala v že kar nekoliko mehaničnem naštevanju posamičnih primerov, smo bili v sklepni obravnavi posameznih problemskih sklopov vendarle priča ponovnemu bolj razmišljujočemu obravnavanju problemov (bodisi s primerjanjem z drugimi družbenimi okolji bodisi ponovnimi pomenskimi razčlenitvami posameznih kategorij).

Izhodišče za razpravo v religiološkem delu sta bili dve tezi:

a) V globalnih strukturalnih družbenih spremembah, ki smo jim priča danes in ki bi jih ob obravnavani problematiki lahko označili kot premik od »krize religije«
k »religiji krize«, se nakazujeta dva možna modela položaja religije v socialističnih deželah, t. i. »poljski«
in t. i. »madžarski«
scenarij.

b) Že Marx je opozoril na večplastnost razmerja emancipacija-religija. V sodobnem jugoslovanskem prostoru so mnogovrstna razmerja med njima, še posebej zanimivo pa je glede na nekatere težnje v teoloških koncepcijah pri nas vprašanje medsebojne emancipacije religije od nacionalne zavesti in slednje od religije. Posamezni teologi pri nas, tako katoliški kot pravoslavni, si ponovno prizadevajo za sakralizacijo naroda, s tem pa pristajajo na neemancipacijo religiozne zavesti od nacionalne in nasprotno.

V razpravi se je skušala med obema izhodiščnima tezama vzpostaviti določena povezava, predvsem glede vprašanja, ali lahko govorimo tudi o t. i. jugoslovanskem scenariju (položaja religije v prihodnosti). Nekateri elementi kritične analize naraščajočih teženj spajanja religiozne in nacionalne zavesti so nakazovali upravičenost tovrstnih predvidevanj. Ob tem pa se je vendarle vseskozi opozarjalo na temeljno dilemo krščanstva, namreč ali nastopati kot institucija, katere delovanje temelji na univerzalnih načelih, ali kot institucija, katere delovanje temelji na posebnih-narodnostnih načelih. Četudi nihče od razpravljalcev

ni zavzel stališča, da je takšna dilema »kuriozitet« cerkva na Balkanu, pa tudi nihče ni zanikal, da je ravno pri nas zaradi vseh družbenozgodovinskih okoliščin ta ambivalenca bolj poudarjena. Zato bo odločilno vlogo pri tem, kakšen bo položaj religije pri nas v različnih možnih scenarijih igrala »logika« vedenja cerkve do vprašanja naroda.

V slovenskem prostoru je cerkev v pretekli zgodovini črpala svojo moč iz ideologije skupnosti (kolektivizma); v tem konceptu se je individualizem (predvsem v okviru liberalizma) zavračal. Danes pa katolištvo ne more več nastopati kot skupnostna sila slovenskega naroda. Velik del Slovencev je nevernih, torej je zunaj njenega občestva. Cerkev v teh spremenjenih okoliščinah poudarja načelo individualnosti, torej tisto načelo, ki je bilo v preteklosti zavrženo in kritizirano.

Zaradi različnih razlogov pa lahko tudi v slovenskem prostoru oživi preživetni obrazec izenačevanja religiozne in nacionalne zavesti. Nikakor ni nepomembno, da se načelo individualnosti v evropski zgodovini predvsem veže na duh protestantske etike. Tako kot v preteklosti tudi danes (razumljivo, da v drugačnih pomenskih zamejitvah) ta duh protestantske etike bolj absorbirajo laicizirane množice. Tudi na Slovenskem. Prav ta neskladnost med ideološkim delovanjem cerkve in obstoječo resničnostjo lahko povzroči intenzivne napetosti v cerkveni doktrini, ki bodo zahtevala razrešitev s ponovnim poudarjanjem skupnostne vloge cerkve pri nas.

Ob že omenjenih problemih je v religiološkem delu potekala še razprava o upravičenosti uporabe sintagme »religija krize« v socioloških analizah, o nekaterih vidikih teologije osvoboditve in o narodotvornih zmožnostih posameznih religij (islam-krščanstvo).

Vodilna misel, ki se je pojavljala v prispevkih posameznih avtorjev informacijskega dela, je bila: svoboda informiranja je pogoj in sredstvo politične emancipacije pri nas. Medtem ko so nekatera v naši ustavi zapisana načela o pravici svobodnega informiranja izredno napredna in celo edinstvena v svetu, pa je v praksi precej drugače. Centri politične moči skušajo še zlasti v sredstvih javnega obveščanja ohraniti svoj monopol nad pretokom informacij. Z najrazličnejšimi mehanizmi se vzpostavlja politična odvisnost javnih občil. Hkrati pa primeri iz prakse dokazujejo, da tudi sodno varstvo te za našo samoupravno družbo izredno pomembne svoboščine ni vedno najboljše oziroma je pogosto v nasprotju z duhom črke, zapisane v ustavi.

Kritično so bile obravnavane tudi sporne določbe osnutka novega zakona o javnem obveščanju. Izraženo je bilo mnenje, da bo ta zakon celo slabši kot dosedanji. Ustanovitelji ne bodo imenovali zgolj glavnih in odgovornih urednikov, temveč tudi področne urednike. Kot replika temu in podobnim stališčem se je zastavilo vprašanje, ali je dilema o tem, kdo določa glavnega (odgovornega) urednika – izdajateljski svet ali širši družbeni organi skupno z uredniškim odborom – sploh stvarna dilema. V enem kot drugem primeru naj bi bila namreč vedno vsiljena volja t. i. »zunanjih« dejavnikov. Odgovor je bil, da razlika vendarle je. Medtem ko so v prvem primeru ustanovitelji (predvsem javnih občil) ožja politična vodstva družbenopolitičnih organizacij, pa v drugem primeru pritegnitev predstavnikov najširših družbenih interesov zagotavlja javnost odločanja in izbor na temelju argumentirnega sočkanja stališč. Demokratizacija na tem področju je preizkusni kamen uresničevanja pluralizma samoupravnih interesov.

V zvezi z vprašanjem, kakšna naj bo vloga izdajateljskega sveta, je bil dan predlog, naj bi ločili dva tipa medijev. Tip občil, ki imajo javno naravo (npr. Delo) in jih ustanovi SZDL, in tip občil, ki jih izdajajo posamezne delovne organizacije, v katerih nastopa SZDL samo kot delegat. V skladu s to delitvijo bi bilo treba ločiti regulativne za določanje vloge izdajateljskih svetov.

V osnutku zakona o javnem obveščanju je nespremenjen tudi prosluli člen o »neresničnih ali alarmantnih vesteh, ki vznemirjajo ali bi utegnile vznemiriti občane«. Razpravljalci ne le da niso ugotovili nelegitimnosti te zakonske opredelitve, temveč so opozorili na njeno poslabšanje v novem zakonskem besedilu. V dosedanji normativni praksi tega ni urejal zvezni zakon, temveč republiški, sedaj pa jo hočejo prenesti na zvezno raven, kjer naj bi jo enotno opredelili za vso državo. O možnih reperkusijah na svobodo tiska pri nas – glede na bistveno različne politične situacije v posameznih delih države – ni treba razpravljati.

Omeniti moramo vsaj še tri vprašanja, o katerih so razpravljali v informacijskem sklopu: o eksteritorializaciji verskega tiska, o kategoriji odgovornosti obveščevalcev in o položaju slovenske knjige, katere položaj je po splošni oceni izredno slab.

V kulturološkem delu so razpravljali največ pozornosti namenili vprašanju kulturne svobode. Ali je mogoče osvoboditi kulturo, ki je po definiciji svoboda? Kaj bi pomenila osvoboditev kulture in osvoboditev od koga?

Teza, da osvobajanje od kulture pomeni njeno odvezo in dejansko uveljavitev nekulture, je kot izvor svojemu utemeljevanju vzela razlikovanje med pravico do svobodnega dostopa do dobrin kulture in pravico do svobodnega kulturnega ustvarjanja. Zamenjevanje teh dveh pravic (svoboda ustvarjanja-pravica posedovanja) ima v naši kulturni politiki to praktično posledico, da potiska ustvarjalca v podrejen položaj.

Ob tej osrednji misli je potekala razprava o: posameznih vidikih kulturne svobode, pomenskih razlikovanjih pojma kulture kot procesa in kot rezultata, o vprašanju kulturnega sindroma pri slovenskem narodu (vloga kulture kot nadomestilo za politiko in ostala področja družbenega življenja) in o nekaterih novejših interpretacijah, po katerih obstaja pri nas koalicija vladajoče politike in vladajoče kulture.

Predstavitev nekaterih problemov kulturnega delovanja pri Slovencih v tržaški in goriški pokrajini (vprašanje narodnostne identitete, vloga kulturnih društev, vključevanje zamejskih Slovencev v kulturno življenje večinskega naroda) je spodbudila zanimivo razpravo o problemu jezikovne diglosije narodnostne manjšine, o teoriji t. i. treh Slovenij, o odpiranju kulture Slovencev, ki živijo v Italiji, v širši evropski prostor.

EMANCIPACIJA ŽENSK

Razprava v tej skupini se je opirala zlasti na pisne prispevke osmih avtorjev, ki so bili objavljeni v zborniku ter na prispevek tov. Vide Tomšič, ki je bil predstavljen na plenarni seji; širširjali in bogatili pa so razpravo neposredni diskusijski prispevki večjega števila (21) udeležencev, med katerimi so bili poleg sociologov, pravnikov, ekonomistov, psihologov, filozofov tudi družbenopolitični delavci, psihiatrinja, slavistka in večje število dijakov šolskega centra Boris Zihler iz Škofje Loke ter nekaj študentov FSPN.

Delo skupine se je pričelo z obravnavo emancipacije žensk kot modela emancipacije subjekta sploh. Ena osrednjih misli tega razmišljanja je bila, da je mogoče v dosedANJI zgodovini slediti dvema temeljnima sistemoma dominacije, razrednemu in spolnemu (M. Ule). Neenakopravnost spolov je zgodovinsko vpeta v razredna protislovja kot njihov integralni del, pri čemer pa ni mogoče prezreti, da je patriarhalnost kot socialni in kulturni fenomen poseben pojav, ki ga ne moremo v celoti zreducirati le na poseben pojav razredne delitve dela in družbe. Zato se ženske ne bore zgolj za ekonomsko in politično emancipacijo, ampak vse bolj tudi za to, da se jim sploh prizna realni status subjekta, ki je bil moškim priznan tako rekoč po definiciji.

V razpravi je bilo opozorjeno, da ni mogoče tako ločevati obeh sistemov dominacije, ker da ima v marksističnih razmišljanjih razredno vprašanje nedvomno prednost, da je treba upoštevati naravo proizvodnih odnosov in da je pri celostnem odpravljanju patriarhalne dominacije nujni pogoj obvladovanje družbenega okolja, pri čemer naj sodelujeta enakovredno oba; pri tem pa šele nastajajo novi vzorci obnašanja.

V nadaljevanju so se razpravljali ustavili pri enem od pomembnih utrjevalcev podrejenega družbenega položaja ženske v preteklosti in tudi še sedaj, pri katoliškem socialnem nauku (M. Jogan).

Kljub mnogim pričakovanjem o radikalnem zasuku v katoliški pokoncilski doktrini se je prilagajanje »duhu časa«, ki ga je utelešal zlasti papež Janez XXIII., kmalu v bistvu zaustavilo. Analiza novejših dokumentov kaže vse intenzivnejše vračanje h konceptu ženske, ki ga katoliška cerkev pravzaprav ni nikoli zapustila: ženske, zreducirane na materinsko funkcijo kot »kraljice domačega ognjišča«, ženske matere in pomočnice moškemu in Bogu, ki svojega naravnega poslanstva ne sme »ogrožati« s stvarmi, kot je zaposlitev zunaj doma in družbena aktivnost. V razpravi je bilo poudarjeno, da takšna koncepcija ženske kot le

družinskega bitja ni navzoča le v katoliški koncepciji temveč precej širše. Gotovo ni naključje, da sodobni politični neokonservativizem z vladajočo ideologijo vse agresivneje ponuja podobo ženske, kot jo je v »čisti« obliki gradila katoliška doktrina. Patriarhalna stališča, predsodke in stereotipne podobe žensk je mogoče brez posebnega truda najti tudi v našem okolju in pred njimi nista imuni naša politična in intelektualna srenja. Kako naj si drugače predstavljamo pogosta in apriorna potiskanja t. i. ženske problematike na obrobja prizadevanj v ekonomiji, politiki, kulturi, znanosti? Zakaj taklo sprenevedanj ob tem, da žensko vprašanje ni in ne more biti zgolj žensko vprašanje, da problematika porodniškega dopusta, starševstva, feminiziranih dejavnosti, družbenih dejavnosti, itn. niso področja, ki naj bi bila v prvi vrsti skrb in potreba žensk.

V nadaljevanju je bilo v razpravi obravnavanih dvojje izjemno pomembnih vprašanj, ki sodita na področje sedanjega produciranja (ne)enakih možnosti za osebnostni razvoj žensk in za njihov neenakopraven družbeni položaj. Izobraževanje je eno od teh vprašanj in na podlagi statističnih kazalnikov je mogoče sklepati, da se prav tu pojavljajo neenakomernosti v škodo žensk (J. Malačič).

Če primerjamo strukturo po izobrazbi po spolu, potem ženske še vedno zaostajajo za moškimi – kljub zmanjševanju neugodnega razmerja. Zlasti pa je aktualno spoznanje, da so ženske daleč pod pričakovanji zastopane v tistih vrstah dopolnilnega izobraževanja (zlasti strokovno in za zahtevnejše delovno mesto), ki omogoča promocijo na delovnem mestu. Takšno stanje je v neposredni zvezi z razlikami v višini osebnih dohodkov med spoloma: v poprečju dohodek žensk zaostaja za dohodkom moških (M. Glas), česar pa ne bi mogli pojasniti s tem, da za enako delo ni enakega plačila, temveč z različnimi drugimi dejavniki (npr. nižje »tveganje« žensk, manjša vključenost v izobraževanje, manjša pripravljenost za vodilna in zahtevnejša dela, nižje vrednotenje del in slabši položaj panog, kjer so večinoma zaposlene ženske, kar pa je predvsem posledica večje družinske obremenjenosti, itd.).

V razpravi je bilo poudarjeno vprašanje dostopnosti obeh spolov do zahtevnih delovnih mest (in izobraževanja zanje ter postopnega ukinjanja nekaterih stereotipov pri tem), segmentacije delovne sile in vrednotenje »ženskih« panog. Načeto je bilo vprašanje kontraproduktivnosti visoke stopnje zaščite žensk ter perspektivnosti investiranja v žensko. Dolgemu delovnemu dnevu (kot neugodni podlagi za harmonično družinsko življenje in za siceršnje kulturno izživljanje ljudi) ter (razmeroma) kratki delovni dobi je bila postavljena alternativa: skrajševanje delovnega dne (ob večji prožnosti zaposlenosti) in podaljševanje delovne dobe, pri čemer pa bi bilo treba v ustreznem času (ko se otroci rodijo in so najbolj potrebni starševske nege) tudi zaposlenim staršem omogočiti daljši čas za porodniški dopust oziroma dopust za nego otroka. Ob tem je bilo tudi poudarjeno, da ni mogoče družbenega priznanja in varovanja materinstva oziroma starševstva skriti le na porodniški dopust, ker zajema še vrsto drugih dejavnosti, hkrati pa tudi, da ni smotno »podarjati« pet let delovne dobe ženskemu spolu kot takemu, temveč to prenesti na priznavanje materinstva in očetovstva ob upoštevanju ciljev populacijskega razvoja (enostavna reprodukcija) in načela o svobodnem odločanju za rojstvo otrok. Seveda je bilo poudarjeno, da je ta proces lahko le dolgotrajen in odvisen od tega, koliko se postopno odpravljajo družbene okoliščine, ki (še) zahtevajo »dvojno vlogo« žensk – sicer bi lahko prišli do rešitev, ki bi dodatno prizadele ženske (matere). Vsekakor pa je treba še naprej temeljito raziskovati ekonomsko emancipacijo žensk.

V razpravi se je pokazalo, da pri obravnavanju družbenega položaja žensk vedno znova naletimo na circulus vitiosus: ideološke predstave o najprimernejši družbeni vlogi (redukcija na materinstvo in družinsko družbenost) kljub novim načelom še (delno) obstajajo, vplivajo na razlike v socializaciji dečkov in deklic, potem vplivajo na izbiro izobrazbe in poklica (feminizirani »pomočniški« poklici), kar vpliva na neenakopravne možnosti za poklicno in širše družbeno napredovanje, na nižji povprečni OD ipd. (ta je pogosto tudi razumljen kot le dodatek dohodkom moškega); zaradi tega se vedno znova kaže nujnost po utrjevanju predstave o ženski kot dopolnilnem in sekundarnem bitju. Takšne vsestransko neenakopravne razmere ženske same večkrat sprejemajo kot »dane«, se z njimi sprijaznijo, saj se že tako (mnoge pod vplivom predstav, kaj je »prava vloga« žensk) čutijo »krive«, ker so z vstopom v javnost, v gospodarstvo in politiko »zatajile svoje primarno poslanstvo«; tako se

vedno znova aktualizira njihova »družinska« družbenost in krog resnično omejenih možnosti za njihov celostni razvoj je sklenjen.

V nadaljevanju je stekla zanimiva razprava o deviantnosti nad ženskami (J. Pečar) oziroma podvrženosti žensk »tihiemu kriminalu« – kar je v kriminološki znanosti razmeroma novo področje in vendar aktualno v vsem svetu – o čemer pri nas nimamo (zadosti) raziskav, kriminalne statistike pa še zdaleč ne kažejo resničnega obsega pojava. Razlogov je več: zgodovinska podrejenost žensk v družini in družbi vodi v viktimnost precejšnjega dela žensk, pri čemer vrsto deviantnih ravnanj nad ženskami ženske same dojemajo kot sprejemljivo in o njih ne govorijo, še manj jih prijavljajo ustreznim organom. Le za ilustracijo navajamo podatek, da so v zadnjih letih v Sloveniji moški storili 5,5-krat več kaznivih dejanj nad ženskami kot obratno. Za žensko viktimteto je značilna »personaliziranost« odnosov ali drugače, deviantna ravnanja nad ženskami so pogosta predvsem v družini. Zaradi družinskega ugleda, otrok, zaradi lastne predstave o sebi ženske o deviantnih ravnanjih nad sabo pogosto ne želijo govoriti. Zato in pa tudi zaradi ne povsem opredeljenih meril o tem, kaj vse je lahko deviantno ravnanje v družini, je družina temno polje viktimtete. Zaradi vstopanja v različne dejavnosti in nove poklice pa tudi narašča ženska kriminalnost (goljufije, tatvine, itd.) v družbi.

V razpravi je bilo izpostavljeno vprašanje o meji tolerance – namreč – če je ženski družbeno založeno, da mora biti poročena, če naj obstaja in če naj bo priznana, potem so gotovo razmeroma široke meje tolerance (ženska pač potrpi, ker nima drugega izhoda). S povečevanjem ženske samostojnosti, z upadanjem pomena zakonske zveze kot eksistencialne ustanove pa se ožijo tudi meje za nasilje nad ženskami v družini (in končno tudi v družbi). Seveda bodo posamični primeri nasilja gotovo še obstajali, vendar je pomembno, da to ni edina alternativa ali usoda žensk.

K širšemu razmišljanju spodbujajo nekatere ugotovitve iz razprave: v zadnjih letih je kriminaliteta skokovito narasla, znižuje se starostna meja (in se pomika v otroško dobo) deviantnosti; obravnave deviantnih mladih ljudi so često neustrezne in stigmatizirajoče. Vendar pa nikakor ne bi mogli naprtiti krivde za takšno stanje le ženskam, ki da se izneverjajo svoji le – družinski – funkciji, niti družini kot celoti, temveč je treba iskati vzroke za te pojave tudi v širših kulturnih vplivih, od katerih je odvisno celotno življenje (na primer TV in druga množična občila z mnogimi vzorci nasilja v družini in kot neločljiva sestavina primarne socializacije).

Dva prispevka sta govorila o mestu in vlogi žensk v SLO in DS ter JLA, od katerih je prvi nanizal kratek zgodovinski pregled vključevanja žensk v obrambne in revolucionarne dejavnosti pri nas in v svetu in opozoril na težave, ki jih ženske s tem v zvezi srečujejo (I. Hafner). Kljub zgodovinskim dejstvom, da so se ženske v obrambne aktivnosti vključevale množično in da je bil njihov prispevek zelo velik, je na tem področju tudi danes veliko konservativnih stališč do vloge žensk v sistemu SLO in DS, kar se kaže npr. v tem, da ženske skorajda niso zastopane v vodstvenih organih tega sistema. Drugi prispevek je načel posebej zanimivo vprašanje terminoloških in semantičnih zadreg, ki jih pogosto srečujemo takrat, ko samostalniki poimenujejo dejavnosti oseb, funkcije, nazive, poklice, stopnje, čine s slovnično nevtralnimi moškimi spolom (T. Korošec). Sestavljalci Vojaškega slovarja iz leta 1977 so vanj vpisali preko 60 feminativov, s čimer je Vojaški slovar pripomogel k odpravljanju morebitnih poznejših zadreg, s tem da je ženske oblike imen izčrpno obdelal že vnaprej, kar je svojevrstna redkost. Nimamo namreč veliko primerov, ko bi terminologija z izdelanimi poimenovalnim redom pričakala zahteve življenjske prakse pripravljena.

V razpravi je bilo med drugim opozorjeno, da sicer opaznih razlik npr. pri pripravi obrambnih načrtov ipd., če jih delajo ženske (večja natančnost, urejenost ipd.) ni mogoče pojasnjevati le z »žensko intuicijo«, temveč s privzgojenimi lastnostmi, ki so povezane tudi z zahtevano večjo disciplino za ženske. Udeleženci pa so opozorili tudi na nevarnost, da se v različne dejavnosti in poklice (večkrat nezavedno) vnašajo tiste lastnosti, ki naj bi bile eminentno ženske, s čimer se na širši družbeni ravni le utrjuje stereotipna delitev vlog med spoloma. Gledano zgodovinsko, pa tudi ta delitev vlog ni bila v praksi popolnoma statična in se je – sicer pri legitimnem opredeljevanju podrejenosti žensk – vendarle občasno vsebinsko spreminjale, odvisno od potreb razrednega boja; tako je obdobje vzpona meščanstva bolj

naklonjeno produkciji lika avtonomne in suverene ženske, medtem ko je med utrditvijo meščanske revolucije to nazadovalo. Podobno (preračunljivo) prožen je bil tudi odnos do ženskih zahtev za volilno pravico (T. Renér). Vstopanje žensk v zgodovino je bilo, skratka, izjemno težavno in veliko teh usodlin je še sedaj navzočih. Zgodnja socialistična družba ne more v hipu ustvariti vseh (zadostnih) razmer, čeprav je temeljne nujne pogoje za obstoj žensk kot enakovrednih že ustvarila.

V razpravi je bilo posebej poudarjeno, da osvobodjanje žensk ne gre razumeti kot zgolj izenačevanje v vseh razsežnostih z moškimi, temveč da je enakopravnost v družbi in družini pogoj za razvijanje posebnosti, seveda ne posebnosti, ki bi vnaprej marginalizirale en (ženski) spol. Ob tem, ko je bilo izraženo prepričanje, da se zaradi (velike) razredne neenakosti ne more uresničevati osvobodjanje žensk, je bilo tudi omenjeno, da se spreminjajo razmere za delo in življenje vseh, za humanizacijo celostnih življenjskih razmer. Pri tem je razumljivo, da ne gre za zanemarjanje naravnih danosti (žensko rojevanje), temveč za to, da bi se lahko večina ljudi razvijala v skladu z naravnimi nagnjenji; omejevanje žensk na reproduktivno funkcijo in zapiranje možnosti za njihovo celostno družbeno uveljavitev pa ni naravni, temveč družbeni proizvod. Zato je tudi poudarjanje pomena družine, o čemer ne more biti dvoma, lahko podlaga bodisi za patriarhalno urejenost in marginalni položaj žensk ter za ohranjanje različnih vrst diskriminacije, bodisi za še bolj odgovorno in celostno zagotavljanje tistih družbenih okoliščin, ki zagotavljajo združevanje (zaželenega) starševstva (materinstva in očetovstva) in dela (zaposlenosti).

Ob tem je bilo omenjeno, da se tudi družbena skrb za družino ne more postavljati zunaj meja konkretnih možnosti, teh možnosti pa spet ne moremo presojati le statično, temveč je treba dimenzijo enakopravnosti in skupne (moške in ženske) odgovornosti za razvoj otrok (novih generacij) vnesti v samo presojo možnosti. S tem se odpira vprašanje (obstoječe) hierarhije potreb, ki se družbeno organizirano zadovoljujejo (npr. ali je skrb za otroke uvrščena dovolj visoko pri razporejanju družbenega bogastva, kaj je pomembnejše – oboroževanje in uničevanje ali ravnovesno ohranjanje rodu, ipd.).

Poudarjanje pomena družine se torej ne izteka le v klic »ženske domov«, ukiniti je treba vse ali večino ustanov družbenih dejavnosti, temveč se lahko – in v naši družbi je tu že trden temelj – izteče v zahtevo po odpravljanju tistih neskladij, ki še obstajajo in ki se kažejo v »dvojni obremenjenosti« žensk, kar spet, kot kaže vrsta kazalnikov, ovira ženske pri normalnem vključevanju v življenje. Začarani krog ženske parcialnosti, dopolnilnosti in sekundarnosti se more ukiniti le ob nadaljnjem spreminjanju družbene organizacije, v kateri skrb za biosocialno reprodukcijo ne bo razumljena kot pretežno ženska zadeva, temveč kot stvar vseh. S tega vidika se zastavljajo vprašanja, zakaj bi morale biti zaposlovanje žensk posebno breme za delovno organizacijo; zakaj se ne bi tudi ženske »žrtvovale« za DO (sedaj se namreč moški bolj »žrtvujejo«, ker prenesejo voje obveznosti doma na žensko); zakaj bi morale biti zaposlovanje žensk bolj tvegano, če pa se lahko uredi tako, da se »tveganje« (npr. zaradi odsotnosti za nego bolnih, majhnih otrok) razdeli med oba spola.

Razprava je prispevala tudi k osvetlitvi nekaterih perspektiv, ki jih najdemo pri načrtovanju možnosti za nadaljnji razvoj; tako npr. je bila zavržena perspektiva zmanjševanja družbenega standarda kot tudi podaljševanje nekaterih sedanjih značilnosti razvoja (npr. prenizka delovna zavzetost nekaterih kategorij, premajhno spodbujanje pdgovornega, resnega in ustvarjalnega dela, prešibka prožnost pri usklajevanju individualnih in skupnih interesov, psevdohumanizem pod ščitom solidarnosti, itd. In končno, razprava je pokazala, da je OZN upravičeno posvetila (samo) eno desetletje ženskam.

Poleg že omenjenih nosilcev pisnih prispevkov so v razpravi sodelovali: T. Blaha, A. Rojnik, C. Toth, N. Toš, S. Mežnarič, M. Potrč, L. Kreft, V. Jan, M. Bergant, M. Hanžek, M. Markovič in D. Bole.

Kot kaže že ta skopa predstavitev razmišljanj in iskanj po posameznih skupinah, je bila razprava na letošnjih Ziherlovih dnevih bogata in teoretično ter praktično zanimiva in vznemirljiva. To pa je ponoven dokaz, da so se Ziherlovi dnevi utrdili v svoji posebni podobi kot interdisciplinarno marksistično usmerjeno znanstveno strokovno srečanje, na katerem različno usmerjeni družboslovci in vedno bolj tudi strokovnjaki ter praktiki z drugih področij iščejo odgovore na pereča vprašanja sodobnega razvoja in poskušajo osvetliti zapletena pota

razreševanja protislovij ter humanizacije vsakdanjega življenja. Takšna usmerjenost ZD je smiselna in potrebna tudi v prihodnje in nikakor ni v nasprotju s prizadevanji posameznih strok (npr. sociologije), da bi na posebnih disciplinarno homogenih sprečanjih obravnavale svoje vidike ali svoje problema. Vsekakor je pa takšno interdisciplinarno usmerjeno znanstveno in strokovno srečanje več kot le oblika podiplomskega izobraževanja, na kar bi nekateri tako radi skrčili Ziherlove dneve.

V razpravi ob koncu plenarne razprave je bilo omenjenih nekaj tem, ki bi jih morali celovito obravnavati na prihodnjih srečanjih, kot so: položaj slovenskega naroda v skupnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, mladina in razredna razšlenjenost naše družbe. Sprejemljiva je tudi ideja, da bi teme načrtovali za več let naprej in tako zagotavljali še ugodnejše možnosti za resno in poglobljeno obravnavo posameznih perečih vprašanj.

Poročajo: M. Jogan in A. Lukan, D. Fink-Hafner, F. Mali, T. Renar.

ADOLF BIBIČ

Zasebnost in skupnost

Delavska enotnost, Ljubljana 1984, str. 440

Razmerje med posameznikom in družbo je eno izmed osrednjih vprašanj vsake zgodovinske dobe. Omenjeno dialektično razmerje spada torej tudi med bistvena vprašanja naše sodobnosti. Nanj se namreč navezujejo odnosi med ekonomijo in politiko, civilno družbo in politično državo, posamičnimi, posebnimi in splošnimi interesi ter pojavi politične odtujitve državljanov, birokratizma in njegovega premagovanja. Z navedenimi družbenimi pojavi se poglobljeno in temeljito ukvarja obsežna knjiga Zasebnost in skupnost univ. profesorja dr. Adolfa Bibiča.

Delo odlikuje velika teoretična širina, ki izhaja iz prodornega razpoznavanja osnovnih vzvodov družbene zgradbe in upoštevanja dosedanje filozofske in družboslovne misli. Problem zagotavljanja svobode posameznika v družbeni in državni skupnosti je bil tudi v središču Heglove in Marxove filozofije. Ob temeljitem poznavanju njunih pogledov je avtor Zasebnosti in skupnosti z ustvarjalno marksistično metodo ter upoštevanjem obsežne tuje literature razčlenil omenjeni problem in nakazal njegove možne rešitve.

S tem je ustvaril solidno osnovo za nadaljnje teoretično delo in neposredne praktične akcije pri preseganju dualizma med civilno družbo in politično državo. K temu lahko pripomore knjiga tudi zaradi svoje visoke jezikovne kulture in jasnosti misli ter pregledne razčlenjenosti.

Zato ne preseneča, da je obravnavana knjiga pravzaprav druga dopolnjena izdaja študije o civilni družbi in politični državi pri Heglu in Marxu, ki jo je avtor pripravil za tisk pred dobrimi desetimi leti. Problemi, ki

jih obravnava, so pač – kot sam ugotavlja v predgovoru k drugi izdaji – epohalni in aktualni. To pa jih uvršča med današnje naloge politične misli in akcije.

Knjiga je razdeljena na dva osnovna dela. V prvem je razčlenjena problematika civilne družbe in države v Heglovi politični filozofiji. V drugem je analizirana Marxova kritika Heglove politične filozofije in politične države. Na koncu druge izdaje knjige je dodatek o epohalnem pomenu dialektike med civilno družbo in politično državo.

Ena izmed osrednjih tem študije o zasebnosti in skupnosti je razmerje med »mladim in starim Marxom«. Dr. Bibič dokazuje in dokaže kontinuiteto v Marxovih pogledih na državo od Prispevka k židovskemu vprašanju, spisa H kritiki Heglove pravne filozofije do Nemške ideologije in Komunističnega manifesta. Avtor obravnavane knjige torej zavrača postavljanje cezure med zgodnja Marxova dela, ki naj bi jih Marx napisal kot ideolog, in njegova zrela dela, v katerih naj bi se izkazal za pravega znanstvenika. V prvotnem besedilu in tudi v Dodatku najdemo obilico prepričljivih dokazov proti ločevanju »mladega in zrelega Marxa«. Neutemeljenost omenjenega razlikovanja je razvidna tudi na primeru obravnavanja dvojice civilna družba-politična država.

Druga pomembna tema knjige je zavračanje skrajno poenostavljenega obravnavanja države kot zgolj organizacije vladajočega razreda. Takšnega banaliziranja je bilo pri dosedanjem razlaganju marksistične teorije zelo veliko bodisi pri obravnavanju države bodisi prava.

Dr. Bibič pri tem opozarja na tiste vidike Marxove misli, ki odkrivajo dialektiko med posebnim, splošnim in skupinskim interesom, ki poudarjajo preseganja dualizma med civilno družbo in politično državo in ki vodijo v socialno revolucijo oziroma procese emancipacije človeka. V teh procesih se namreč odpravljata razredna narava civilne družbe in odtujenost človeka od organizirane skupnosti.

Ta odtujenost je bila v kapitalistični družbi posledica ločevanja zasebnega ekonom-

skega delovanja človeka od javnih zadev. Z njimi se tako poklicno ukvarja poseben sloj ljudi, kar vodi v birokratizacijo države in ločevanje človeka na zasebno-delovno in javno-politično bitje. Vzrok za takšen dualizem pa so predvsem družbeni razredi, ki so pravzaprav glavna ovira za demokracijo, v kateri bi prihajalo do sinteze posameznika, posebnih in splošnih interesov ter svobode posameznika ob njegovi hkratni vključenosti v »človeško skupnost«.

Prav zaradi upoštevanja in poudarjanja razredne strukture družbe se je Marxovo razmišljanje o premagovanju dualizma med civilno družbo in politično državo ločilo od Heglovih postavk o tem problemu. Če je namreč Hegel ugotavljal, da delujejo v družbi stanovi, med katerimi da je birokratski stan poklican za opravljanje javnih zadev, razume Marx politiko kot zadevo vsega ljudstva.

Na tej točki je Bibičeva analiza Marxovih pogledov na demokracijo – v primerjavi s Heglovimi – segla tudi do enega bistvenih vprašanj našega današnjega političnega trenutka. Pri praktičnem delovanju delegatskega sistema, ki naj bi z delegatskimi skupščinami družbenopolitičnih skupnosti presegel klasično predstavniško telo, smo namreč preveč pogosto še priče situacijam, značilnim za klasični parlamentarizem, ko »parlament kot reprezentant ljudstva le »sprejema«
že sprejete odločitve«. (Bibič, str. 355). Pojavi birokratizma oziroma predstavljanja izvršnih organov skupščin družbenopolitičnih skupnosti kot nosilcev splošnih in dolgoročnih družbenih interesov odtujujejo – tudi pri nas – politično sfero ljudstvu. Preslabo uveljavljanje skupščin družbenopolitičnih skupnosti kot osrednjih organov samoupravljanja ter najvišjih organov državne oblasti ne more voditi v preseganje civilne družbe in politične države.

Preseganje in preobrazba države v orodje celotne družbe sta možna – kot izhaja iz študije Zasebnništvo in skupnost – z zmanjševanjem vloge birokratičnega sloja pri upravljanju države, preseganjem splošne politične reprezentance in seveda odpravo privatne lastnine ključnih proizvodnih sredstev. Toda dosedanje socialistične revolucije so se pre pogosto zadovoljile le z zadnjim od navedenih premikov, bistveno premalo pozornosti pa so posvetile birokraciji in politični reprezentanci delavskega razreda. Vendar

»je Marx poudarjal« – ugotavlja Bibič – »da se državno območje ne partikularizira samo zaradi vpliva dominantnih lastniških skupin, marveč tudi zaradi posebne eksistence države, ki se zlasti otipljivo izraža ravno v obstoju birokracije, a tudi v principu splošne politične reprezentance, ki odtujujeta politično sfero ljudstvu«. (Bibič, str. 355.)

Omenjene – in še druge – ugotovitve iz obravnavane knjige so spodbudne za nadaljnja teoretična razpravljanja in empirično proučevanje razmerij med družbo in državo, državo in vladajočim razredom, državnimi organi in ljudstvom ipd. Tem razpravam daje knjiga Zasebnništvo in skupnost izredno temeljito teoretično izhodišče. Upoštevati jo mora vsaka resnejša razprava o političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Številne ugotovitve iz Bibičeve študije namreč kar kličejo po aplikativnih nadaljevanjih v analizah posameznih sestavin politične sfere družbe. Sama knjiga Zasebnništvo in skupnost pa se je gotovo že uvrstila med klasiko slovenske družboslovne literature.

Albin Igličar

VLADIMIR GOATI

Suvremene političke partije

(Komparativna analiza [prva izdaja]. – Beograd, OOUR Izdavačko-publicistička delatnost – Beograd, IRP »Partizanska knjiga« – Ljubljana, str. 377)

Pred nedavnim je bila objavljena primerjalna sociološka študija dr. Vladimirja Goati, znanstvenega svetnika na Inštitutu za družbene vede v Beogradu. Ta študija je vredna naše pozornosti iz več razlogov. Prvič, je rezultat avtorjevega večletnega raziskovanja empiričnega gradiva, raziskal pa je tako velik in reprezentativen vzorec politične prakse Zveze komunistov Jugoslavije, da je lahko zasnoval primerjalno raziskavo, ki ustreza nekaterim prejšnjim in po svetu znanim raziskavam (v ZDA, Veliki Britaniji). Kompetentnost, ki se izpričuje pri poz-

navnanju dinamike in strukture delovanja politične stranke, ki se opira na prejšnje raziskave, je avtorja legitimirala kot enega od vodilnih jugoslovanskih raziskovalcev teorije in prakse Zveze komunistov Jugoslavije kot tudi meščanskih strank.

V svoji najnovejši raziskavi je Vladimir Goati teoretsko osmisli izredno obsežno empirično gradivo; suvereno poznavanje sodobnih teorij o političnih strankah, zmožnost, da opazi bistvene značilnosti politične prakse in da jih izloči iz vsakdanje dinamike, sta mu omogočila sintetizirati dve ravni raziskave, empirično in teoretsko. Čeprav je avtor svoj cilj raziskave obmejil kot »poskus odgovora na nekatera vprašanja« v obliki »primerjalne analize«, pa je ta raziskovalni trud vreden širšega zanimanja vsaj zaradi treh razlogov: 1. kot prizadevanje, ki hoče sintetizirati teoretske postavke in prakso vseh vrst sodobnih političnih strank; 2. kot pristop, ki opozarja na vse organizacijske, politične in ideološke vidike delovanja političnih strank; 3. namesto globalnih ocen, ki pogosto spremljajo teoretske raziskave je avtor podal *natančne kvantitativne pokazatelje*, na katere opre analizo dejanske moči (in nemoči) političnih strank v sodobnem svetu.

Prav res, avtor že v prvem poglavju študije načenna vprašanja, na katera ne dá dokončnih odgovorov, vendar ne zato, ker po raziskovalni poti ni mogel priti do njih, pač pa zato, ker odgovori sodijo na področje *žive in spremenljive politične prakse*, kar pomeni, da se nekatere spremembe rojevajo v dnevni politični praksi in jih ni mogoče predvideti. Osnovno vprašanje pa je, kaj so danes politične stranke: predvsem organizacije, ki zbirajo široke skupine državljanov, ali orodje oblasti? Nosilke ideologije in stremeljenj širših družbenih plasti ali gola orodja v rokah majhnega števila profesionalnih politikov? Avtor jemlje ta vprašanja kot izhodišče za razvijanje svojih lastnih stališč in sodb o političnih strankah. Če političnih strank ne pojmujejo preveč enostavno, kot »zlo usodo« tekmovalnih družb, potem je njihova vloga raznotera: so kazalec politične kulture, ki jo tudi oblikujejo, kanali, skoz katere se artikulirajo različni interesi, nosilec politične socializacije, politična sila, ki preprečuje najresnejše konflikte. Nobeno sodobno teoretsko stališče ne more povečevati političnih strank, zato se od raz-

iskovalca toliko bolj zahteva, da čim bolj realno oceni njihovo dejansko naravo.

Veliko spodbud za nadaljnja teoretska razmišljanja prihaja tudi iz avtorjevega stališča do teorij Duvergera Seurina in Bahroja. Raziskava se še posebej ukvarja z vprašanjem relativizacije razmerja med razrednim položajem in pripadnostjo določeni stranki v meščanski družbi: »S sklicevanjem na napačno identifikacijo se pravi problem dejansko samo odloži, saj ostane še dilema: zakaj do take identifikacije sploh prihaja? Menimo, da se lahko odgovoru na to vprašanje približamo samo, če izhajamo iz Marxove teze, da so v razredni družbi vladajoče ideje ideje vladajočega razreda, z drugimi besedami, da razred, ki obvladuje materialno produkcijo, po večini obvladuje tudi mišljenje neke družbe. Vladajoča ideologija v meščanski družbi stremi k temu, da odrine vse tiste ideje, ki kažejo na razredno, antagonistično naravo družbe, na to, da neenakosti te družbe ni mogoče odpraviti brez temeljite spremembe same družbe. Ta ideologija si prizadeva, in to se ji tudi posreči, zamegliti povezavo med (razrednimi) interesi volilcev in njihovimi volilnimi odločitvami. To, da ni simetrije med razrednim položajem in volilnimi opredelitvami volilcev, je pogojeno s tem, da sodobne meščanske družbe ne sestavljata dva strnjena razreda, ki v političnem boju trčita drug ob drugega kot monolitna bloka, pač pa razreda, katerih ožji deli imajo včasih protislovne interese« (str. 85).

Ko je Vladimir Goati obravnaval strankarske sisteme, je navedel tričlensko delitev (sistemi z opozicijo, dvostrankarski in večstrankarski sistemi, sistemi brez opozicije). Ta delitev je izčrpna, toda ima tudi pomanjkljivosti, najresnejša med njimi pa je ta, da ne upošteva kritike strankarskega pluralizma, ki so jo prispevali sovjetski teoretiki, kar bi mu omogočilo, da se ogne skrajno ideologiziranim koncepcijam nekaterih zahodnih avtorjev (Sartorijeva klasifikacija totalitarnih strank).

Opozorili bi še na nekatera vprašanja, ki bi lahko odprla novo raziskovalno polje predvsem samemu avtorju študije »Sodobne politične stranke« pa tudi drugim raziskovalcem: avtor je kritiziral deformiranje načel moralnopolitične primernosti v praksi. To bi lahko postalo izhodišče za raziskovanje ZKJ kot dejavnika politične so-

cializacije. S tem pa se zastavlja vprašanje, kaj se zgodi, ko v enostrankarskem sistemu stranka zgubi zmožnost politične socializacije, ni pa drugih sil, ki bi bile dovolj organizirane, da bi lahko opravljale to funkcijo. Ali iz doslej povedanega to že izhaja ali pa je treba opraviti uvodne raziskave o politični pasivizaciji in absentizmu državljanov? Zakaj upada število delavskih strank v zahodni Evropi od petdesetih let naprej? Menimo, da je treba še naprej raziskovati razmerje med strankami in skupinami za pritisk.

Na koncu te kratke obravnave zapletene in večpomenske raziskave Vladimirja Goatija, bi lahko za sklep rekli, da je avtor v bistvu uresničil zamišljeno primerjalno raziskavo sodobnih političnih strank. S svojo raziskavo je zajel vse bistvene vidike delovanja političnih strank, in sicer tako, da je povezoval teoretske postavke z reprezentativnimi empiričnimi pokazatelji. Razen že omenjene pripombe bi poudarili kot pozitiven prispevek tudi podajanje obsežnega empiričnega gradiva v obliki statističnih podatkov, tabel in tudi strokovnega aparata, ki zajema skoraj 600 avtorjevih notic. Študija »Sodobne politične stranke« se ukvarja z zares sodobno, zapleteno in za raziskovanje spodbudno problematiko. Avtorju se je posrečilo povezati teoretsko raven raziskave s prakso, katere živa dinamika se zrcali v okvirih, ki jih narekujejo metodološka načela raziskave. V delu Vladimirja Goatija ni le navzoča stroga metodološkoteoretska izpeljava raziskave, pač pa še neka kvaliteta, ki ni tako pogosta pri naših raziskovalcih, namreč sociološka imaginacija.

Dubravka Stajčić

GEORGES LABICA

Kritični besednjak marksizma

Čeprav je izšel nedavno tega,* je na tem da v prvi izdaji poide – in obenem sta že izšla prva dva zvezka v predelani nemški

* Dictionnaire critique du marxisme, Georges Labica, Presses universitaires de France, Paris 1982.

izdaji (Kritisches Wörterbuch des Marxismus, Argument-Verlag Berlin), katere pripravo vodi W. F. Haug. Labica vodi medtem pripravo druge izdaje, potem ko je prva dobila izreden odmev tako v velikih dnevnikih od Le Monda do Libération, v tednikih od Le Canard enchaîné do Hebdo de Genève, in seveda v revijah ter na radiu in televiziji. Ta izreden interes je pripravil Hauga do izjave, da se tu vsem napovedim navkljub izkazuje živ interes za marksistično mišljenje, katerega pokop oznanjajo danes najrazličnejše teoretske smeri, ki se ozirajo za udobnimi mesti za teorijo, ki naj bi se izpraznila. Toda izid tega izvrstnega kritičnega besednjaka marksizma vendar nakazuje, da ima današnji marksizem največji uspeh v tistem, v čemer je danes tudi najboljši, v leksikalni raztrganosti in akademski vsestranskosti, ki pa ji pri Labici ne manjka politične angažiranosti, sicer tako neobičajne in nerazširjene.

Labica je že v naslovu poudaril kritični značaj besednjaka, ki pa mu ne pomeni le vrnitve k Marxu, za katerega se pač že običajno ve, da so bila vsa njegova dela kritike, in je ta pojem že čisto na tem, da zdrzne med izpraznjene fraze, temveč v pomenu in izpeljavi kritične osvetlitve zgodovine besednjaka, torej v navezavi na ne kakršnokoli tradicijo, ampak ravno na Zgodovinsko-kritičen besednjak Pierra Bayla, ki sta ga Marx in Engels v svojem času visoko cenila, ker je spravil »vso metafiziko teoretsko ob njen kredit...« Ali drugače rečeno, vse od Diderotove *Enciklopedije* sem obstoji praksa zakalkuliranja aktualne družbene kritike v strogo formo leksikona, in ta je tista, na katero se naveže Labica.

To pomeni, da se izrecno prizna k danes živemu, čeprav ne v prvi vrsti eksplicitnemu marksizmu alternativnih gibanj našega časa, ekološkemu, mirovnemu, punkovskemu itn., s tem da reaktualizira tiste motive v mišljenju Marxa in Engelsa, za katere ju je neogibno treba postaviti med osrednje teoretske predhodnike teh gibanj. Na drugi strani pa mu primerjava antiteološkega (protestantskega) značaja Baylovega kritičnega slovarja z njegovim pokaže zgodovino oficialnega marksizma, za katerega se zdi, da je kljub vse drugačnemu položaju stvari danes s svojo kratko zgodovino opravil vrsto gibanj skozi podobe, ki spominjajo na tisočletni razvoj velikih cerkva, njihovih sholasti-

kov in dogmatikov, ortodoksij in herezij, sektaštva in razcepitve, apostolstva in ekskomunikacij. V krščanski tradiciji je bilo povzdignjenje v državno cerkev, v ideološki državni aparat, tisto, ki je dalo avtoritarnim razmerjem pri ukvarjanju z idejami in tradicijo jekleno strukturo in nek center. Zato gre Labici tudi v marksizmu, kot je šlo v krščanstvu, da bi se mogla »etablitirati kritična javnost«, ki ji je namenjen njegov besednjak.

V prikazu besednjaka, kakršne je ta, se ni mogoče izogniti pogledu v detajl. Labica je kot filozof sam napisal nosilna gesla, kot so npr. odtujitev, blankizem, delitev dela, dogmatizem, engelstvo, duh stranke, fetišizem, kantovstvo, leninizem, lumpenproletariat, marksizem, marksizem-leninizem, misticism, uvrierizem, populizem, proletariat, prudonizem, puding, postvaritev, religija, prevrat, robinzonade, saint-simonizem, terorizem, ultraimperializem, koristnost/utilitarizem, nasilje itn. itn. . . .

Oglejmo si pojem odtujitev. Najprej spada sem šolski uvod, da je pač pravnega izvora in da označuje akt, s katerim se s prodajo ali darovanjem znebiš kake dobrine, ki jo poseduješ. Temu ustrezno uporabljajo pojem ekonomij, zlasti Adam Smith. Ti vnesejo njegov pomen v menjalni odnos. Pri J. J. Rousseauju je odtujitev iztrgana specializiranim jezikom in pridobi že nek političen in antropološki pomen, kar bo že izražal samo bistvo družbene pogodbe. Vendar pa Heglu pripada, da je odtujitev od njenih običajnih pomenov povzdignil do njene »filozofske časti« (E. Bottigelli). V *Očrtu filozofije prava* izvede pravno-ekonomski pomen menjalne pogodbe, v katerem povnanjenje kakšne lastnine, od nečesa volji poljubnega v umno. »Lahko si ne le povnanjim kakšno lastnino kot kako vnanjo reč, temveč si jo moram povnanjiti kot lastnino, da moja volja kot bivajoča, postane predmetna. Toda po tem momentu je moja volja kot povnanjena hkrati neka druga« (paragraf 73). Taka pogodba spada izključno na področje privatne lastnine; ne more utemeljiti, kot pri Rousseauju, državnega telesa. Država po Heglu ne nastane iz menjalnih odnosov, temveč pripada nečemu božanskemu, kot pri Platonu. S tem Hegel utemlji dvojni pomen – namreč prodaje, povnanjenja, ex-tranèation, Entäusserung, in odtujitve, alienation, Entfremdung. Ta ima nek negati-

ven pomen, pomen nečesa, kar je postalo tuje, v ločenosti. Njegov pomen je izražen v znani »nesrečni zavesti« v Fenomenologiji duha, izgubi sebe samega v drugem, povnanjenju svoje biti, ne več imetja kot v formi potujitvene pogodbe.

Ta pomen je pripravil tla za pojem religiozne odtujitve, katerega teorijo je izpeljal Ludwig Feuerbach v Bistvu krščanstva. »Religija, vsaj krščanska, je odnos človeka do samega sebe, ali pravilneje: do lastnega bistva, vendar odnos do lastnega bistva kot do nekega drugega bitja. Božje bitje ni nič drugega kot človeško bistvo, ali bolje človeško bistvo, ločeno od omejitev individualnega, t. p. dejanskega, telesnega človeka, *po-predmetenega, t. p. uzrtega in čaščenega kot neko drugo, od njega različno*, lastno bitje – vse določitve božjega bistva so zato določitve človeškega bistva«. (Drugo pogl.) Če je božansko zaplenilo bogastvo človeka, bilo hipostazirano v bogu, potem je začrtana pot kritiki, ki si je polno zaslužila ime *prevrat*: obstoji v tem, da dopusti človeku, da si ponovno razkrije svojo odtujeno rodovno bistvo. S tem smo v središču filozofske antropologije, kakor Labica razume Marxa.

V prvih Marxovih tekstih sta uporabljena pojma povnanjenja, potujitve in odtujitve še brez specifik in na terenu, ki je blizu Feuerbachu: »V tako imenovani krščanski državi velja sicer *odtujitev*, ne pa *človek*« (Prispevek k židovskemu vprašanju, MEW 1/360). Marx prevzame pri Feuerbachu zelo cenjeno metaforo oz. distanco nebo/zemlja, vendar izpelje spremembo religiozne kritike v politično kritiko, od boga v državo. »Če zdaj raziskuje naravo razmerja med državo in meščansko družbo, pokaže Marx, da človek, ki v na privatni lastnini in konkurenci utemeljeni družbi ne more živeti svoji naravi ustrezno kolektivno življenje in je prisiljen odtujiti svojo generično življenje v državo, ki igra, v formi politične države nasproti družbi analogno vlogo, kot je vloga nebes nasproti zemlji. Tako da živi v družbi svoje dejansko egoistično privatno življenje, medtem ko živi v politični državi, sferi občega interesa, neko kolektivno življenje, ki ustreza njegovi dejanski naravi, toda na himeričen, iluzoričen način, v nebesih« (A. Cornu). Država, kakor jo je pojmoval Hegel v *Očrtu filozofije prava* kot nekaj božanskega, je s tem izgubila svojo ontološko težo, je le še »sofistično«, neka irealnost. Med citoye-

nom in človekom/meščanom je precep. Da bi ga poimenoval, je ustvaril v *Židovskem vprašanju* besednjak negativnega: »konflikt«, »razcept«, »protislovje«, »nasprotje«, »spor«... To isto delo pa po drugi strani pripravlja izpeljavo tega pojma na področje ekonomije. Se pravi tisto področje, na katerem že Hegel začenja *Očrt filozofije prava*, in ki so mu mladoheglovci s Feuerbachom vred obrnili hrbet. »Prodaja je praksa odtujevanja. Kakor zna človek, dokler je ujet v religijo, opredeliti svoje bitje samo tako, da naredi iz njega neko tuje fantastično bitje, tako se lahko pod oblastjo praktične potrebe praktično udejstvuje, izdeluje praktične predmete samo tako, da postavi svoje izdelke, svojo dejavnost pod oblast nekega tujega bitja – denarja.« (MEW 1/376).

Bralec je že opazil, da se s tem razumevanjem Marxa Labica ni uklonil prevladujočemu dogmatičnemu toku marksizma današnjega dne v Franciji, ki mu še vedno daje ton Althusser in da torej ni naredil marksističnega leksikona, ki bi pridno navajal pač tisto, kar se danes največ ponavlja, prežvekuje in spahuje. Besednjak je tudi neusmiljen do dominantnih teoretskih konceptov Komunistične stranke Francije, in to svojo teoretsko vzravnost v pripombi k pojmu odtujitve tudi eksplicira v tem, da je pač ta pojem tisti, ki je pred vsemi drugimi uvedel najrazličnejše interpretacije Marxovega mišljenja. Obstojita dve mejni karikaturni formi: odsoten je v leksikah, ki se inspirirajo pri Stalinu, tako starih (Rosenthal in Judin), kakor pri novejših (prim. Leksika filozofije, Peking). Drug ekstrem, v katerem je zlorabljen mnogopomenskost pojma, kot je mogoče konstatirati v celi vrsti ne vselej in ne le žurnalistične rabe, pa sproža takšno inflacijo »odtujitev« (religioznih, familiarnih, socialnih, zakonskih itn.), da je marksizmu in celo vsakemu zasnutku politične kritike odvzeta vsakršna specifičnost.

Če pustimo to teoretično slepoto in pojmovno elastičnost ob strani, pa se Labici postavlja temeljno vprašanje, ki zadeva ovrednotenje (Althusserjevega pojmovanja) preloma 1845–46 v Marxovem delu, se pravi »obračuna«. Tu si stojijo še enkrat nasproti, čeprav na čisto drugem nivoju znanstvene »stringentnosti in vestnosti«, nepomirljiva stališča. Po enem izhajajo iz »epistemološkega preloma« zadnje konse-

vence: odtujitev, ki preostane v zrelem delu, naj gre zanjo v podobi blagovnega fetišizma, izraža le preostanek neke mladostne zmote; Marxu ni uspelo, da bi se povsem otresel idealistične filozofije (Balibar). Ali to celo po formulaciji ne spominja na Eduarda Bernsteina ocene teorije vrednosti? Drug vidi, s tem da poudarja pomen preloma 45–46, v raznovrstnih in najrazličnejših formah prisotnosti odtujitve po Nemški ideologiji »fundamentalno kategorijo historičnega materializma... Z drugimi besedami... neko filozofsko kategorijo... temeljno figuro dialektike« (Sève). Med temi ekstremnimi pozicijami so bile ubrane seveda srednje poti, ki spet zastavljajo vprašanje odnosa Hegel/Marx kot tudi vprašanje o »filozofiji«, ali o »antropologiji« in jih je bilo že mogoče opaziti pri Lukácsu ali Korsch. Labica torej niti najmanj ne zastira pogleda na slepe ulice in stranpoti, po katerih se mudi sodobnemu marksizmu, ki v mnogih svojih reprezentantih dirja na mestu.

Sklep, ki ga tvega: odtujitev je onkraj svoje striktno pravnoekonomske rabe oz. svojega prvotnega filozofskega pomena, ki oba nista marksistična, le nek nejasen pojem, ki se mu ne sme zaupati. S tem Labica seveda ni povedal nič drugega, kot da je izgubljen tisti, ki bo zaupal svoje razumevanje leksikalnemu študiju in ki bo njegov besednjak, naj je bil še tako uspešen in v dveh letih razprodan, vzel za več kot predmet bežne konzultacije.

Leo Šešerko

ERNEST PETRIČ

Pravica do samoodločbe

Obzorja, Maribor, 1984, str. 301

Delo obravnava mednarodnopravne vidike pravice narodov do samoodločbe, enega najpomembnejših političnih in pravnih načel sodobnih mednarodnih odnosov. Naj poudarimo, da je to predvsem mednarodnopravni vidik pravice do samoodločbe, kar tudi avtor večkrat poudarja – zato se nam

zdi, da bi v podnaslovu knjige »Pravica do samoodločbe – mednarodni vidiki« kazalo izraz mednarodni zamenjati z izrazom mednarodnopravni, kar bi še natančneje opredelilo vsebino dela.

Temeljno vprašanje, ki si ga avtor zastavlja v tej obsežni študiji, je vprašanje o aktualnosti pravice do samoodločbe narodov po dokončani odpravi klasičnega kolonializma. Na to in še vrsto drugih vprašanj, ki se zastavljajo v povezavi z izredno celovito problematiko pravice narodov do samoodločbe ter z njeno realizacijo, avtor poizkuša najti odgovore v prvem, teoretičnem delu knjige.

Po kratkem prikazu geneze ideje o samoodločbi narodov avtor obravnava pravico do samoodločbe skozi mednarodnopravne dokumente, v katerih je pravica do samoodločbe »dozorela« od pomembnega političnega načela v načelo mednarodnega prava. Avtor s posbnim poudarkom obravnava dokumente, ki so bili sprejeti v OZN (ustanovna listina OZN, obe konvenciji o človekovih pravicah, deklaracija o odpravi kolonializma, deklaracija o načelih mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami v skladu z ustavno listino OZN ter nekatere druge resolucije in deklaracije, ki vsebujejo pomembna določila v zvezi s samoodločbo) in so prispevali k razvoju in vsebinski bogatitvi načela o pravici narodov do samoodločbe.

Posebno poglavje je posvečeno pravici do samoodločbe, ki je vsebovana v helsinki listini, kot tudi dokumentom, ki so bili sprejeti pri gibanju neuvrščeni držav v zvezi s pravico do samoodločbe. V naslednjih poglavjih avtor obravnava naravo in vsebino načela o pravici narodov do samoodločbe; subjekte pravice do samoodločbe; razmerje med načelom o pravici do samoodločbe in drugimi temeljnimi načeli mednarodnega prava; omejitve pravice narodov do samoodločbe ter metode za njeno uresničitev.

V poglavju »SFRJ in pravica narodov do samoodločbe – mednarodnopravni vidik« avtor ugotavlja, »da je ustavni red SFRJ eden zelo redkih, če že ne edini, ki eksplicitno priznava narodom, združenim v SFRJ, pravico do samoodločbe všteti pravico odcepitve«.

V zadnjem poglavju teoretičnega dela študije, ki ima naslov »Pravica narodov do samoodločbe – pogled v prihodnost« avtor

ugotavlja, da se pravica do samoodločbe narodov ne bo izčrpala z dokončanjem procesa politične dekolonizacije, ampak se bodo v prihodnosti »spreminjali posamezni vidiki vsebine in razsežnosti samoodločbe«, predvsem za ekonomsko, etnično, jezikovno, kulturno in versko emancipacijo vseh narodov, etničnih skupin, narodnih manjšin in drugih subjektov pravice do samoodločbe. Ob avtorjevi ugotovitvi, da »stvarno življenje in družbeni procesi nasploh oblikujejo pravne norme in načela«, in bodo oblikovali »tudi vsebino in razsežnosti načela mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe«, moramo poudariti, da tudi pravica do samoodločbe narodov kot mednarodnopravno načelo vpliva in bo vplivala na nadaljnji razvoj družbenih odnosov in procesov v mednarodni skupnosti kot tudi za razvoj preostalih mednarodnopravnih načel.

Drugi del študije, ki ga je delno prispeval Bojko Bučar, obravnava posamezne primere uveljavljanja pravice do samoodločbe v sedanjem trenutku (Namibija, Falklandsko (Malvinsko) otočje, Zahodnja Sahara, Ciper, Eritreja in Palestina). Z obravnavo navedenih konkretnih primerov uveljavitve pravice do samoodločbe, ki pomeni pomembno dopolnitev teoretičnemu delu knjige, je pričujoča študija pridobila pri celovitosti in tudi aktualnosti, saj obravnavani primeri sodijo zaradi svoje zapletenosti med najtežje probleme, s katerimi se srečuje mednarodna skupnost pri uveljavljanju načela o pravici narodov do samoodločbe, ki se v navedenih primerih kaže predvsem kot vprašanje dekolonizacije. Težavnost obravnave posameznih konkretnih primerov samoodločbe se kaže tudi v dilemi, pred katero se je znašel avtor, ko je poskušal dosledno uporabljati nekatere kategorije ob upoštevanju posebnosti vsakega konkretnega primera. Tako sta pri obravnavi samoodločbe v Namibiji uporabljena izraza ljudstvo in narod v praktično enakem pomenu.

V tretjem delu študije »Priloge – dokumenti« je v slovenskem prevodu izbor pomembnejših mednarodnopravnih dokumentov oziroma tistih njihovih določil, ki se nanašajo na pravico narodov do samoodločbe. K celovitosti knjige pomembno prispeva pet zemljevidov, ki dopolnjujejo študijo konkretnih primerov samoodločbe. Knjiga je opremljena z izborom novejših del o

mednarodnopravnih vidikih pravice do samoodločbe kot tudi s kratkim povzetkom v angleškem jeziku in stvarnim kazalom.

Prikaz knjige »Pravica do samoodločbe« lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je to nedvomno pomembno delo, ki bo prav gotovo v pomoč vsem tistim, ki se tako ali drugače

ukvarjajo z mednarodnimi odnosi in mednarodnim pravom. Delo pomembno prispeva k bogatitvi literature o mednarodnih odnosih in mednarodnem pravu v slovenskem in tudi v širšem jugoslovanskem prostoru.

Bogdan Kozić

Politička misao (Zagreb) št. 1-2/1984

Problemi države in demokracije: ANTE PAŽANIN: Država in demokracija; ŠEFO KO KURTOVIĆ: Zgodovinska geneza političnega predstavništva; GOJKO STANIČ: Teoretsko-metodološka razhajanja v raziskovanju Marxove in Engelsove teorije partije; *Iz zgodovine in teorije politične misli:* ZVONKO POSAVEC: Pojem polisa; CHRISTIAN MEIER: Politično pri Grkih; *Aspekti:* TENA MARTINIĆ: Nasprotje masovnega in potrošnega; *Mednarodni odnosi:* BRANKO PRIBIČEVIĆ: Zgodovinsko razpotje socializma; VESNA PRGA: Družbeno-zgodovinske predpostavke za nastanek ideje afriške enotnosti; RADOVAN PAVIĆ: Problemi Bližnjega in Srednjega vzhoda; ŠTEFICA DEREN-ANTOLJAK: Ekonomsko-socialne spremembe v sodobni družbi Finske; *Pogledi, prikazi, recenzije.*

Naše teme (Zagreb) št. 7-8/1984

Pogledi: MILOŠ DROMNJAK: O sodelovanju v Mediteranu; RANKO PETKOVIĆ: Neuvrščenost in Mediteran; *Idejni boj v kulturi in umetnosti:* Prispevki s posvetovanja v Komisiji CK ZK Hrvaške za idejna vprašanja in informiranje; *Družba in planiranje:* KATARINA TOMAŠEVSKI: Socialni indikatorji; DUŠKO SEKULIĆ: Pristop k fenomenu planiranja; *Politična teorija:* ZVONKO LEROTIĆ: Liberalizem in interesne skupine; *Romi:* DRAGICA KALEMBER: Kolektivna obsodba potepuškega ljudstva Romov; MUHAMED HADŽI-JAHIĆ: Bosenski Romi 1941/1942; VANEK ŠIFTAR: Romi v Sloveniji 1941-1945; SLOBODAN BERBERSKI: Romi in iredenta na Kosovem; MLADEN MATIĆ: Romi v SR Bosni in Hercegovini; *Esej:* ANTE MARUŠIĆ: Problemi teorije sistema; *Odzivanja:* ŽARKO PUHOVSKI: Zaprtost nekega »odprtega pisma«; DRAGUTIN V. MARSENIĆ: Ideološke sheme

in etiketiranja Vladimirja Slijepčevića; BĀRBARA JELČIĆ: Socialni učinki davčne politike – III; *Rastava knjig.*

Marksistička misao (Beograd) št. 5/1984

Osnovna tema: Protislovja v zvezi komunistov; iz razprave v MC CK ZK Srbije; udeleženci razprave: Andjelka Milić, Špiro Galović, Milan Mesić, Mihailo Popović, Prvoslav Ralić, Vladimir Milić, Žarko Puhovski, Todor Kuljić, Miloje Petrović, Miroslav Stanojević, Ferid Muhić, Dimitar Mirčev; *Članki in študije:* ZORAN STANOJEVIĆ: Revolucionarna levica Nikaragve in El Salvadorja; SAMIH K. FARSUN: Vloga bank v trgovskem kapitalu v Libanonu; *Raziskave:* PETAR OPALIĆ: Družbena pogojevnost psihiatrije; *Prispevki:* MILENKO AL. PEROVIĆ: Prispevek k razumevanju paradoksnosti naših sedanjih razmer; *Dogajanja:* MARINA ŠIJAKOVIĆ-BLAGOJEVIĆ: Družbene neenakosti v Jugoslaviji; *Prevodi:* PIERRE FRANCASTEL: Družbeni aspekti simetrije; *Pogledi in prikazi.*

Socijalizam (Beograd) št. 9/1984

Članki, razprave: HAMDİJA POZDERAC: Idejna gibanja in Zveza komunistov; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Ekonomska logika in socialistično gospodarstvo; IVAN RIBNIKAR: Financiranje gospodarstva in inflacija; MIOMIR JAKŠIĆ: Kritika monetarizma; JURAJ DADIĆ: Temeljni pogoji za funkcioniranje deviznega sistema; Čedomir Budisavljević: Socialni učinki davčne politike; DUŠAN NIKOLIŠ: Neposredne naložbe kapitala – ekonomski institut in oblika dominacije ZDA nad deželami v razvoju; *Pogledi:* RANKO ĐUKIĆ: Delegatski sistem in dejanski subjekti odločanja; DRAGOMIR RADENKOVIĆ: Neuvrščenost z vidika evrokomunizma; *Prikazi.*

SVETLIČIĆ, dr. Marjan: Yugoslavia nad Transnationals
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, year XXI, ab. 11, p. 1161-1176

The article is well argued account of Yugoslav enterprises cooperation with transnational enterprises (TE). Yugoslav cooperation with transnationals proves to be much smaller than that in the financial and commercial fields; it represents only a minor share in the overall Yugoslav international economic cooperation. The analysis does not support the standpoints, according to which cooperation with transnationals is regarded either as a major sources of Yugoslav economic problems or those regarding TEs as a vehicle of growth; both producing similar results. The transnationals keep control over modern technology and therefore cooperation with them can not be avoided. The main emphasis of our long-term strategy (of this cooperation) has to be on the establishment of appropriate selectivity filters which will prevent the negative effects and maximize the positive ones; this can be achieved by the strengthening of the bargaining power of Yugoslav firms and by improving the level of expertise, information and consultancy. The importance regulations of this cooperation, should not be overemphasized. Export-oriented development, appropriate technological strategy and economic stability can do more, that too complex, hardly understandable, and frequently changing laws on foreign investment. A long-term cooperation strategy with transnationals is suggested and the main elements of this strategy put forward. Foreign investments can not substitute the inflow of other financial resources what is behind proposal for the elimination of the foreign investment limit up to 49%.

UDC 339.379.8

PERNEK, dr. Franc: Consumer Organizations - in Legal Acts and Practice
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. 21, No 11, p. 1231-1248

The author analyses the operation of consumer organizations as a form of the protection of consumers. Emphasis is given to the specifics of the socialisation of this protection and manifests itself particularly in the role of organized consumers. In order to show the effectiveness of the self-organization of consumers in our society, the comparison is made with the results achieved by the consumer organizations in bourgeois societies. Given are also reasons as to why the organizing of consumers in our society did not begin to function fully until 1971. It was only after this year that more serious actions were initiated for the encouragement of the self-management organizing of consumers. In spite of the fact that the organizing of consumers was based on new foundations, we can not on the whole be satisfied with the achieved results, so that in the future some of the unsolved problems will have to be given special attention.

UDK 321.6/8.000.94(450)

JERI dr. Janko: A leap in development - foundation of modern Italy
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, year XXI, Nr 11., p. 1260-1269

In the draft for a broader monography the author represents some central elements from the establishment of modern Italy till today. In 1861 when it was one of the European countries with the worst economic and social discrepancies. Possession of land was concentrated in the hands of a narrow class of landlords, industry was in an initial phase. The liberal middle classes were not capable for a more positive polarization. After the end of the world war I, bourgeoisie did not perform neither the most necessary reforms. It is true that fascism (in 1922) developed the industrial production, but, on the other side, stifled any democratic movement and tied up with nazism, whose faithful ally it was during the world war II. After the defeat, the newly born Italian democracy founded the republic (in 1946). Democratic powers developed, the workers' movement was in the full swing and the political and economic development of the country went on under its constant pressure.

UDK 334.726(497.1)

SVETLIČIČ, dr. Marjan: *Jugoslavija in transnacionalke*

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 11, str. 1161–1176

Članek je podkrepjen s temeljnimi podatki o obsegu in pomenu sodelovanja s transnacionalnimi podjetji (TP) na področju celote ekonomsko-tehnološkega sodelovanja s tujino. Sodelovanje s TP bistveno zaostaja za finančnim in trgovskim in ima skromen pomen v celoti mednarodnega ekonomskega sodelovanja Jugoslavije s tujino. Demistificira to tematiko in ji daje realen pomen. Zavrača levičarstvo, ki vidi v sodelovanju s TP temeljni vzrok za sedanje slabosti, zavrača pa tudi nekritični liberalizem. Oba dajeta podobne negativne rezultate. TP razpolagajo z moderno tehnologijo in se zato sodelovanju z njimi, če nečemo tehnološko zaostajati, ni mogoče izogniti. Dolgoročna selektivna strategija tega sodelovanja bi omogočala pozitivne rezultate in minimizirala negativne. To je moč doseči z dvigom strokovnosti in informiranosti ter ustvarjanjem ustreznih infrastrukturnih predpogojev (lastna strategija tehnološkega razvoja, ki je predpogoj za uspešno sodelovanje s TP). Demistificira pomen zakonov, ki uravnavajo to sodelovanje. Ustrezna strategija ekonomskega razvoja, stabilnost pogojev gospodarjenja in deviznega kurza ter večja avtonomnost ekonomskih subjektov v pogojih veljave ekonomskih zakonitosti dajejo boljše rezultate kot pa predpisovanja. Zavrača tezo, da bi odprava omejitve priliva tujega kapitala v višini 49% omogočila, da bi tuje naložbe nadomestile druge vire tuje akumulacije.

UDK 339.379.8

PERNEK, dr. Franc: *Potrošniške organizacije v predpisih in praksi*

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. 21, št. 11, str. 1231–1248

V prispevku analizira avtor delovanje potrošniških organizacij kot oblike varstva potrošnikov. Pri tem poudarja bistveno značilnost socialističnega prava glede varstva potrošnikov, ki je prav v podružbljanju tega varstva, ki se kaže zlasti v vlogi organiziranih potrošnikov. Zaradi primerjave učinkovitosti naše samoorganiziranosti potrošnikov navaja prispevek kratke informacije o organiziranosti in rezultatih, ki jih dosegajo potrošniške organizacije v meščanskih državah. V prispevku so navedeni razlogi, zakaj organiziranost potrošnikov pri nas ni zaživela vse do leta 1971. Šele po letu 1971 so bile sprožene širše akcije za poživitev samoupravne organiziranosti potrošnikov. Kljub organiziranosti potrošnikov na novih temeljih z doseženimi rezultati ne moremo biti v celoti zadovoljni, in homo morali nekaterim nerešenim vprašanjem v prihodnje posvetiti posebno pozornost.

UDK 321.6/8.000.94(450)

JERI, dr. Janko: *Razvojni preskok – nastajanje moderne Italije*

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 11, str. 1260–1269

Avtor podaja v tej skici za široo monografijo nekatere osrednje prvine nastanka sodobne Italije do danes. Ob njeni ustanovitvi (1861), ki je bila sad risorgimentalnega gibanja, je bila kraljevina Italija ena izmed evropskih dežel z najhujšimi gospodarskimi in socialnimi protisloviji. Zemljiška posest je bila skoncentrirana v rokah tankega sloja veleposestnikov, industrija pa je bila v povojih. Liberalno meščanstvo ni bilo sposobno pozitivnejše polarizacije. Tudi po koncu prve svetovne vojne meščanstvo ni izvedlo najnujnejših reform. Fašizem (1922) je sicer razvil industrijsko proizvodnjo, zadušil pa sleherno demokratično gibanje in se spčal z nacizmom, katerega zaveznik je bil v drugi svetovni vojni. Po porazu je novo rojena italijanska demokracija osnovala republiko (1946). Razvile so se demokratične sile in močno razmahnilo delavsko gibanje, saj je politični in gospodarski razvoj države potekal pod njegovim nenehnim pritiskom.

POPRAVKA

Pri prevodu prispevka Fahrudina Novalića (TiP št. 7—8/1984, str. 834) je prišlo do napake v naslovu in v prvi vrstici poročila; gre za šestindvajseto poletno šolo andragogov, ne pa za dvaindvajseto, kot je bilo zapisano. V vsebinskem prikazu številke 10/1984 je bil avtor **Janez Kolenc** pomotoma prekrščen v Franca Kolenca. Obema piscema in bralcem se za napaki oprostamo.

73 186613
1984/11

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Osrednji temi prihodnje številke: Zveza komunistov danes in problematika federalizma

Andrej Kim: Entropija svobode in svoboda za entropijo

Srdjan Vrcan: Od krize religije k religiji krize (dva scenarija za spremembe religiozne situacije v zgodnjesocialističnih družbah)

Maca Jogan: Katoliški socialni nauk, ženske in emancipacija

Adolf Babič: Iz politične misli Roze Luxemburg — razmerje med voditelji in množico

Franjo Štibilar: Oris ekonomsko-teoretičnih vidikov delovanja zborov združenega dela

Giovanni Cesario: Na poti k elektronski demokraciji (informacija med produkcijo in potrošnjo)

Ilija Mirmak: Izobraževanje v dolgoročnem razvoju Slovenije

Sergej Flere: Izobraževanje v kriznih razmerah

Slavko Podmenik: O metodah za učinkovito (in odgovorno) politično delovanje

Ivan Svetlik: Delovna sila v sodobni madžarski družbi

Ernest Petrič: Humano poslanstvo samoodločbe (pogovor z avtorjem ob izidu knjige Pravica do samoodločbe)